JUHAN LIIV

VALITUD JUTUD

Juhan Liiv

VALITUD JUTUD

26. jaan. 1946

JUHAN LIIV

VALITUD JUTUD

R K
»ILUKIRJANDUS JA KUNST«

Juhan Liivi jututoodangust

1

Juhan Liivi jutulooming langeb aastaisse 1888—1893. Nii on siin tegemist vaid viie tööaasta viljaga. See on küllaltki piiratud aeg kirjaniku võimete arenemiseks ja ulatuslikuma toodangu sünniks, isegi kui muud eeldused oleksid soodsad. Kuid Liivi puhul polnud nad seda kaugeltki mitte.

Kõigepealt ei mõjunud aeg ja ümbrus Liivi kirjanikuisiku kujunemisele kuidagi elustavalt. Tema kui proosakirjaniku tegevust piiravad daatumid ei märgi mingit rõõmustavat ajajärku Eesti ühiskondlikus elus. See oli aeg, mil see ühiskond nii välistel kui sisemistel põhjustel just oma raskeimat kriisi põdes.

Ärkamisaja meeleoludetõusu oli põhjustanud teoorjuse lõpetamine, maa rendilepingutele üleminek ja päriskohtade ostmine, ühe rahvaosa majandusliku olukorra paranemine ning selle tõttu ka oma haritlaskonna tekkimine. Väliselt aga toetas Vene riigivalitsus oma võitluses kohaliku saksa ülevõimu vastu esialgu maa pärisrahva õiguslikke ja hariduslikke püüdeid. Ning neist nii lootusrikkaist eeldusist võrsuski rahvuslikromantilise kirjanduse ärkamisvaimustus ja rünnakurõõm.

Kuid 80-ndate aastate alguseks olid need soodsad eeldused kõik juba kadumas või kadunudki. Ühelt poolt kannatas ärkamisaja ideoloogiale aluse annud jõukam talurahvakiht raskelt põllumajandusliku kriisi all. Osalt sama kriisi, osalt muude põhjuste pärast aeglustus linnade kasvamine ja ühes sellega

ka eesti kodanluse tekkimine. Teiselt poolt oli aga tsaari riigivõim oma keskendamispoliitikas juba nii kaugele jõudnud, et võis siitpeale Baltimaade venestamiskava avalikult teostama hakata. Haridus-, kohtu- ja omavalitsusasutistes pandi maksma vene keel. Selle oskamatuse pärast kaotasid sajad ja sajad senised rahvategelased — koolmeistrid ja vallakirjutajad — oma kohad. Omaalgatus aheldati, tsensuurisurve muutus talumatuks.

Et jatkuv majanduslik kitsikus ja rahvusliku elu väljavaadete hämardumine raske õhkkonna lõi, on enesestki selge. Ja selle kaasnähtuseks oli varsti ka ühiskonna enese ideeliste püüete loidumine, väiklane intriigitsemine poliitikas ning epigonism kirjanduses.

Just Liivi kui proosakirjaniku tegevuse alguseks oli jõutud eesti avaliku elu süngeimate hetkedeni. Kõik ärkamisaja ühisüritused varisesid üksteise järele. Just aastal 1887 pandi ainsa suurema majandusliku ettevõtte Linda-seltsi ustele pitserid ja tema sajarublalisi aktsiaid müüdi paariteistkümne rubla eest. Just aastal 1887 selgus, et Eesti Aleksandri-koolist, mille heaks eesti rahvas kolme kümnendi jooksul oli suure vaimustusega oma veeringuid kogunud, muud ei pidanud saama kui harilik venekeelne linnakool. Ja just aastal 1887 sattus ainus ülemaaline haritlaskoondis Eesti Kirjameeste Selts venestajate kamba kätte, et siis viis aastat hiljem, pärast põhimõttelagedaid omavahelisi rähklemisi, tsaari võimude poolt lõplikult suletud saada. Selline ühiskondlik taust ei võinud optimistlikke meeleolusid äratada!

Kuid niisama polnud ka Juhan Liivi isiklik elu nii väliste kui sisemiste eelduste kohaselt kuidagi õnnelik. Tollal polnud Eestis veel mõeldavgi puhtkirjandusliku tegevusega enesele äraelamist teenida. Ja sellepärast ei jäänud temalegi oma kirjanduslike huvide rahuldamiseks muud üle, kui tookordse kehva ajakirjanduse teenistusse astuda. Nii töötas ta a. 1885 Tallinnas „Virulase", a. 1887—1889 Viljandis „Sakala" ja a. 1890—1892 Tartus „Oleviku" toimetuses. Kuid nagu ta oli — katkendliku haridusega ja tervislikult kidur — osutus seegi töö talle varsti ülejõukäivaks. Nii esindas Liiv ka oma isikus seda halli ja haiglast aega.

Liivi jutustav toodang võrsus just ta ajakirjandusliku töö kohustest ja leidis ka ajakirjanduses esimest kasutamist. Ajakirjaniku ruttavad töötingimused võisid aga soodustada küll viljakust, andmata ometi mahti ideeliseks süvenemiseks või kunstiliseks keskendumiseks. Veel vähem aga hindas viimaseid voorusi see ühiskond, keda kirjanik tookord kajastas.

Rahvusliku liikumise mööna ajal seltsis seni tooni annud jõukamale talupoja-kihile linnade väikekodanlus. Kuid seegi moodustus esialgu ikkagi neistsamust linna siirdunud talupoegadest. Ja nende kihtide vaimsed vajadused, maitsed ning vastuvõtueeldused jäid esialgu endisteks. Seevastu oli aga ühiskond kaotanud ideelise agressiivsuse, elati kas endiste ideede epigoonilisest korrutamisest või muganeti lihtsalt halli argipäeva huvidele. Ja see kajastub nii selgelt ka meie tolle aja kirjanduses.

Kui võtta eriti proosat, siis areneb ta oma väärtuslikumais avaldusis kahes eri suunas. Ühelt poolt taganes ta Bornhöhe, Kitzbergi, Järve ja Saali ajaloolistes juttudes võimalikult kaugele oleviku oludest, püsides ometi vähenõudliku lugejaskonna maitse ulatuses. Teiselt poolt hakkas aga M. Põdderi, Elisabeth Aspe, Vilde ja sellesama Kitzbergi kaudu väikekodanlik aines ikka rohkem ja rohkem kirjandusse tungima. Esimene suund lõppes varsti oma verevaesusse, teisest aga sai lõpuks teerajaja meie realistlikule väärtkirjandusele, kui ühiskond ise kord jälle tervenes ja võimastus.

Kõnesoleval ajajärgul pidime aga leppima alles rahvapärase kompromissiga romantismi ja realismi vahel. Talupoja ning väikekodanlase maitsele sobis sel aatelagedal ajal kesktee-kirjandus, mis vaevata õpetas ja aega viitis. Oldi lihtsalt väsinud ideelis-pateetilisest romantikast ja laskuti väikekodanlike draamade ning idüllide juurde. See lugejaskond nõudis kangelase asemel küll inimest, ebakohalise asemel kohalist, abstraktse asemel konkreetset. Kuid seda kõike ometi alles ebarealistlikus, romantilises vormis ja värvingus, sest et see „kena“ ning „kaunis“ näis.

On huvitav selle magustatud väikekodanliku realismi üheaegne läbilöök meie kirjanduses. Kahtlemata oli selle suuna

kirjanikest kõige küpsem ja väärtuslikum Elisabeth Aspe. Tema „Enne ukse lukustamist“ ilmus a. 1881, „Kasuõde“ 1887 ja „Anna Dorothea“ 1891. Vilde naljajutud, mis avaldatud hiljem ühise pealkirja all „Ärapõletatud peigmehed“, ilmusid esimest korda aastail 1885—1887, samuti terve rida tema teisi seda laadi töid. Kitzbergi „Rätsep Õhk ja tema õnneloos“ ning „Jänest püüdsin, tedre tõin koju“ ilmusid a. 1892. Samuti on ka ajajärgu kehvas mõttes kõige tüüpilisema kirjaniku Chr. Kannikese toodang ilmunud a. 1885—1890.

Selle suunaga liitub vahenditult ka Liivi jutustav looming. Selles peegelduvad samuti ajajärgu üldtunnused täies ulatuses. See on samuti võrdlemisi ideelage ja vormimage. Kuid ühtlasi avalduvad siin ka kõige varemini kirjandusliku vaimu tervenemise märgid. Et see murrang ometi nii vaevaliselt teostus, see olenes osalt meie kirjandusliku taseme üldisest madalusest, osalt sellest, et Liiv oma traagilise saatuse tõttu ei suutnud tema algatatud teed kuigi kaugele käia.

Liiv püüab ennast pidada küll juba teadlikult realistiks, just nagu tolleaegne Vildegi. Ta ütleb „Esimestes kirjaniku tundmustes“ oma teose kangelasele, kes nõuab „raudriiet, mõõka ja kannelt“: „Sõber, ma ei või sulle mitte anda, mis sul enesel ei ole... Raudriie ei kõlba enam ja kandle asemel võtab teid *alma mater* rinnale. Ma ei või sulle midagi anda, kui seda, mis aeg sulle andis.“ Samuti ütleb Liiv, et tema tegelased on „oma kodukülast“, ja ta palub neid, et nad „küla hallid kuued selga ja viisud jalga“ jätaksid. Kuid lugedes Liivi tolleaegseid töid näeme, et siin on küsimus peamiselt ometi ainete ja tegelaste, mitte aga kirjandusliku meetodi ning stiili vahetusest.

Ühtlasi on huvitav vastuolu, mis valitseb Liivi ajakirjanduses ilmunud proosatoodangu üldilme ja tema enese tolleaegse meeleolu vahel. Ta oli noil aastail lakkamata sünges tujus, vaeveldes tõeliste ja kujuteldud õnnetuste paelus. Ja ometi tahavad ta teosed samal ajal olla väikekodanlikult idüllised, naljakad ja lõbusad. Meile jääkski see vastuolu käsitamatuks, kui me ei tunneks nende teoste tekkimistingimusi ega teaks, et siin on tegemist õieti tellitud kaubaga. Vilde, kes on pidanud kõige ohtramalt harrastama seda kirjanduslikku käsitööd, kir-

jeldab ka selle töö tingimusi. Tolleaegsed kehvad lehekesed pidid omavahelises kibedas leivavõistluses lõbusa ajaviitelise lugemisega tellijaid ligi meelitama. „Nalja, võimalikult ohtrasti nalja oli lehte torgata!" — olgu ajajärk ja ühiskondlik taust kui sünge tahes. Ja selle nalja eest pidi hoolitsema just toimetuse „ilukirjanduslik liige". Nii oli ka Liiv naljakas kohuse tõttu ja lõbustas lugejaid tellimise peale. Siin on kõne simulatsioonist, aga mitte autori enese meeleolu kaasarääkimisest. See tõeline või kujuteldud naljaahnus riisus viimse individuaalsuse varjundi kirjanduselt. Et aga seda nalja-makulatuuri oli ikkagi raske alati omal käel soetada, siis kasutati muidugi ohtralt võõrast vara. Eeskujudeks ja allikaiks olid peamiselt saksa kolmandat sorti selle ala meistrid. Ja sellepärast ongi meil ka raske selle kirjanduse tõelise algupärasuse küsimuse lahendamine.

Nii oli Liiv aastat viis ajakirjanduses töötanud. Siis astus ta meeleheitliku sammu ja katsus elukutselise ilukirjanikuna õnne. Ta võttis 1892. a. lõpus Tartus Hetzeli (nüüd Juhan Liivi) tänavas omaette korteri ja kirjutas seal pikema jutustuse „Vari" ning paar oma paremaist lühilugudest. Varsti osutus küll elukutselise kirjaniku olemasolu võimatuks. Kuid sedasama iseseisvat tööd püüdis Liiv jatkata veel järgmisegi aasta algul Alatskivil vanemate kodus, kus ta kirjutas pikema külanovelli „Nõia tütar". Ja just need teosed osutavad, mis Liivi jutustav anne oleks võinud meile soodsamate olude ning suurema isikliku vastupidavuse puhul anda. Kuid nüüd oli tema juba senigi kõikuv vaimne tasakaal lõplikult vapustatud ja ta osutus siitpeale vähegi pikemaks tööpingutuseks võimetuks.

Kogusummas on Liiv kirjutanud umbes 30 pikemat ja lühemat jutustust. Ses toodangus võime tähele panna kolme eri ainete liiki, millele vastavad ühtlasi ka eri varjundid väljendusvormis. Kõigepealt tuleb mainida väikekodanlikke, enamasti humoristlikke aineid, mille enamik on tõenäoliselt võõrsilt laenatud. Need teosed on meile praegu oma simuleeritud lõbususe, lapsiku hingeelukujutuse ja magustatud stiiliga täitsa vastuvõetamatud. Teatud suguluses selle liigiga on Liivi romantiseeritud maaelukujutusedki, milles vilksatab aga ometi

juba üksikasjalisem olude käsitlus ja isiklik tundmus. Kuigi ka need teosed vormilt langevad tihti veel esimesse liiki, ometi peab neid rahvaelu kirjelduse katsetena teataval määral hindama. Kolmandasse liiki tuleb aga arvata need harvad jutud, milles Liiv on plastilises vormis, ilma stiililise koketeeringu või hingeelulise simulatsioonita annud värskeid pildikesi rahvaelust. Kuigi ta sõnastus on siingi pisut romantilise värvinguga, ometi on see vorm sisuga orgaanilises kooskõlas ja sel teel on saabunud esimesi klassilisi proosapalasid meie kirjanduses. Reastades Liivi jutud nende sünnidaatumite kohaselt, näeme üldiselt pidevat tõusutendentsi.

Ühtlasi olgu tähelepanu juhitud veel erilisele asjaolule. Vaimselt ilmetu ja ideelageda ajastu kohaselt on ka Liivi jututoodang sotsiaalselt ideekehv või riivab vaid möödaminnes väiksemaid päevaprobleeme. Kuid oma proosaloomingu suurimas saavutises „Vari“ tuleb ta ka sotsiaalsele motiivile nii lähedale, kui see oli tol ajal ja tema eeldustega mõeldav. Siin kujutatakse nimelt ühe teoorjuseaegse kehviknooruki tõusu väga madalast miljööst hoopis paremaisse oludesse, et lõpuks ometi jälle tagasi langeda. „Vari“ on teatud suguluses ärkamisaja mõõna ajalooliste romaanidega. Nagu nendes, nii käsitellakse siingi ebatasavägist ja traagilist võitlust võõra ülevõimuga. Kuid kui Bornhöhe, Saali ja Järve juttudes kujutatakse endise vaba rahva viimsete tahteavalduste allasurumist aastasadadeks, siis näeme „Varjus“ selle tahte uuesti virgumise esimesi tuksatusi. Nagu Bornhöhe Villu peab lootusetut järelvõitlust, nii Liivi samanimeline kangelane niisama lootusetut eelvõitlust. See võitlus on aga piiratud alles tema isikuga, see tekib ainult õnnelikest juhustest ja raugeb samuti õnnetu juhuse tõttu. Kogurahva, massi aeg on alles ees. Ka Liiv ei esita edupantidena veel hulkade õigust ja jõudu, vaid üksikute valitseva kihi liikmete humaanset tahet. Veel vähem on tema peategelane jõudnud üldise seisukorra selgele mõistmisele. Tema unistustest on radikaalsema ühiskondliku õigluse nõue alles kaugel. Ja mitte selle ebateadliku ja passiivse tegelase suu kaudu ei saanud Liiv väljendada oma vaateid tulemasoleva talurahva vabastamise ning rahvusliku ärkamise kohta. Vii-

maste sõnastaja on ta pidanud valima alles vastaslaagrist. Kuid hoolimata 90-ndate aastate tsensuurioludest on Liiv suutnud ometi väga tajutavalt rõhutada seda rusuvat orjakoormat, mis lamas kujutatud ajastul kogu rahva kohal. Millegi üldisema poole kui see üksikjuhtum viitab ka teose lõpplause: „Kui seda metsa ees ei oleks!“, mis pidigi esialgu teose pealkirjaks olema.

„Varjuga“ ei alga küll eesti realismi ajalugu, kuid ta oli selle realismi ilmseks eelkajastuseks. Liiv langeb siingi tihtipeale veel hingeelulise võltsi ja stiililise mageduse pahesse, kuid saavutab veel tihemini tõelisuse tunde. Sellise intiimsuseni autori ja aine vahel poldud meil varem jõutud. Ja realismi tõeline olemus ei võinud pärast seda enam kaua võõraks jääda. Ning me teamegi, et kulus vaid paar aastat, kui ilmus juba Vilde „Külmale maale“. See oli küll hoopis tihedam, jõulisem ja sotsiaalselt tendentsilt teadlikum teos, kuid esimeseks teeviitajaks oli ikkagi Liiv. Temale ainult ei antud töövõimelisena elada ajastuni, mil eesti ühiskondliku mõtte kandjaiks said hoopis teised sotsiaalsed kihid: esiteks radikaalne kodanlus ja siis revolutsiooniline proletariaat.

Neidsamu juba „Varjus“ osutatud voorusi tuleb aga rõhutada ka mõne Liivi hilisema külajutu puhul. Neiski leidub usaldatavaid inimtüüpe, katkendeid tõelisest eesti maastikust, kaastundlikku kehvikukujutust ja rahvalikku jutustamisviisi. Ning sellepärast on ka Liivi jututoodangu paremik püsinud tänapäevani laiade masside lemmiklugemisena.

2

Käesolevas valimikus avaldatud Juhan Liivi jutustuste kohta oleks üksikasjalisemalt järgmist öelda.

Vestelise „Esimesed kirjaniku tundmused“ kirjutas Liiv sissejuhatuseks oma kogule „Kümme lugu“, mis ta koostas 1892. a. lõpus, veetes vabakutselise kirjaniku elu Tartus Hetzeli tänavas. Ühelt poolt on siin toodud harvakoeline kavand Liivi enese jutustaja-programmist, teiselt poolt aga

ironiseeritud kirjastajate ja lugejate valimatu maitse üle. See kirjandusliku realismi ja loomulikkuse nõue, mis siin väljendatud, on küll õieti tagasihoidlik, kuid ikkagi veel liiga käre valitsevale maitsele. Ja selle järelduseks on muidugi kujuteldud autori hale pettumus. Kuigi Liiv kõigest sellest jutustab nagu üleoleva huumoriga, siis oli ta meeleolu veste kirjutamise ajal ometi küllaltki sapine. Sest siin kirjeldab ta kõige otsemalt oma „Varju" sünnilugu ja selle teosega seotud lootusi ning pettumusi. See on just „Varju" tegelaskond, kes siin kuuvalgel ööl tuleb käsikirja kaante vahelt autori ette kaebama: „Õnnetu karjapoiss vaestekülast oma kahvatanud näoga (Villu), vaene vabatnaine viiskude, kaltsjalanõude ja katkise kuuega (Villu vanaema Käe-Madli), rüütel meie aja ülikonnas (Murumäe noor parun Hugo von K.), talu peremees ja -naine (Kuuse talu pererahvas) ja paar neidu (aadlipreilid Adelheid ja Helene) . . . sealt nurga vahelt tuleb veel kaks inimest, pisukesed nagu pöidlad, nähtavale . . . Kuna käsikirjast nüüd tõesti enam muud ei ole jäänud kui kaaned, paisuvad kaks viimast tegelast, üks käbedaks, kärmeks mehikeseks, kuna teine kui koljat aeglaselt oma konte painutab (Räpsi-Rein ja Veni-Villem)." — Vestes esitatud kirjastaja küsimusega: „Teie ei ole enam — seal?" on mõeldud seda, et Liiv tollal enam „Oleviku" toimetuses ei töötanud.

Liivi suurima teose „V a r j u" sünniloost ja tõsielulistest ainestest on meil ka kõige rohkem teateid. Kõigepealt oligi see just see kavatsus, mille teostamiseks Liiv 1892. a. oktoobri keskpaiku enesele Hetzeli tänava korteri võttis ja tööle asus. Ta oli teose ainet juba aasta aega mõttes haudunud ja vormis selle nüüd palavikulises hoos kaheksa päevaga. Töö lõpetanud, oli ta ise äärmiselt õnnelik ja kirjutas vennale, kirjanik Jakob Liivile: „Ma olen kui naine, kes lapsevoodis tillukese toonud, piinad ja ärritused mööda ja — lõpmata õnnelik tundmus taga järele! Ka paberossi ei olnud mul aega tõmmata, nii vedas mind mõte, kuna ma teda jõulust saadik vedasin. Andku taevas mulle andeks, mina arvan, et ma meistritöö olen teinud." Ja kirjas oma sõbrannale Liisa Goldingile ütleb ta: „Ma olen praegu kui pilvedes — võib-olla kukun pea tõsise ilma tagasi,

praegu käärib ja keeb alles ja ma usun, et ei tea, mis kuulsus ilma sündis... Taevas, anna õnne! Anna, et ükskord mu rahu tagasi tuleks, sest ainult siis tuleks ta, kui mu töö lugupidamist leiaks ja veidi kära teeks." Nähtavasti oli Liiv oma teose lõpetanud kas päev varem või just samal päeval, mil ta kirjutas need juubeldavad kirjad — s. o. 27. või 28. oktoobril 1892.

Nagu osutas „Varju" edaspidine saatus, oligi Liivil küllalt põhjust „taevalt õnne" paluda. Sest see niisuguse vaimustuse ja lootuse tähe all sündinud ning meie tookordses kirjanduses tõesti nii väljapaistev teos ei leidnud ei kirjastajat ega esialgu ka mingit avalikku tähelepanu. Ainult Schnakenburg oli nõus kirjastama, kuid pakkus kogu teose eest ainult 10 rbl. honorari, millega aga Liiv, kavatsedes elukutseliseks kirjanikuks jääda, ei võinud nõustuda. Ta pakkus käsikirja veel mitmele kirjastajale, kuni G. Pihlakas lõpuks selle eest 35 rbl. maksis ja teose trükkida laskis. Kuid sellega venis aeg nii pikale, et raamat enam kui poolteist aastat hiljem — alles 1894. a. suvel võis ilmuda. Ja ka siis ei leia me tema kohta ühtki mainimisväärset arvustust, kõnelemata juba mingist „kärast" ta ümber.

Kuid vaheajal oli Liiv ise mõndagi läbi elanud. „Varju" teksti ega Liivi tolleaegsete juubeldavate kirjade põhjal ei või me aimatagi, et tema vaimuelu korratused juba selle teose kirjutamise ajal ilmsiks tulid. Seda aga tõendavad täiel määral nii Liivi enese kui ta kaaslaste hilisemad mälestused. Ja Liiv nägi oma „Varju" trükitud eksemplari esimest korda alles Tartu närvikliinikust lahkudes, juuni lõpus 1894...

„Varju" lõpetamisel pihtis Liiv juba eespool mainitud kirjas Liisa Goldingile: „Seal on kõik mu enese lapse, karja ja noormehe põli koos." Ja kuigi „Vari" väliselt jätab objektiivse ajaloolise jutustuse mulje, siis on autori väitel ometi tõsi taga. Sest kogu „Varju" lavastus, maastikud ja suur osa kõrvaltegelasi on võetud miljööst, mida Liiv isiklikult tundis, samuti kui ta peategelases Villuski teataval määral kujutab enese arengulugu, isegi lõppkatastroofi ette aimates. „Varju" lähtekohaks on selle peategelase lapsepõlvekodu Kukulinn, mille all on kujutatud Liivi enese kodust kilomeetri võrra eemal olnud

vaesteasundust Kitselinna. See reaalne lähtekoht on aga Liivi mõttekujutuse katkematult sidunud tema enese kodukohaga. Ja nii peab arvama, et Villu kasuvanemate Kuuse talu kirjeldamisel tal kogu aeg tema enese vanemate Oja talu mõttes seisis. Veel ilmsem on, et Villu kolmanda elukoha Murumäe mõisa all on Alatskivi mõisa mõeldud. Samuti on „Varju" umbes veerandsajast tegelasest mõnedki otse elust kopeeritud, nii palju kui võime isegi veel nüüd tõestada. Ja nende kujud tunduvadki elulisematena ning ilmekamatena, kuna Liivi enese tüüpeloov fantaasia šablooni kaldus. Eriti tuleb seda rõhutada miljöö puhul, mis talle isiklikult võõras oli, nõnda Murumäe mõisa härraseid kirjeldades. Ning samuti muutub ka peategelase Villu kuju seda ähmasemaks, mida kaugemale ta oma alglähtekohast areneb. („Varju" lähem analüüs leidub nende ridade kirjutaja Liivi-monograafias lk. 187—204.)

„N õ i a t ü t a r" on Liivi suuremaid kompositsioone „Varju" kõrval ja ühtlasi on see üldse viimane jutustus sõna otsemas mõttes, millega ta veel hakkama sai. Liiv kirjutas selle töö, nagu juba öeldud, veebruarikuul 1893 Alatskivil oma vanemate kodus. Ta töötanud seal väikese lambikese valgel, keset naiste vokivurinat ja vennalaste kisa. Paberist olnud tal nii suur puudus, et pidanud oma mõtteid trükitud raamatu äärtele märkima. Ühtlasi oli Liiv tollal vaimselt juba täitsa tasakaalutus seisukorras, kuulis kogu aeg võikaid hääli ja vaevles tagakiusamishirmu käes. Kõigest sellest ei või meil aga aimugi olla, lugedes seda nii tasakaalukat teost. Märtsi keskel läks Liiv ise jala Tartu ja viis käsikirja ühes, kogu aeg kohutatud kujuteldud luurajaist ning tagaajajaist. Schnakenburg võttis teose kirjastamiseks, makstes selle eest 15 (teiste teadete järgi ainult 10) rbl. honorari. Kuid töö trükkimine viibis jälle, raamat ilmus alles 1895. aastal ja jäi nõnda siis kauaks ajaks Liivi viimaseks avalikkusele esitatud teoseks. Selle — vähemalt kaheksa esimese peatüki ulatuses — nii tiheda ja viimisteldud külajutu sündi tuleb pidada otse imeks, arvestades autori enese olukorda tema kirjutamise ajal.

„N ö ö p n õ e l" on üldse varaseim Liivi siin avaldatud juttudest. Tema täpne kirjutamisaeg pole teada, kuid ta ilmus

esmakordselt „Sakala“ lisas a. 1889, ja tõenäoliselt on töö ka samal aastal Viljandis kirjutatud, kus Liiv tollal „Sakala“ toimetuses töötas. Teos on kirjutatud mina-vormis, kuid nagu autor omalt poolt seletab, on see lugu vestetud ühe endiste koolivendade salga keskel „T. linna võõrastemajas II laulupeo ajal“ — s. o. Tartus 1879. a. suvel. Autor on mina-tegelase Hain Oru varasemais mälestusis kirjeldanud mitmeti oma enese arenemislugu. Samuti on tal selle tegelase onu mõisa kirjeldades Alatskivi mõisa ümbrus silme ees seisnud. „Nööpnõel“ kuulub küll veel täielikult Liivi väikekodanlike juttude hulka, kuid osutab oma tõsisema tooni ja tihedama hingeelulise eritlusega ometi juba teed paremuse poole.

Juba ammu nii populaarseks saanud novellett „Peipsi peal“ kuulub nende uusteoste hulka, mis Liiv elukutseliseks kirjanikuks hakates 1892. aasta sügisel Tartus oma „Kümne loo“ täienduseks kirjutas. Sellele teosele algatust annud tõsielulise sündmuse kohta on meil mitmelt poolt andmeid. Nende järgi on töökeses kirjeldatud maakuulamisreisi Peipsi taha ja sealt üle laguneva jää tagasi koju sooritanud Juhan Liivi enese isa Benjamin Liiv ning selle naaber Söödi Juhan, pärisnimega Juhan Brinkfeldt. Tagasitee ohud olnud just niisugused kui esitatud novelletis. Mehed palunud härdalt jumalalt abi, hüpates jääparvelt teisele; kuid ranna ligidale jõudes kisendanud Söödi Juhan äkki: „Benjamin, kurat, maa!“ Vana Liiv olnud koju jõudes läbielatud ahastuse pärast näost nii must, et naine teda esimesel pilgul ära ei ole tunnud. Juhan Liiv olnud tollal seitsme-kaheksaaastane poisike ja võis ise isa jutustust selle teekonnast mäletada. Samuti meenutati seda perekonnas hiljem, eriti koomilise vastuolu tõttu meeste palvetamise ja kohe kuradi mainimise vahel, niipea kui jalad põhjas. Ja veelgi hiljem on Jakob Liiv otse nimme soovitanud vend Juhanil sest loost juttu kirjutada.

Benjamin Liiv ei kõnelnud aga midagi teel antud tõotustest ega võidud siis hiljem kõnelda ka nende täitmata jätmisest. Ja nii näibki Juhan Liiv olevat seda tõsielulist lugu täiendanud vana rahvusvahelise motiiviga, mille juured ulatuvad juba keskaega ning mis esineb tihti nii rahvaanekdootides kui ka

kirjanduslikus vormis. Motiivi peamoment jääb neis teisendeis samaks: hädaohu hetkel kirikule mingi annetise lubamine, häda möödumisel aga lubadusest mööda hiilimine. Meil esineb see motiiv juba Georg Mülleri jutluses 1. novembril 1605 ja Koidula jutustuses „Loigu perenaine“ (1881), samuti ka rahvanaljades. On selge, et Liivgi oma loole erilise grotesksuse lisamiseks on seda motiivi kasutanud. („Peipsi peal“ lähem analüüs leidub nende ridade kirjutaja Liivi-monograafias lk. 179—184.)

„Muldmäe Mats“ ilmus esmakordselt „Olevikus“ 1890 ja on arvatavasti ka samal aastal kirjutatud. Kuigi jutuke näib nii ainelt kui rahvapäraselt vormilt olevat täitsa algupärane, ometi on meil teateid, et siin on kasutatud eeskujuna üht eelmisel aastal ilmunud saksa külajuttu. See originaal on aga seni avastamata.

„Igapäevane lugu“ on kirjutatud 1892. a. hilissügisel ja kuulub nende tööde hulka, mis ilmusid „Kümnes loos“ esmakordselt.

„Pahased naabrid“ ilmus „Olevikus“ 1890 ja on kirjutatud tõenäoliselt samal aastal. Ka see teos paistab esimesel pilgul oma koduse aine ja rahvapärase vormiga algupärane olevat. Igatahes leidub väliskirjanduses ometi rohkesti teoseid, milles käsitellakse umbes samasugust vahekorda kahe riiaka taluniku vahel ja nende laste armulugu. (Vrd. näiteks kas või Gottfried Kelleri novelli „Küla Romeo ja Julia“.)

Groteskne „Mis sest viimaks sai?“ ilmus esmakordselt „Olevikus“ 1892. Ta puudub nii „Kümnes loos“ kui ka 1904. a. ilmunud Liivi „Kirjatööde kogus“ ning on sellepärast võrdlemisi vähe tuntud. See tahab olla nähtavasti algupärane eesti külajutt ja ilmus ka esmakordselt Liivi täie nimega. Kuid jutus esinev, meie maaoludes aga ebaloomulikuna tunduv habeme värvimise lugu sunnib ometi oletama, et siin on vähemalt osaliselt kasutatud võõrast motiivi.

Samuti ilmus novellett „Aias“ esmakordselt „Olevikus“ 1892. See on Liivi väikekodanlike naljajuttude hulgas kõige maitstavam, kuigi teistest vahest mitte algupärasem.

Murdejutt „Pildikene Peipsi rannalt“ ilmus esmakordselt „Olevikus“ 1890 ja on nähtavasti sama aasta märtsi algupoolel kirjutatud. Siin on tegemist kas autori enese noorpõlve mälestuse või mõnelt kodukoha rahvamehelt kuuldud looga. Kuid otsustades juba mõnede kohanimede järgi pole tegevusalaks ometi mitte Liivi lapsepõlvekodule kõige lähem, vaid Kodavere kiriku ligidane Peipsi rannik. Sellist kohavalikut põhjustas vahest asjaolu, et Kodavere murre on Alatskivi omast mitmeti arhailisem ja võimaldas nii siis suurema koomilise mulje saavutamist. Tol ajal olid humoristliku sisuga murdepalad ajakirjanduses moes, ja „Oleviku“ 1890. aastakäigu sisustikus on ka Liivi „Pildikene“ nimetatud otsekohe Kodavere murde näiteks. Võib olla, et nii selle kui ühe teise murdekatse kogemus andiski Liivile mõtte, tuua ka „Varjus“ esitatud muinasjutud murdekeeles.

„Ühe kirjaniku päevaraamatust“ on Liivi väheste vestete hulgas kõige ulatuslikum ja kirjanduslooliselt kõige huvitavam. Liiv kirjutas selle 1891. a. teisel poolel ja avaldas ka kohe „Olevikus“. Nähtavasti toimus kirjutamine tükikaupa, ilma eelkäiva kavata, ja juba sellestki sõltub töö katkendlikkus ning kogu kompositsiooni juhuslikkus. Veel enam aga mõjusid ses suunas pilkeobjekti vahetumised satiiri kirjutamise jooksul. Õieti võib siin jälgida kolme eri osa, mis üksteisega on võrdlemisi lõdvalt seotud.

Liiv suhtus arvustavalt sellesse magusnigelasse šabloonilüürikasse, mida tollal kümned ja kümned „luuletajad“ harrastasid. Sellepärast tahtis ta kirjutada ühe säärase lauliku Kandlela päeviku, milles ta oleks parodeerinud ja piitsutanud seda ajajärgu luulehaigust. Ta laskis Kandlelal eneseuhkelt jutustada oma elulugu, sündimisest peale, ning siis arendada oma suuri laulikukavatsusi ja kirjeldada nende haledat luhtumist. Kõik see oli mõeldud küllaltki mürgiselt, kuid nähtavasti ometi kedagi otse isiklikult riivamata.

Siis aga toimub äkki põhjalik murrang päeviku autori tüübis ja kirjanduslikus tegevuses. Ta muutub üleöö luuletajast nimelt proosakirjanikuks, samuti muutub tema iseloom ja eluviis. Kui temast veel midagi säilib, siis ainult ta Kandlela

nimi, mis oli kohane küll tolle aja luuletajale, mitte aga proosakirjanikule, kuid mille säilitamine oli ometi paratamatu. Mis põhjustas sellise täispöörde?

Vahepeal oli hakanud „Postimehes" ilmuma Vilde pikem novell „Suguvend Johannes", milles naeruvääristati umbes samasugust luule Don Quijotet kui Liivi vesteski. Vilde kriitilisemale iseloomule oli ajajärgu sentimentaalitsev vaim alati võõras olnud. Kaldudes nüüd ikka teadlikumalt realismi suunda oli temalgi mõte tulnud samuti üht elus saamatut luulehaiget tüüpi satiiriliselt käsitella. Kuid haiglaselt umbusklik Liiv võttis tema teoses peituva tendentsi täitsa enese arvele! See toimus peamiselt Vilde tegelase eesnime ühtesattumise tõttu Liivi omaga, osalt ka mõne ühise kõrvaldetaili pärast, millest aga Vildel ei võinud aimugi olla. Nagu mäletavad kaasaegsed, olnud Liiv väga ärritatud ja vihane ega jätnud reageerimata. Ta muutis oma lauliku paugupealt proosakirjanikuks, laskis tal Berliini asuda, kus Vildegi tollal elas, parodeeris Vilde teoste pealkirju, süüdistas teda plagiaatides, kirjandusliku ja isikliku elu rüvetuses. Ja selle Vilde vastu suunatud klaperjahiga ühinesid varsti mitmed teisedki luuletajad, kes tundsid end samuti kaudselt riivatud olevat. Ning seekordseks kaotajaks osutus õieti Vilde, kel polnud võimalust end eriti plagiaadis süüdistamise vastu kaitseda.

Tüdinud lõpuks Vilde materdamisest, laskis Liiv oma Kandlelal Maakeralt hoopis Marsile lennata ja seal edasi seigelda. Ses veste kolmandas osas on tegemist juba täieliku „vaba fantaasiaga", kus ühtlasi mõnes detailis võib tunda isegi Swifti „Gulliveri" eeskuju. Otseste kirjanduslike küsimuste kõrval riivab Liiv kogu veste jooksul karikeerivalt üldse tolle halli ajastu eesti olusid: silmakirjalikku rahvuslust, erakonnanarrusi, ajakirjanduse armetust, keeleveidrusi, viletsaid kirjastusolusid jne. Ometi on ses loos kõige huvitavam see, kuidas kaks ajajärgu kõige tõotusrikkamat noorkirjanikku ühel ja samal ajal iganud kirjandusliku suuna naeruvääristamisele asuvad, et siis üksteise naeruvääristamisega lõpetada. (Põhjalikum ülevaade kogu episoodist leidub nende ridade kirjutaja Liivi-monograafias lk. 144—158.) —

Need kaksteistkümmend juttu ja vestet moodustavad Juhan Liivi proosatoodangu kandvama osa. See on see annus, mis ta on eesti jutustavale kirjandusele igipüsivat ja -hinnatavat annud.

Esímesed kirjaníku tundmused

Trrrr!.. Viimse poogna viimse lehekülje viimse rea alla lendas rägisedes paks tindijoon. Valmis! ütles sulg. See oli hõiskamine, väljakannatatud hädade lõpu-hümn — oli, nagu oleks kindral oma väega praegu vaenlase linnavärava lahti murdnud, tuhandekordne hurraa läbi õhu helisenud, keegi luupainaja alt lahti saades äganud, mõrsja aasta ootamise järele peiu rinnale langenud, nagu oleks tuhat suurtükki lahti lastud — kõik need hääled olid segamini koos ja siiski ei olnud see muud midagi kui kirjutussule rägisev trrrr! Valmis! hüüdis sulg nagu sõjapasun vapruse, viha ja hõiskega segamini — valmis!

Mis teie arvate? Aastad mõtte juures pead murtud, kuud kibedasti kirjutatud, nädalad uneta oldud, päevad söömata ja tunnid paberossita mööda saadetud ja nüüd kuulutab sulg selle suure sõnumi: Valmis!

Aastad pead murtud ja kuidas murtud, paraku?

Kas olete näinud, kuidas hobustega harjumatu noor inimene peru hobuse selga istub? Tõmbab üht, tõmbab teist oheliku haru, aga kes tõmbab, on hobune, keda tõmmatakse, — noorhärra ise! Mitte ratsutaja, vaid ratsu tahtmine sünnib. Sõit

läheb sinna, kuhu jumal aitab. Kui hobune tahab, võib noorhärra eluga koju saada, minupärast tervete kontidegagi. Siiski aga on kardetav ikka küllalt peru hobusega välja sõita, pealegi siis, kui seda pühapäeva-ratsanik teeb. Harilikult on aga perud hobused just need kõige ilusamad ja neid leitakse — kogemata. Suurem häda muudkui sellele, keda mõte sõidutama hakkab. Ilus mõte on peru hobune — õige tõsi! Tuleb kogemata ja lugu läheb kirjuks, kui sõiduhimu suur ja sõitja süda südi, aga loogika-valjastega veel hästi ei oska ümber käia. Tunnete seda lugu, kuidas Pegasus noore luuletaja seljast maha viskab ja hirnudes edasi kihutab? Küllalt! Noh, arvake ise, mis niisugune sõit aasta läbi peaajule maksma tuleb ja teie saate selle endise aja dokt'origa ühes hüüdma, et mõtlemine kanade päralt raske olla.

Usun, sõber!

Kõik need suured asjad üldse ja väikesed veel iseäranis võivad noore kirjaniku küll mõtlema panna. Ei viska sind mõte õnnekorral mitte kraavi, ei taba tema sind, vaid sina viimaks teda — mis su tööst viimaks õige tuleb? Ei, tuhat, mis tuleb? Kes seda küsib! Või kesse teab, mis kunagi millestki tuleb, täna, homme, tunahomme või tunaaasta. Kuule nüüd! Kirjuta minupärast vagunitäis raamatuid — kirjuta aga — ega see sinu süü ei ole, kui nad trükitud ei saa. Millest siis veel midagi peab tulema, kui tööst ei tule? Ei loe su raamatuid keegi — kirjuta neid enesele südame kosutuseks.

Aga see sule südi hõiskamine? Jaa, vaadake, on koguni iseasi. Mispärast sulg hõiskas? Sulg teadis, mis ta lõpetas. Sulg ehitas püramiidi. Ei võinud vaarao see ja see rõõmsam olla, kui ta neljakümne aasta ehitus viimse tipukivi sai, kui mina, kui ma viimse joone tõmbasin.

Ja nüüd — trükkijad?

Oh trükkijad!!

See ohkamine on nüüdne, seda pean ma ütlema. Sel korral ei tundnud süda muud kui aina rõõmu, rind oli juublikoda.

Joon oli siis juba viimse lehekülje all, see tähendab: töö oli valmis.

Ma ei oska öelda, missuguse tundmusega — enese meelest olin ma juba kuulus kirjanik — seadsin ma valmis saanud käsikirja raamatuks kokku ja ajasin palitu selga — teate ise, mispärast. Mu talitaja naisterahvas, vana krimpsunud näoga lahke vanake, punane põll ees ja suureruuduline rätt peas, tuli sel silmapilgul tuppa, vaatas söögilauale, minu otsa ja raputas pead. Nagu ennegi, nii oli ka täna toit pea puutumata. Mis aga enam tähendas, paberossidest, mis hea vanake kolme päeva eest ainult ühe päeva tarvis toonud, oli suurem osa alles. Ta oleks heameelega kõnelema hakanud, et maitsev supp ja pruun praad külmaks läinud, oleks küsinud, kas see Miili, Maali või Mathilde süü on — kõigile neile on sonettisid tehtud ja vanake oskab lugeda —, aga ta teadis, et siis ta palk ära võetakse, nagu ju mitme nädala eest meie vahel maha oli tehtud.

Trükkijat otsima, see oli kõik, mille peale ma maailmas veel mõtlesin.

Minu tuba oli teisel korral, millest kaunis äkiline trepp alla viib. Ma astusin uksest välja — pumps! Nii ruttu polnud ma iial alla astunud. Astunud! Kuulake, mitte astunud, vaid kukkunud! Kui inimesel suured mõtted peas, ei ole aega väikesi treppe tähele panna. Ei ole ka aega kuulata, kas mingi koht haiget sai. Mu käsi rabas käsikirja järele taskusse — see oli vigastamata, ja oli jalg või käsi katki, see oli väike õnnetus.

Viimaks olin ma uulitsal — kuhu nüüd? Missuguse raamatukaupleja juurde? Annan ühele käsikirja ära, teine vihastab,

miks teda ilma jäeti. Viimati lähevad isekeskis tülli, üks teeb teisele halba ja minu süü? Teadagi, minu käsikirja tahavad kõik saada, maksku mis maksab. Ma ei taha aga häid inimesi vaevata. Ma võtan ainult 100 rubla poogna eest, sellest on mulle küll! Mis siis ülearu tahta? Korraga tuleb mulle meelde, et see kardetav asi on, käsikirjaga üksi pimedas välja minna. Mu vaenlased võivad kuidagi kuulnud olla, et käsikirja viima lähen ja — kallale tungida. Kahju, et kaitseriista ei ole!

Kui inimene nädalate kaupa toas istub, kange teega und ära ajab, oma närvid surmani ära kurnab, tulgu siis ja ütelgu talle keegi, et see *„idée fixe"* on, mis ta mõtleb. Kes ei usu ja õndsaks ei saa, see on tema. Jaa, jaa, sõjariist oleks hea asi, mõtlen mina, olen ju nüüd kuulus, tähtis mees — — — — —

„Alt ära!"

See oli voorimehe hääl. Hobused, õnnelikult kõrvale käänatud, traavivad küll minust mööda, aga vankri tagumine nurk põrkab äkilisest pöördest kõrvale ja riivab mu külge. Nüüd alles saan ma aru, et surma suu lähedal olen olnud. Karvakene veel, ja ma oleksin hobuste jalgade alla jäänud.

Sugurahvas oleks pärast siia kohta mulle ausamba ehitanud, mõtlesin mina.

Selle töö eest, mis mu taskust oleks leitud.

Astusin ühte raamatukauplusse sisse.

Astusin sisse? Teie arvate, et see niisama oligi. Ma kukkusin, tormasin sisse. Niisuguse pilgu ja kombega, nagu kuningas talupoegade keskele. Ütlesin, et seda ja seda käin, et nii ja nii on.

Ma olin oma kirjatöö tähtsusele kaljukindel.

„Küll ma loen, kui aega saan," ütleb eesti juttude kirjastaja, „jätke aga siia!"

Mis see oli?

Mis see oli? küsisin ma iseeneselt. „Jätke aga siia, küll ma loen, kui aega saan," ütles ta. Kui hirmsa, raudse rahuga tegi ta seda! Inimene ae, kas sul sooja verd sugugi soontes ei voola? mõtlesin ma iseeneses. Ah ta teab, et raamat rasket raha maksab, sellepärast. Ma võin ju ka 99 rublaga poogna anda, mõtlesin ma suuremeelselt juurde ja tahtsin seda talle hakata seletama.

„Küll ma loen, kui aega saan," ütles ta uuesti, nagu näha oma rehnungitega kibedasti ametis.

Ma astusin kauplusest välja, tulin aga saja sammu maa pealt uuesti tagasi.

„Mu härra, kas teil tule- ja veekindlat kappi on?" küsisin ma kaupmehelt.

„Mis sellega?"

„Noh, käsikirja pärast. Võib ju tuleõnnetus juhtuda."

„Mu härra, meil on ju tuletõrjujate selts."

„Ei, mu härra, vaatke — võib ju — maavärisemine juhtuda ja seal väriseb teie tuletõrjujate selts ühes — terve linn võib vees või tules hukka saada."

„Siis pole ka käsikirja enam tarvis," vastas raamatukaupleja, keda arvatud nali väga lõbustas.

„Jumalapärast, ei või sugugi nalja teha. Kui te — ?"

„Juba ma loen, küll näen, olge mureta."

Mis sa inimesele teed? Tule ära, muud midagi. Kodu poole minnes polnud ma iseenesega just kõige paremini rahul. Aga kui väike rahuline toake, kirjutuslaud ja raamatud lambi valgusel jälle vastu naeratasid, olin ma õnnelikum inimene maailmas. Valmis! See oli muusika, see sõna. Kauaaegne rahutu mõtlemine, tormamine ja siia-sinna rabelemine mööda ja nüüd — terve maailm ees lahti, kuulsus ja rikkus tulemas! Mis küll inimesed ütlevad, kui loevad? Mis ütleb kriitika?

Üleüldine suur imestamine, siis vaimustatud hõiskamine. O! Ma pigistasin silmad kinni — magus, magus! Ja enne kui küsib, kas tohib, mängib mõttekujutus minuga nagu kass hiirega: Seesamasugune vaikne tuba, seesama kirjutuslaud ja keegi, nagu mina ise, kirjutab kiiresti midagi väga tähtsat. Teemasin sahiseb nii armsalt ja — minusarnase mehe vastu teisel pool lauda istub keegi — keegi, kelle väikesi valgeid käsi ma ainult näen, kuidas nad väikese korvikese kõrval liiguvad — magus, magus! Seal kaovad käed, kerge kuju liigub eemale, kerged sammud — teelaua juures on midagi seada. Seal pannakse pehme käsi mu kaelale: Tule sööma, kallis!

Tohoo, piinajad! Ära, ära niisugused õhupildid! Nüüd on palju, palju tähtsamat mõelda, kui magedat perekondliku elu pudi ette kujutada. Jaa, jaa, palju tähtsamat!

Aga ei saa midagi mõelda.

Ma lähen söögilauale — oh häda! Nüüd vast õieti on söögiisu kadunud!

Ma heidan voodi — vale! ei tule uni!

Mis saab käsikirjast? Kas ta on nii tähtis? Kas kirjastaja juba loeb praegu? Oh, kui ta nüüd juba loeks! Kas ta maksab? Kui palju? Kui palju aega ta nõudis — kaks päeva. Hirmus! Missugust kohta ta praegu ju küll peaks lugema? On seal üks niisugune koht, mis teda vaimustab — teda ja kõiki? Tingimata. See seal ja see teine veel enam. Kaks päeva — oh! Mis kell on? Viis minutit ühe peal. Hirmus! Hulga aja eest vaatasin, oli kaksteistkümmend. Ja kaks — päeva!

Niisugune nõia-issameie vältas hommikuni.

Kannata, see oli alles hakatus!

Nagu unenägija vankusin ma kaks korda 24 tundi läbi, siis läksin otsust tooma. Otsust? Keegi kohtualune pole küll nii värisenud kui mina.

„Ei saanud aega lugeda — nii, natuke ka ikka lugesin," ütleb kirjastaja.

„Kas trükite?" Väljas on see küsimus kord.

„Ei — tea."

„Kas — see on, ei trüki?"

„Ei tea — ei vist küll — hm — ei tea."

„Jumalaga!"

Nüüd läks tee N. N. juurde. Küll ta kahetseb, et nüüd N. N. ära võtab, troostisin ma ennast.

N. N. vaatab, küsib:

„Teie ei ole enam — seal?"

„Kus seal?"

„Noh — s e a l."

„Ei, ma ei ole küll enam „seal"."

„Jah, armas sõber, vaadake — hm — oleksite s e a l olnud — koguni iseasi. Oleksite võinud ise enese üle kriitika kirjutada ja asi oleks läinud. Tunnen teie töösid, nad on head, lugesin ise neid, kui s e a l olite, aga — hm — nüüd ei ole te enam seal, nagu ütlete."

„Tule jumal appi — ise kriitikat kirjutama — kas päike nüüd õhtust tõuseb ja hommikusse looja läheb või?"

„Jah, sõber, vaadake, nii tehakse sehvti, nii sehvt läheks. Nüüd aga — hm, hm — ei või trükkida."

Ptüi!

Kannata, see oli alles hakatus. Ma lähen N. N. N. juurde, M. M. juurde, M. M. M. juurde — ei ühtegi. Ühtede kartus on see, et ma enam s e a l ei ole, teised kahetsevad, et mu jutus ühtainust mõrtsukatööd, ühtainust palavikku jäänud neiu armuavaldust, jah, isegi mitte üht musu ega kõrvalopsu ette ei tule. Ilma nendeta ei või raamat „minna". Ei mõtetki. Jah,

oleks vähemalt mõni lapse-vahetaminegi, üksainus tilk kihvtigi jutus leida olevat!

Juba käes on viimsed ajad,
Meri, maa,
Võtvad ette nuhelda,

laulan mina kodu poole minnes. Imet, kirjastajate „põhjused", miks raamatut trükkida ei taha, olid mu lustiliseks teinud. Aga kui ma õhtul peegli ette astusin, leidsin ma oma peast — halli juukse! Kahekümne-aastane hallpea — mis ütlevad neiud?

Neiud ütlevad: Ah Gott! Herrje! Vas ist das dort auf den Kuusenbaum!

Järgmisel päeval uus rändamine. Hea mees pakub kolmkümmend rubla. Võta! Anna! Ei.

Tuhat, missugune hea summa! Jaa, aga kullakesed, mis nüüd? Raha otsas, aeg otsas, tööhimu otsas, kõik otsas. Endise kõrge kuuni ronimise järel pidi tagasikukkumine tulema, see on ju loomulik, püüdsin ennast troostida, aga et kukkumine nii sügavasse maa põhja sünniks, oli kibe. Oo, kes, ütelge, kes on kuulus oma linnas ja omastest ära tuntud!

„Ja ta tuli omaste juurde ja omaksed ei võtnud teda vastu." Sealt — õpi! Loe Lermontovi ja Puškini „Prohvetit", loe — ja mõtle.

Ühel õhtul istusin pehmes leentoolis, kurb, abitu, nõutu. Pehmes toolis patjade peal ja — abitu? Jah, kui õli jaoks enam raha ei ole, mis siis? Tool on ju korteri peremehe oma, mille eest homme üüri tahetakse.

Kuu vaatab läbi akna osavõtlikult mu otsa. Tema on palju, palju suuremaid õnnetumaid näinud, kui mina olen, aga ühtegi küll, kes nii kahvatult, nii rahutult ta poole vaatab. Ja kuu laenab mulle õli raha. Armas kuu, tänan valguse eest! Kuu

vastab: Tänu kord ka mu valguse eest — hea laps! Meie hakkame kõnelema, kuu ja mina. Aga kuu on nii salalik — ta vahib, vahib, kuni mu silmad kinni lähevad. Magades? Ei, ma olen üleval vist, arvan ma. Aga mul on nii hea, iseäralik, ma — ei tea kuidas — ei saa liigutada. Ma vaatan teise seina, kuhu kuu paistab, ei saa silmi lahti teha, näen aga siiski — näen, näen tervet seltskonda. Kõik mu jutu tegelased seisavad poolringis minu ees: Õnnetu karjapoiss vaesteküIast oma kahvatanud näoga, vaene vabatnaine viiskude, kaltsjalanõude ja katkise kuuega, rüütel meie aja ülikonnas, talu peremees ja perenaine ja paar neidu. Nende kõigi jalge ees, kesk poolringi, on mu käsikirja tühjad kaaned ennegi — aga ei, sealt nurga vahelt tuleb veel kaks inimest, pisukesed nagu pöidlad, nähtavale. Teine neist lükkab lehe ääre üles ja — väljas nad ongi! Kuna käsikirjast nüüd tõesti enam muud pole jäänud kui kaaned, paisuvad kaks viimast tegelast, üks käbedaks kärmeks mehikeseks, kuna teine kui koljat aeglaselt oma konte painutab. Kõik vaikivad ja ootavad.

„Mis teie tahate?“ küsin mina.

„Meie kaebame,“ kostab rüütel.

„Kelle peale?“

„Selle peale, kes meid kaheksa päeva sees loonud.“

„Sõber, kuue päevaga loodi maailm, miks ei või kaheksa päevaga väikest juttu luua?“

„Aga aeg on lühike — liiga lühike.“

„Sõber, kui teie eesti kirjanikke üleval peate, siis — ütelge, et see aeg on lühike.“

„Anna mulle mu seisuse järgi riiet — sa näed, ma olen pool-alasti, veel vähem rüütel. Anna mulle mu raudriie, mu mõõk, mu kannel.“

„Sõber, ma ei või sulle mitte anda, mis sul enesel ei ole. Nii austamise väärt, kui see aeg oli, mil sa — mõõk ühes, kannel teises käes — käisid, kord lahingutesse murdsid, kord armukese akna all laulsid — see aeg on mööda. Raudriie ei kõlba enam ja kandle asemel võtab teid ema *alma mater* rinnale. Ma ei või sulle midagi anda, kui seda, mis aeg sulle andis."

Ja teie, kahvatanud kujud, mis soovite teie?

„Päästa meid siit kaante vahelt, meil on kitsas siin!" paluvad teised.

„Kitsas on ka mu enese rinnas, mu lapsed, ma ei või teid aidata," vastan neile mina. „Kas teie igavesti kaante vahele käsikirjasse jääte ja mu rind igavesti kitsaks jääb, seda ei tea ma ütelda. Teie ei ole selle seltskonna meele järgi, kelle maitse Münchhauseni imelugudega, tapmistega, musudega ja kõrvalopsudega nüriks on tehtud — teie olete oma kodukülast, aga küla rahvas, teie naabrid, ei tunneks teid vahest esimesel silmapilgul ära. Kannatage minu pärast, nagu ma teie pärast kannatan. Aga jätke oma küla hallid kuued selga ja viisud jalga, mida te oma eluajal auga olete kandnud."

Vagusi jäid kujud seisma. Siis hakkasid nad kõikuma, tasakesi nägematult käsikirja kaante ümber kokku kogunema — muutusid väikesteks, siis lehekujulisteks ja lükkusid üksteise järele raamatuks kokku.

Puuh! uni . . .

Ma lõin silmad lahti; kuu vaatas mu otsa ja naeratas osavõtlikult, siiski nii nagu pilgates.

„Kuu, kas ka sina usud, et käsikiri nii tähtis on?"

Kuu naeratas rohkem.

„Kuu, kuu, kas ta siis midagi väärt ei ole?" hüüdsin ma meelt heites.

Kuu jäi tõsiseks.

Kuu kõneles midagi, millest ma aga aru ei saanud. Alles hiljem, hiljem mõistsin, mis kuu sellel kurval õhtul kõneles:

„Noor inimene, muretse iseenesele kaal, ära küsi teiste otsuseid. Sa oled ärritatud närvidega — oled noor inimene, see on kõik su jutu viga. Ka selle viga, mis praegu kirjutad. Naljast kargad sa nutusse — kus on loogika, kus arendus, iseloomude kokkukõla? Nutt-naljakas lugu! Ära kõnni pilvedel, ära rooma põrmus!“

— — — — — — — — — — — — — — — — —

Tänan, kuu, mitme aasta pärast!

VARI

Lugu lähemast minevikust

1

Põllukene, mis sa põed?

Meie seisame saarel. Mitte just saarel, sest vett pole ümberringi ja Peipsi on veel hoopis kaugel, metsa taga, aga siiski saarel. See saar on ainult mõnısada sammu pikk, looga sarnane liivaseljandik soo sees. Soos ei kasva midagi, liivikul, puhtas valges liivas, vast õieti mitte midagi. Keegi pole ka iial nõudnud, et siin midagi kasvaks — siin? Mis siin kasvab, kasvab iseenesest: mõni pihutäis kanarbikku seal, kus liiviku selja äärest soo hakkab, mõni igav, üksik rohukõrrekene, mis oma seltsimehe järele hüüab, ja saare ühes otsas jändrik mänd. See on, jumal teab, kuidas siia saanud, ja tal näib nagu eneselgi kahju olevat, et ta siin on. Eemal soos näeme tillukesi, imelikke kaski ja mändisid, mis aga pöidlajämedustel juurtel salgamata oma küpset vanadust näitavad, et mõni mitte ei arvaks, et nad poisikesed on, ei, vaid on vanakesed, kes aastasadade kestel küllalt juba on näinud ja sedavõrd lugupidamist nõuavad. Seal, vindunud juurikal, on see kõik küllalt selgesti kirjutatud.

Ja nagu oleks sellest rikkusest juba sellele kohale üleliigagi, kaovad needki äbarikud viimaks ära. Punakas, roostekarva turvas läheb madalamaks, et pudrusarnast raba sünnitada,

kus virtsanäoline vesi vahel suve läbi seisab. See on just kesk sood, sel kohal, mis liiviku seljandikust ja talurahva põllumaast ühevõrra kaugel on. Nõnda läheb see nagu rõngas ümber saare, ainult üks koht on puuhagudega ja kividega nõnda ära täidetud, et siit hobusega üle käiakse. Suve ajal ei kanna kõik soo kohad inimest peal, nimelt seal mitte, kus virtsane vesi ja pudruraba turvas on. Mõni kõrrejämedune pajukene või männikasv on kõik, mis silm viletsate soo-kaela põõsaste vahel näeb. Näib, nagu oleks loodus siin oma ehitustööd koguni seisma tahtnud panna, aga et enesele mitte auku sisse jätta, on ta kõik ülejäänud kõlbmata tükid siia kokku visanud, mida keegi omaks ei tahtnud võtta. Saar on, nõnda ütelda, ülejäänud tükk ja praegugi pole tal päris kindlat peremeest. Talupoeg teda ei taha, pealegi vaene Nurmeküla talupoeg, ja mõis ei tea temaga ka õieti midagi peale hakata. Üheks asjaks kõlbab see siiski. Seda tunnistavad mitmesugused hobuste, loomade, koerte ja kasside luud, mis siin maas pleegivad. Kui üks neist loomadest otsa saab, olgu haiguse, tüdimuse või noole läbi, on nende kehad väga sünnis siia visata. Seda teevad ümberkaudsed talupojad. Muidugi ei ole see selle paiga vastu lugupidamist suurendanud ja mõni karske Nurmeküla naine ei lähe siit mitte hea meelega mööda või läbi. Vähemalt sülitab ta kolm korda, enne kui siia astub, ja viga sest ei ole, kui ta välja saades veel kord seda teeb.

Soo järel algavad talumeeste viljapõllud. Harvad, vikati jälgedelt ülejäänud poolikud viljakõrred, rohumättad, võsuga kasvanud kiviahervarred põllus ja poolkinni vajunud kraavikesed tunnistavad, et põllud ja nende omanikud ka soo lähidust põevad. Eemal, — seal on küll tugev põllumaa, aga see on mõisa jagu ja ka Kõrgepalu küla meeste koht on seal. Siin aga, siin on sellest küllalt, kui soo ääred kaeru kanna-

vad ja heal aastal viis seemet annavad. Siia pole loodus midagi andnud, ei ilu ega sigidust, vaid ainult liiva ja raba. Ja ilust ei oleks siin keegi külas ka mitte lugugi pidanud! Mis siis ilma asjata raisata...

Ja ometi ei ole see soo, millesse raiped ja muud ülejäänud asjad visatakse, mitte ilma eluta, mitte tühi. Selle keskel, kõvera looga sarnasel saarekesel, liivikul, on — linn! K u k u l i n n. Linn! tõesti linn. Ei kusagil, ei rahva suus ega kirjas, kui Kukulinna üleüldse ka kirja pannakse, ei ole sel teist nime. Ta pole suurem kui üksteistkümmend hütti, üksteistkümmend sauna. Kõik ühesugused, ühesuurused. Üksi esimesel on vastu lõunat laud-, vastu põhja puukatus; teisel katust polegi, kolmas on upakil, neljandal ja viiendal jälle kas seina nurk lagunemisel või maja ise küllakil jne. Midagi kurvemat, igavamat ei või enam mõtelda, kui need saunad oma lapitud katuste ja viltu seintega ja nende ukse-esised oma kurva tühjusega, kui sealt kõle sügistuul vingudes üle puhub ja liiva sinna-tänna keerutab — kuni narudega kaetud aknauguni, kuni paljaks, varatuks jäänud rooviklattideni. Tühi, tühi — huu, huu! laulab tuul, nagu hakkaks temalgi siin igav, ja ruttab üle soo kaela kuusemetsa, kus koguni mõnus on mühistada. Siin, see on lõuna pool küljes, kuhupoole on ka saunade aknad-uksed, on seespool liiviku loogarõngast linna — kaevud, veesopikesed, mõnel koguni rakkedki ning kook peal, see on teivas pika raudnaelaga. Natuke ülemal, looga kõveral turjal, juba selgel liivikul, seisab ilmatu suur kõrge kivi, mille üks nurk on õige pikk. See on kaunisti hobuse pea sarnane ja vanast köietükist on talle päitsed tehtud, mis tunnistab, et siin ka lapsi on; mõnigi sohu visatud saapapea, kausitükk, vikatikand kõlbab nii mõnusasti mänguasjaks ja neid näikse kivi ligidal küllalt olevat.

See on kogu vallale kuulus linn — Kukulinn.

Kukulinn — mispärast? Mine küsi! Linnas eneses ega terves vallas ei teata seda, mispärast just Kukulinn ja mitte mõni muu linn. Küsid sa seda kellegi käest, siis jääb ta su otsa vahtima, nagu tunnistama, kas ta õieti kuulis, ja mõtleb küll iseeneses: Jumaluke, kui veidralt see küsib! Olgu nüüd kuidas on, Kukulinn on Kukulinn, olgu et nimepanijal just see sõna käepärast oli, olgu et juhtumisi mõni seda nõnda nimetas või et paremat meelde ei tulnud. Linna saamine ise ei ole aga sugugi teadmatu asi. Vallas, mõisas ja mõisa ümber oli vaeseid inimesi, kes kellegi päralt ega kellegi teenistuses ei olnud ega ka kedagi teenida ei võinud; olgu et üks ühe käega, teine ühe jalaga, kolmas poolpime või muud oli. See nüüd oli hea küll, et nad kellegi teenistuses ei olnud, sest keegi neid ka sinna ei tahtnudki. Kellelgi, ei mõisal ega vallal, polnud nendega just midagi tegemist. Muidugi, nemad arvasid enesel mõisaga või ka vallaga tegemist olevat — kerjasid ja manusid leiba. Mis sa teed ära, inimene on inimene. Aja ta kord ära, ta tuleb jälle tagasi, — ta elab. Seal tuli mõisas ühel heal tunnil kas opmanile, aidamehele, kutsarile, toa- või tarepoisile mõnus mõte: Paneme need leivamanujad ja kõrvase himustajad Soku soo liivikule! Soo ei ole kellegi päralt, nemad ei ole kellegi päralt, ja sedaviisi saavad nad üksteise päralt. Kuidas mõeldud, nõnda tehtud. Mõis kinkis ehitusmaterjaliks vana heinaküüni, metsast palgiotsukesed, mis mujale ei kõlvanud, valla rahvas ehitas üles ja nõnda sündis Kukulinn, kus inimesed elavad, kes kellegi päralt ei ole, ja linn ise ei ole ka praegu õieti kellegi päralt.

Uue linna korterid olid juba enne ära jaotatud, kui linn ise katuse alla sai. Siin oli lesk ema kolme, seal nelja väetima lapsega, kellele kodaniku õigused anti; siin peast ogaraks

läinud külakarjane, seal vana, kakskümmend viis aastat teeninud, nüüd juba vanaks jäänud soldat, ja seal Käe-Madli, kes ka enese õigusi ei lase käest võtta. Mitmest üksikust vaesest tehti kokku üks perekond. Talurahvas, kui neil loomalaut väike on, panevad mõnikord soku, oina ja kuldi ühte aeda — mis sa teed ära, kui ruumi ei ole. Mõisa käest sai iga vaene kaks kolmandikku rukkeid, kaks naela rasva ja kohtumehe käest kolm rubla raha, mille eest aga kohtumehele 20 kopika eest viina tuli osta. Muidu võis järgmisel aastal armuraha kaduda.

Linna ja valla rahva vastastikune seis polnud sugugi nii lihtne, et seda ühe-kahe sõnaga ära saaks öelda. Talupoegadele, kel kibe mõisaorjus seljas oli, kuhu ka veel kiltri kepp pidi sündima — ja kuuekümne aasta eest sündisid sinna mõlemad — oli see suureks troostiks, et nendest veel üks selts inimesi alamal oli. Kukulinna rahvas aga, kelle eest mõis ise oli hoolt kandnud, arvas, et nemad sugugi nii väga talupoegade torgata ja torkida ei ole. Ja kui arvamised kahele poole kalduvad, sünnib arvajate enestega sedasama. Taplesid Kukulinna ja Nurmeküla poisike vastastikku, siis oli kindel, et Kukulinna poiss protsessi kaotas, kui seletajaks tuli kolmas Nurmekülast või Kõrgepalult, aga võitis, kui see Kukulinnast oli. Ametlik peks langes siis paraku selle osaks, kelle vastaserakonnas riiu seletaja oli. — Oli ju ka veel muidki asju — sina aeg, või inimesed kusagil inglid on! Püüdsid suureks saanud ja teenistusse läinud Kukulinna tütred talutütardega ühesugustes riietes käia, siis oli see andeksandmatu süü. Korra oli koguni ühe Kukulinna poisikese jalas saapaid nähtud, kuna talulastel neid veel kellelgi polnud. Saapad olid küll ristiisa kingitus, kes Tartus kive raius, aga kes seda nägi või uskus? Tuli vaene aasta ja läksid Kukulinna lapsed, kotid

kaenlas, alla külasse kerjama, siis ei jäetud küll ka saapapoisikestki ilma, aga saabastest kõneldi enne ikka.

Kes ei tee nalja — kui nali tuleb? Ükski rahvas, olgu ta kõige orjalikumas ikkes, ei kaota oma tervet rahvanalja, oma himu pilgata, oma soovi, enese ja teise veel alama vahel vahet teha. Kukulinn ja ta elanikud olid nalja märklauad, üks tükk juba sellepärast, et tal nii tore nimi oli. Räägiti linna lossidest, uulitsatest, „vurledest", aguli ja südalinna rahvast. Linnas oligi ka midagi, mida terves vallas mitte ei olnud: käekatsujad, roosi ehk elitingi sõnade mõistjad, kupulaskjad, nikastuse-arstijad ja jala lahasse panijad. Linna arstid olid otsitud, aga muidugi ainult üksi sel korral, kui häda majas oli. Kukulinna ei tulnud muidu keegi, aga kui karjaseid, teopoisse tarvis oli, läks esimene tee Kukulinna. Sedasama tehti, kui rukis pudenema kippus. Siis saadi siit pool-muidu päevilisi. Muidu oli Kukulinn — noh, Kukulinn. „Kust sa oled?" küsiti kerjaja poisikese käest, kellest aga juba küll teati, kust ta oli. „Kukulinnast." „Mis linnasaksad teevad?" — Kui aga „Tõmmu" külasse tuli, oi, siis oli lastel pidu! Tõmmu oli Jütsi-Jaani naise rumal poeg, ilmatu suur kolak, kõvera ninaga poiss. Temale oli mõisa koerapoiss suure karvase kübara kinkinud, mille ta ise kolme aasta eest kutsari käest oli saanud, ja sellega oli Tõmmu kui prints kunagi. Arvati, et Tõmmu ei ollagi nii väga rumal, vaid vigurimees. „Tõmmu, mine nüüd ikka sinna nurka," kõnelesid temale naised, kui Tõmmu just sel kõige tähtsamal kohal, lõuka ees, aset võttis. „Oh, ära ikka muretse, mul on hea siingi," vastas Tõmmu. Kui teda mõnikord pere hulka sööma kutsuti, see on, kui ta just söögi ajal tuli, sõi ta enamasti üksi liha, kui seda oli. „Tõmmu, võta ikka suppi ka!" — „Oh, ma olen lihagagi rahul," vastab alandlik Tõmmu. Ükskord olid lapsed ta kübarasse emakassi

pesa teinud. Tõmmu pistis kassi kotti ja viis ära, jättis aga edaspidi kübara enese kõrvale. Nüüd aga lubasid emad, kui lapsed nuttu järele ei jätnud, lapsi Tõmmu kotti panna, ja see aitas igakord.

Kukulinnast ei tahtnud keegi hea meelega olla. Küll oli Kuuse peremees ise Kukulinnas üles kasvanud, aitas hea meelega vaeseid kui võis, aga seda ta ei tahtnud kuulda; isegi siis mitte, kui ta laupäeva õhtul saunast tuli ja tal valge särk seljas oli. Kubjas ütles kord kohtumehele, kelle talu Nurme külas vastu Kukulinna esimene oli, õieti üksi väljas seisis, ta olla Kukulinna agulist. Kohtumees oli kupjaga selle eest kaks aastat vihane ega leppinud enne, kui kubjas poole kruusi viina ostis. Kukulinn oli ja jäi kohaks, millest keegi lugu ei pidanud, mis millalgi suuremaks ei kasvanud, sest et igaüks sealt põgenes, kui jõud vähegi kandis, mis aga millalgi väiksemaks ei jäänud, sest et ikka jälle armetuid leiti, kellele varju vaja — ühe sõnaga, see oli Kukulinn, üksi iseenese sarnane Kukulinn.

2

Sool — sabata silk, vaestelaste või.
Rahvasõna.

Oktoobrikuu on lõpul. Taevas on paksus lumepilves ja vinge põhjatuul puhub Peipsi poolt. Sooloikusid, mida sügisvihmad suuremaks paisutanud, katab jää, kaikad ja kivid seal peal tunnistavad, et see juba lapsi kannab, kes siin juba oma tralli on ajanud.

Kurikas käes, seisab vanaldane naisterahvas esimese Kukulinna hüti ligidal sooloigu ääres, madal pesupingike ees, mille peal ta üht riidetükki ümber keerab ja sellele tublisti pihta annab. Ta ei hooli kõledast tuulest, millest käed ja nägu õhetavad, pilvis taevast, kust paksu lund maha hakkab tulema. Üks hoop teise järele sajab triibulise riidetüki selga. Ise vaatab ta korrati hoolitsedes sauna poole, nagu oleks seal üks armas asi, mis selle riidetükiga ühenduses on, sest lähem pilk, saunalt ära pöörates, on riide jaoks. Ometi sunnib kange tuul teda korraks sirgu ajama ja külmast kangeks jäänud käsi puhuma ja riideid, mis põlvini märjad, tuule vastu kaitseks kõvemini ihu ümber tõmbama. Hästi ei taha see küll korda minna, selleks on need liiga narused, käed liiga kanged. Jalas on porised lapid, ühel king, teisel saapapea otsas. Viimane on nii katkenud, et punased varbaotsad välja paistavad. Viimaks ometi on ta tööga valmis ja rahul olles vaatab ümber, kuhu pesu kuivama panna. Sauna seina ääres on kaks teivast, üks otsapidi palgi lõhe vahele löödud, teine maa sees püsti, ja mõlema otsad on ristamisi õlesidemetega kokku seotud. See on ju ennegi pesunööri ehk lati aset täitnud ja sinnapoole pööras naine nüüdki sammud. Ta laotas riide laiali, vaatas korra katusele, kas sinna mõnd kivi tuulehoidjaks vaja ei ole, ja puhub käsi. Ise on ta selle juures krabe ja kärmas ning pikkade mustade ripsmekarvade alt vaatavad kaks elavat musta silma, kord pilvedesse, kust ikka rohkem lund hakkab tulema, kord Nurmeküla poole, kas seal inimesi liikvel on. Tuul tõmbab ta räti peast lahti, aga sellest pole viga. „Uhujuuh!“ hüüab ta rätist kinni rabades nagu mõnele teisele inimesele, „sel pole ka enam aru raasugi!“ Sellega ühtlasi muutub ta kärme tüse keha nagu tugevamaks, et millelegi vastu panna. Rohkesti krimpsunud lahke nägu läheb üht-

lasi murelisemaks. „Näe, seal on ometi tuul katuse lahti kangutanud!“ Tükk kanarbikku ja paar kivi katavad tehtud augu. Nüüd viimaks on aeg sauna sisse minna.

Suits tuleb ukse peal vastu. Naine kummardub ja vaatab tunnistades tagumisse nurka, kus midagi voodi või lava sarnast suitsenud seina äärest vastu kumab.

Saunal on üksainus aken, väike kui silm, vastu lõunat. Aga sellel on haruldasel korral klaasid ees, mida tervest Kukulinnast enam ei leita. Üks ruut on küll juba katki, ennegi kolm veel olemas, aga klaasitükid, näe, on seina vahel, ootavad aga aega, mil neid kokku seada ja tagasi panna saadakse. Puuduva ruudu asemele on vana lauluraamatu laudne kaas pandud, mille nahk küll juba nii hapraks on läinud, et kaas ära on tulnud. Akna all põrandal seisavad kaks puupinki, esimene küll söögilauana, teine istepingiks. Akna vastas ukse kõrval on ahi, mille lõukal praegu ühe potisarnase asja all tuli põleb ja suitsu välja ajab. Ahju kõrval seisab must, suitsenud vokk, selle kohal ahjukapis paar värtnat, lõngakera, kannikas leiba, tohust soolatops, paar kulbisuurust lusikat, tõrvane peahari ja ühe kaanega lauluraamat, kuna ta teise aknale klaasiks on pidanud andma. Voki taga seinal ripub meesterahva kampsun, ühe luunööbiga ja kahe puupabulaga. Näha on aga, et kampsunil enam peremeest ei ole, sest ta on tagasi lõngakeraks hakanud saama. See ripub ta kohal all maas ja pooleli harutatud käisest jookseb lõng alla kerasse — seda mööda rändab kampsun viimati küll kõigeni kera kõhtu. Kesk tuba on üks kolmejalgne järg maas.

„Ema, süüa tahan.“

Hääl tuleb nurgast, mis toas kõige pimedam on. Aegamööda harjub silm ka siit asju nägema: pikad õled ühel laval, mis teivastest ja laudadest kokku raamitud. Teivaste või, kui-

das tuleb öelda, sängisammaste otsas on paar pooleli nõelumata sukki. Kesk õlgi laval mustab midagi — õige! ühe lapse pea, mis undruku seest nagu kupp välja paistab. Aga ainult pea. Kuid selles peas on midagi, mis, ei tea öelda, kas võõrastama või imestama paneb, mis nagu omal kohal poleks ja siiski jälle nagu on. See on, et see lapse pea peab olema, ja kogu järgi, mis undruku sees varjul, võib see laps ainult viie, palju kui kuue aastane olla. Pea ise aga oleks nagu kahekümne — nagu kuuekümne aastane. Aru ei või saada, kumb suurema õigusega. Nägu on nõnda tõsine, nõnda tumerahuline, lahja ja ühtlasi tüse, suu nõnda kiusakas-tõsiselt kinni, lõual nii tugev kont nagu kuuekümne-aastasel. Otsaesine aga, enam paled, on nõnda pleekinud, et kenal kombel kahekümne-aastane välja tuleb. Nüüd aga ütleb selles näos midagi, et siin ei kuuekümne- ega kahekümne-aastane, vaid laps meie ees on. Need on silmad. Kaks süsimusta silma. Need pole sugugi selle tuima näo päralt — nad on uus mõistatus selles imelises peas. Nad otsivad rahutult midagi taga, mis siin toas ei või ollagi, — nad otsivad midagi kusagilt kaugelt, mis hoopis tagapool siinseid seinu võiks olla ja mida ta nagu ei taha näha saadagi... Süsimustad juuksed on sassis, üksi otsaeest on nad märja käega siledaks tõmmatud.

„Ema, kas saab juba süüa?"

Nüüd alles on eide silmad ära näinud, et kõik vana viisi korras on. Tunnistuseks lööb ta käe korraks undruku kupu külge, mille üks äär veidi kõrgem on. Kui aga ühe kana kõk-kõk! siit vastu kuuldub, jääb ta rahule. See on haige jalaga kana; laps ei ole mitte üksinda kupu sees. Kana jala on Kupu-Kaie poeg eile katki visanud, see suur poisi-võrukael! Villule seltsiks, kes praegu paraku ilma särgita on, sest

et see alles parsil kuivab, on ema ta sängi pannud. Kupu-Kai ei näe just heameelega, et Käe-Madli, Villu ema, ühe osa tema leivast ära võtab. Tema oskab niisamuti kätt katsuda, või veel paremini kui Madli.

„Ema, kas saab juba süüa?"

„Oota ometigi, mustlane. Ma lähen enne külasse. Kuuse Peetri naine, jumal andku temale tervit, lubas kampsoli eest pütitäie haput piima anda. Hea piim. Kuuse omadel on ikka hea piim. Näe, pudru ongi juba valmis. Panen õige veel kaane alla hauduma, kuni tagasi tulen. Küll siis sööme. Ära sa kuku, Villu. Ära kana jalale haiget tee."

Emakene, nähes et suits välja läinud, lükkas ukse kinni ja läks üle soo külasse.

Ära kanale haiget tee, oli ema ütelnud. Mispärast haiget teha? Oli ta ometi tema saatuse osaline, see haige jalaga kana, maja ainus rikkus. Kana ei saa välja, Villu ei saa ka välja. Kana jalg on haige, tema jalad — ah! on nii terved, tahaksid hea meelega loigu peal liugu lasta, kus praegu Kupu-Kaie pojad tantsivad, kepiga jäässe löövad ja — ah! nii rõõmsalt huikavad: uhtii! Kuidas nad lendavad, ühest äärest teise — siuhh! Villul pole särki — kuub on, aga see on alles pooleli paikamata. Ja Villu aastane südamesoov — saapad — ah! Kui tal saapad oleksid! Niisugused, nagu kohtumehe pojal, kes mullu isaga siin käis, kui vaestemajasid üle vaadati. Tal olid saapad jalas. Kui ilusad, kollased! Ja alt, mis ilusad pruunid, tökatiga nii kenasti ära määritud — ah! Või ikka missugused punased paelad äärtel, pundikud otsas! Sestsaadik ei ole ühtegi päeva läinud, mil ta saabaste peale poleks mõelnud. Korra on ta unes näinud, et tal just niisugused saapad jalas olid, aga ta ärkas enne üles, kui nendega jää peale sai minna . . .

Väike, kahvatanud mees kummardab ettepoole ja vaatab läbi akna loigu peale, kuhu ikka rohkem külalapsi koguneb. Ta vaatab, kuni väsib, mõtleb ja mõtleb . . .

Kuule! Mis see isevärki tume mühin on, mis kostab nagu määratu linnuparve tiibade sahin? Aga palju tõelisem, sügavam — ah, nii armas, nii igatsust äratav! See on, mida kahvatu lapse silmad enne väljast otsisid, see on — Peipsi kohisemine! See on, mis vaese lapse palged kahvatuks kohab — seda, ah! tahaks ta kord ligidalt näha! Ah — ei või! Paks läbitungimatu mets varjab järve ta silmade eest. Ta ei teagi, mis asi järv on; ema ütleb, metsa taga olla suur vesi ja see võib nii imelikult kohiseda. Tõesti peab see suur, vägev asi olema, see suur vesi. Kui Villu silm vahest pisarail märg on, kui tal särki pole, et loigu peale minna, mõtleb ta selle kohina peale ja veel enam pisaraid tuleb silma. Aga selle järele läheb süda nii kergeks ja Villu naeratab koguni . . . Siis on nii imelikult hea, ja kui päev on soe, nagu suvel, istub Villem suure kivi otsas, ajab hobust ja huikab, et mets vastu kajab . . . See järv, see järv, kui seda kord näeks? . . .

Ükskord ometi on ta seda — vististi näinud. Seal kaugel — kaugel — jah seal! Villu ei tea enam isegi, kui kaugel, aga kaugel pidi see olema, kuhu ta kord ära eksis. Hirmunult ronib Villu mäekühmu otsa. See kuuskedega sinav mäekühmas seal, ema ütleb, olla Palupera Kuusemägi. Laps vaatab ümber, selgesse sinisesse laotusse ja seal — just seal, kust ime-kohin tuleb, paistab puude vahelt midagi sinist — nii selge kui looja silm! Kuidas ta sätendab, läigib! . . . Suuremaks ja suuremaks lähevad lapse silmad. Ta vahib ja vahib ega mõista imele seletust anda . . . vahib . . .

Teisel hommikul leiab ta enese tumedast sauna nurgast, lavalt õlgedelt. Õlg valutab kangesti ja teine käsi on kriime

täis ja sinine. Ema ütles pärast, ta saadud hundi käest veel kätte. — — — — — — — — — — — — — — —

„Villu, tule nüüd sööma!“

Villu on tukkuma jäänud ja ei kuulnud, kuidas ema koju tuli, piimapüti lauale pani, pudrukausi koldelt kõrvale tõi, siis pardalt kuivaks saanud särgi võttis ja sellega ta aseme ette astus, kus ta nüüd teda äratab.

„Villu!“

„Hunt — sinine — järv — varjab — mets — mets — kas mets ikka veel varjab?“ sonib unine Villu.

„Jälle mets, mets igapäev — tule sööma!“

Ruttu on väike mees ja särk üksteisega ühendatud ja kärmesti ronib Villu lavalt alla. Sellejuures tuleb lapse kõhnetanud valge jalg nähtavale; kõik on ta keha küljes, õlgadel, seljas nii nurgeline, kondine ja nõrk — laps võib küll kuue aastane olla, aga kasvu järgi peaks teda paar aastat nooremaks pidama.

Ema ja laps istuvad sööma, panevad käed kokku ja laulavad ühe lauluraamatu salmi kumbki iseviisil. Õieti ei ole see küll kellegi laulmine, lugemine seda vähem; see on nii laulmise ja lugemise vahel. Villu hakkaks küll kõige armsamini kohe sööma, sest tangupuder, mida ta jumal teab millal viimati sõi, on nii meelitav ja täna pole ta veel midagi suhu saanud, aga ta teab, et siis ema käest lüüa saab. Kes niisugust asja nagu tangupuder ilma salmita sööma hakkab!

Ta uni on nagu ära pühitud. Iga lusikatäie järel lähevad ta silmad elavamaks, kõnekamaks ta nägu, ehk küll ikka nii tõsine, tume.

Ema näos on midagi kui rõõmsat saladust, mis vägisi välja tahab kippuda, aga ta ei tea, kuidas peab algama. Viimaks ometi arvab ta otsusega valmis olevat.

„Villu!"

„Keda?"

„Kui sa kadrinapäevaks „Kas on linnukesel muret" ja „Issameie" selgeks saad, teen sulle jõuluks uued püksid."

Villu on pudruga ametis, niisama tõsine kui ennegi.

„Püksid, ema?"

„Ilusad triibulised püksid."

„Aga sul ei ole riiet, ema?"

„Täna hommikul pesin su püksiriiet — näe, seal — missugune riie! Sest saavad aga püksid, missuguseid ka opmani pojal ei ole. Valget ja kollast triipu, nii ilusad, nagu seda üksi nende koortega saab teha, mis Kõrgepalu emalepilt saadakse. Tunaeile kudusin ta Kuuse Peetri naise telgedel ära. Kuuse ema ütles, tema kadunud Jassil olnud just niisamasugused, ja kui Jassi ära surnud, lasknud ta säärte otsast tükid maha võtta, siis olnud nad Mikule üsna parajad. — Näe, mis paks, mure piim see on! Kohe kas murra lusik sisse. — Püksid saad ilusad. Värv hakkas ka kohe külge, kui koori keetsin. Eks ole, kui inimene aga oskab. Jah. — On ikka ühed head inimesed, annavad kohe suure püti täie piima ja töö alles veel tegemata. — Vitsa! Mis nüüd songid lusikaga, kui enam süüa ei taha! — Lotiga püksid on paremad. Pane nüüd käed risti!"

Villu paneb käed risti ja ütleb ema järel „Issameie", mõtleb aga, millal püksid valmis saavad. „Kes sa oled taevas," ütleb ema, „kes sa oled taevas," ütleb Villu, mõtleb aga, kas pükstele ka tasku tehakse. Püksid, püksid, triibulised püksid on kõik, mis talle meelde jäi.

„Ema, mis päev täna on?"

„Teisipäev."

„Mis siis tuleb, kui teisipäev mööda on?"

„Kolmapäev.“

„Ja jälle, mis siis tuleb, kui kolmapäev mööda on?“

„Neljapäev.“

Villu küsib kuni nädala läbi ja saab seletuse, et seitsme päeva pärast jälle teisipäev tagasi tuleb ja möödaläinud päevad siis üks nädal on.

„Mis siis tuleb, kui üks nädal mööda läheb?“

„Siis tuleb teine.“

„Ja kui teine mööda läheb?“

„Kolmas!“ vastab ema, kes lapse küsimistest enam lahti ei saa. „Nädal läheb nädala järele kuni aasta täis saab, ja aastad kaovad üksteise järele ning ükski neist ei tule tagasi.“

„Kuhu nad kaovad?“

„Issa ristike, kui rumalasti sa küsid!“

Villu kuuleb, et ta rumalasti küsinud ja jääb rahule. Aga mitte täiesti. Tasakesi kobib ta lavale.

3

Ema, kus isa on?

Videvik on käes. Tugevamini mühab tuul, sügavamini kohab Peipsi. Lapse näole ilmub jälle seesama vanakese tõsidus, silmadesse jälle seesama otsiv vaatamine. Ah, see kohin on nii kutsuv, nii usutav, nii igatsev, et see haiget teeb . . . kui nüüd, kui nüüd seda metsa ees ei oleks . . .

Nobedasti liiguvad akna all ema näpud. Sukk venib ja venib, niisama igavalt kui sügisõhtud — kui terve elu! Sil-

maline silmalise peale, kuni ring ümber, päev päeva järele, kuni aasta täis; ring ringi järele, kuni kanna käänamine tuleb, mis suka koguni kõveraks teeb, aasta aasta järele, kuni ükskord su elu koguni teise roopasse keerab; uued ringid kuni varbani, kust vardad välja võetakse, uued aastad, kuni nad kord üle su puusärgi kaane kinni löövad. Elatud ja tallatud, vaevatud ja kaevatud terve eluaeg läbi — mispärast? Ei tea, tõesti ei tea.

Alamale langeb kuduja pea, viledamini vilksuvad vardad. Kõnekamalt liiguvad Villu silmad, tõsisemaks läheb ta nägu.

Ema mõtleb möödaläinud päevade peale.

Villu mõtleb kohtumehe poja saabaste peale, millega küll järve äärde saaks minna. Kui tal püksid ja saapad kord käes, tahab ta seda tõesti teha, olgu mets ees kui suur.

Seina-koi tikitab seina sees, kui tuul vahet peab, kilk laulab ahju all . . .

Kohtumehe poeg tuli isaga siia, mõtleb Villu. Isaga? Isaga, isaga? Kuidas, kui temal ka —? Imelik, et ta varem sugugi selle peale pole mõtelnud — isaga, — isaga? Isaga pääseks ta küll ka järve kohinat nägema?

„Ema, kas mul isa ka on?“ hüüab ta isevärki erutusega.

Naisterahvas tõuseb järsku istmelt üles, sukk langeb ta käest, mustad silmad hiilgavad . . . Väljas! Väljas on see sõna, mida ta juba ette on oodanud, aga mis siiski kui mõõk ta südamest läbi lõikas. Täna on see õnnetu tund käes — see tund, mille eest ta ema — ta ema, oh ta ema, ta ema! . . . Kui palju on ta sala palvet teinud, et jumal selle lapse huultelt selle küsimuse ära võtaks, mille eest ta ema ise põgenes . . . kahekordne valu on nüüd temale osaks saanud. Oh ema ja isa nimed, kui õndsad olete te kuulda, kui teie järele lapsed kü-

sivad, kui hirmsad, kui süüta lapse suu neid hüüab ja nende peal — häbi — vanne — rusub!

„Ema, kus isa on?"

„Laps, laps, küsi parem, kus su ema on. Jää magama, Villu, jää magama!"

Ta istub pingile, katab silmad kätega kinni. Veel kord on rasked pisarad ta palged üle ujutanud, kust ju nii palju vett on voolanud, et nad tuhmiks on jäänud. Ainult valu ja häda on elu temale toonud, teistele ainult rõõmu. Seal ... seal oli ka kord aeg, kus ta õnnelik oli, oh nii üliväga õnnelik, nagu ta nüüd tunneb. Sinna lähevad ta mõtted, selle väikese majakese juurde, kus nii ilusasti päike suvehommikutel üle metsa latvade tõusis, karjakellad klõbisesid ja karjalaste trallitamine mitmekordse järelkajaga kuuldus. Kui ilusasti sinas jõgi! Nagu hõbenöör kõverdus see läbi aasade ja läikis päikesele vastu, ja otse nende toa taga tegi ta nii ilusa käänaku rammusa rohumaa kallaste vahel. Oh kuis jooksis seal väike tütarlaps lillede keskel ja korjas pääsusilmi, mis just nagu emakese enese silmad vastu vaatasid. Kui siis ema järele tuli, et väike tippjalg jõkke ei kukuks ja kodus värsket võid paksult leiva peale määris, kuis oli siis nii hea! Seal elasid ta vanemad. Pärast küll tüdrukuna tulid raskemad ajad. Mõisapäevad olid rasked orjata, kupja kepp alati karta, aga õigus ja usinus aitasid heaga läbi saada. Siis — siis tuli see aus, tubli mees, metsavaht, Mägisoo Hans, ja nõudis teda vanemate käest enesele. Uus kodu lubas kõik, mis noor süda soovis. Ta oli vanemate lähedal, armsa mehe kaisus, armastatud, lugupeetud, siis — oh kui armas see kuulda oli — ema! Oh, ta ilus, käharpea sõstrasilmaline tütar, kuis oli ta vanemate uhkus, rõõm, päike, lõbu! Kuidas ta targalt oma lapse-silmadega otsa vaatas! Sügavale südamesse vaatasid nad. Ehk kui

ilusad ta väikesed valged hambad naeratades! Kuidas ta viie aastaselt kiljatades ema juurde vainule jooksis ja hüüdis: „Ema, ema! Ma oskan sukasilmalist!“ Ta jutt, kuis see nii tark oli, kõik mis ta tegi või oli. Ja kui isa õhtul metsast või jõelt kalalt koju tuli ja ema ja tütar temale ukse ees vastu läksid, lastud metskitse või kalad vastu võtsid, missugune pidu! Korra tõi ta terve ämbritäie sudakaid. Missugused sudakad! Kuidas kõik nende abielu kiitsid, nende tütart imestasid! Juba kümne aastaselt oskas ta lugeda ja isegi mõisa preilid, kes nende juures jõe ääres kalu käisid püüdmas, imestasid armast tarka tüdrukukest. Ja kui Sillu preilid armsaks saanud lapse mõisa võtsid, teda saksa-lastega ühes õpetasid, kohkusid peaaegu vanemad ise oma lapse õnne pärast ja nägid suurt tulevikku ette. Puhas, peen, nagu väike valge inglike, tuli ta, kerge kleidike seljas, suvel hüpates oma vanemate poole, nägu õrn ja valge nagu maalitud. Ema silm läks rõõmul niiskeks oma tütrekest rinnale tõmmates. Ehk kui siis Sillu mõisa lahked preilid ühes Mariga tulid, keda nüüd Mari Mägi asemel Marie Berg nimetati, ja lahkesti, heasüdamlikud naisterahvad, nagu nad olid, temaga juttu ajasid, ega ta tütre tarkust küllalt ei jõudnud kiita, ei teadnud õnnelik ema, kuidas ta jumalat ja preilisid selle eest pidi kiitma; ja ka preilid olid mõnikord liigutatud, kui nad nii sügavat tänu ja kallist meelt talunaise silmis nägid, mida nad mitte poleks uskunud. Ainult tuimust ja kalki meelt oli nendest neile räägitud. See pidi rahvas olema, kellele looja pole annet andnudki ülemate ja õrnemate asjade jaoks. Metsavahirahvas jälle õppis tundma, et mitte kõik mõisasaksad nii kurjad pole, nagu rahvas neid pidas, vaid et kalleid südameid nende seas leida oli. Seda kindlamad olid nad oma usus, kui ühel päeval Marie ütles, et teda noorhärra ja väikese preili koolipreiliks nimetatud ja

et ta nüüd peale muu 20 rubla kuus palka saab. Oh, see oli neile kuulmatu ime, õnn, mis neid peaaegu kohkuma pani. Veel enam pidid nad kuulma. Ühel õhtul, kui Marie lastega vanemate kodunt mööda jalutas, kõndis peen, sirge noorhärra kui kuusk Marie kõrval ja ajas mahedasti juttu. Võõras härra imestas küll nähtavalt, kui jämedas riides talunaine ta kaaslase, preili juurde tuli ja see ta otsaette suud andis, teretas aga aupaklikult, kui kuulis, et see ilusa, peenelt haritud Marie ema olla. Ja näe imet, võõras härra tuli teisel päeval otse Hansu majja, tuli veel, tuli tihti, tuli iga päev, käis Hansuga jahil, jõi Mäesool teed; kõneles, et ta härra sugulane, aga sündimise poolest taanlane on ja Sillu mõisas ülema metsahärra ametit peab. Nende kodumaal, Taanimaal, ei peeta talupoega halvemaks kui iga teist seisust. Mõisnik ja talupoeg on paremad sõbrad, kui viimane suuremat haridust on saanud. Kõneles seda, kõneles palju muud, kõneles väga ilusasti, väga lahkesti. Küll ehmatasid mees ja naine, kui ühel õhtul Marie emale kaela langes ja nuttes ja naerdes tunnistas, et ta õnnelik mõrsja olla; aga õnn on pimestav; oli ta seni nende lapsele lahket nägu näidanud, miks ei võivat see ka nüüd tõeks minna? Seal tuli välk, mahapurustav sõnum: Marie olla mõisast minema pekstud, härra ja metsahärra vahel olnud kange sõnavahetus, mille peale viimane ülepeakaela mõisast ära läinud — kuhu? Jumal teab, kuhu. Mõju oli hirmus. Marie jäi kadunuks; isa, ehk küll „rumal talupoeg“, suri südamevalu kätte, nooreealisest naisest tegid mõned nädalad vana eide. Vanemate uhkus ja südamerõõm oli — langenud, kadunud õnnetu tütarlaps, tervele mõisaperele ja vallarahvale irvitada, kes saksaks tahtnud saada ja saksa-meest kosida. Ja õnnetu ema — ta oleks oma last varjanud, ta vastu võtnud, aga keegi ei olnud teda näinud, keegi temast kuulnud. Kingi-

tused ja palga, kõik oli ta enesest ära heitnud ja nende ette visanud, kes tema ta vanemate majast kui õnneliku lapse olid välja toonud, aga kellel nüüd südant ta vastu polnud. Ta isa hingab kalmukünkas; kirikhärra on teda õnnistanud, sugulased juures nutnud, köster pika palve lugenud; omaksed mulda hauda järele visanud — miski pole puudunud, midagi kombe vastu olnud, ka matuseid on peetud, söödud, viina joodud ja — unustatud. Kas ta seda teab? Teab tütar, et ta isa kirikaial, et ta tema pärast seal on? Seal — naisterahvas sauna akna all mäletab seda, nagu oleks see alles täna olnud — kuuleb ta isa haua juures, kus üksi elama jäänud ema tihti käis, ühel õhtuvidevikul rasket ohkamist ja sõnu. Ta näeb seal üht kogu põlvili, paks linik näo ees. See on ta õnnetu taganutetud tütar. Siia on teda hingepiin ja ahastus ajanud. Ta jääb tema selja taga seisma, kuulab, ja mis ta siin kuuleb, on nii lõhestav, osalt mõistmatu, aga sõnad ja hääl on nii lõikavat valu täis, mis kummardaja suust tulevad, kes ristis kätel isa risti peal nutab. „Isa, anna andeks, ma ei või enam elada. Ma ei või sellele elu anda, kelle kuju igavesti mind piinaks, kelle palgelt ma enese süüd ja häbi peaksin lugema. Mispärast peab ka tema, see süütu taim, minu häbi all kannatama, minu pärast inimeste ees punastama. Mis võin ma temale öelda, kui ta küsib: „Ema, kus on mu isa?“ Oh teie uhke sugu, mehed, kes teie nõrku eksiteele veate ja siis ise veel — irvitate! Oh teie variserid, kes te eksinud naisterahva peale põlastades vaatate, keda teie ise olete süüle avatlenud! Oh teie silmateenrid, kes aus hiilgate, kuna need, kelle õnnetuse sünnitajad teie olete, põrmus roomavad. Teie lähete ja kiitlete veel pealegi võitudest, mis teie teinud; olete uhked selle üle, aga teie jälgedel ringutavad käed, veerevad pisarad, lõhkevad südamed! Teie ei mõtle vanemate peale, kes oma lapsi vaevaga kasvatanud; ei

mõtle emade uneta ööde peale hälli juures, isade higise otsaesise peale peatoiduse ja koolitamise eest muretsedes; ei mõtle õnnetute ja eksinud tütarlaste eneste peale, kes ainult teile armastuseks eksisid ja nüüd oma valu ja teie kuju vaikides südames kannavad; teie ei mõtle oma tervise, oma noorusjõu pillamise peale, elukommete rikkumise peale — teie ei mõtle millegi peale! Õlgedel ja räbalates lasete oma ihusugu känguda, aga ise istute pehmetel patjadel saalides. Eksitajad! Teadke, et teie oma südametesse põrguhaudasid ehitate, täis jääd, tuimust, kaledust ja kavalust, mida teie e l u t a r k u s e k s nimetate, mis teie vanad päevad pimeda öö sarnaseks teeb, neid tühjusega ja tülpinud meelega täidab, kuna teie end kui haudadest väljakaranud luukered ümber veate, ning teie lapsed on teie eneste alatuse kõdunenud kujud! Rääkige siis veel võitudest, kui palju tütarlapsi teie eksitanud, kui palavalt neist keegi teie ümber hakanud, kui raske või kerge kunstiga teie neid langemisele saanud! Rääkige veel!" — See on tema tütar, kes nõnda kõneleb, talunaise tütar, selle rahva võsu, kes midagi ei pidanud tundma, kellele ülemate annete jaoks looja meele-võimugi pole andnud! Ah, kuis läheb igaüks neist sõnadest ta südamesse, kui tõsised need on, aga siiski on ta tütar üksi häbi kandja ja rahva naerualune, kuna kaassüüdlased igal maal ja a'al mõnikord kiitust pealegi saavad. Imeline suguvaheline vahetegemine, kus mehele kõik on lubatud, naine üksi kannatajaks jäetud! „Tütar! tule mu rinnale, veel elab su ema, kes su valu mõistab!" hüüab ta, ja ema ning laps nutavad surnuaial üksteise kaenlas. Kaks elu on hoitud selle läbi, et veel üks inimene oli, kes teistmoodi otsustas kui teised inimesed — see igavesti mõistmatu, lõpmatu armusügav emasüda! Aga ühele elu andes lõppes teine elu, kes nii palju oli kannatanud, ja üksnes abitu taim, kes nüüd oma isa järele pärib,

jäi vanaema käte vahele. Ei ema ega isa pole sul, vaene laps! Käsi vaadates, millest ta enne midagi ei teadnud, siin ja seal heade inimeste juures ulualust ja kõhutäit saades, rändas ta lapsega ühest kohast ja paigast teise, kuni viimaks oma sündimispaigast kaugel eemal Kukulinnas, võõra rahva seas, selle hütikese omaks sai. Kui palju vaeva on see temale maksnud, enne kui ta Villu nii vanaks sai kasvatada. Ja seal ta magab nüüd laval õlgedel, ei teagi, et tal ema ei ole, vaid nõuab üksnes isa järele. — Maga, laps, maga! Elu ja valu ootavad sind, maga, kuni isa saad! „Ema, kus isa on," ütlevad ta kahvatud huuled. Kilk laulab ahju all, seina sees tiksub seinakoi... „Kui aga, kui aga seda metsa ees ei oleks!..."

4

> **Särk ihu ligi, surm ligemal.**
> *Rahvasõna*

Nädalad, kuud on mööda läinud. Tali paugub õues, puud valge koormaga koormatud, Peipsi ei kohise enam. Ka tema rahutule rinnale on külm kaane peale tõmmanud. Kukulinn on nüüd palju ilusam. Soomülkad ja liivandikud on ühesugune tasane valge vaip, mets kaugemal on nagu valge müür. Toredad uhked kuused Kõrgepalu pool seisavad kui liikumatud vahimehed, lumiseid kroone kõrgele tõstes. Kuusemägi kaugemal on nagu valge torn. Kuuvalgega paistab ta nagu hiiglase kübar, nagu tahaks alla külasse tulla... Metsameeste reejalaste all krigiseb lumi lõbusalt, kui nad hommiku koidu ajal

siit mööda puumetsa sõidavad. Kui aga post talveteed või mõisasaksad siit sõidavad, heliseb hele kellade hääl till, tall, trill, trall! et metsad suurele kaugusele vastu kajavad. Siis on noor kui vana saunade uste ees väljas, isegi vana puujalg, väljateeninud soldat, kellel raha lindiga rinnas on, tuleb poolteist-poolteist! astudes välja, topib piipu ja hoiab seda külge ettepoole, kuspool raha ripub.

Vanemad Kukulinna lapsed käivad koolis, nooremad ajavad kodus A-B-D-d. Vaimurikas Kukulinna noor meestesugu ei ole. Seda kaebab koolmeister. Neil on nii palju teiste laste käest küsida, et aega raamatut lugeda ei saa. Kord pekki, kord silku, kord mõlemaid. Suu on suu. Kuidas sa vaatad, kui teine sööb? Tütarlapsed — iseasi koguni! Nemad löövad talulapsed üle. Ütle aga algussõna, siis tuleb terve lugu nagu orilaga. Ja terased on nad kui nõelad. Koolmeister ütleb, see tulla sellest, et nende emad elavad, kes neid juhatavad. Poisslaps ema õpetusest ei hooli, kui isa „kari" peal ei ole. Sa aeg, kus poistel selleks aega on! Nad on isekeskis korralik „linnavägi", ja talupoiste kulmud ja kuklad teavad nende lumekuulidest kõnelda. Mõnikord lendab ka rusikas kuuliga tükkis, aga siis — on toas kuri lugu. Harilikult võetakse ikka „nahk maha", „must madukene välja". Muudkui, mis sest. Kergem õhtul koju minna. Tee peal on sagedasti kuulda hüüdmisi: „Meie mehed, meie mehed! Jass, ära jäta! Mikk, ole mees!" — Mõni mõtleb, suur taplus. Tühi kõik. Silma ega kõrva pole veel keegi kaotanud. Kukulinna „polk" läheb ainult tulle, muud midagi. Seda teeb ta talvel niisama suure käraga, nagu ta suvel vagusi oskab minna õunaaedadesse, kaalikasse, naerisse. Muhud ja vommid, mis saadud, küll need pika talvega jälle paranevad, seda rutem, kui koolis peenikest peale pannakse. Beltsebuli aetakse Beltsebuliga välja.

Oi, mis mõnus on talvel liiviku turjal alla sohu liugu lasta! Küll pükste peal, küll saanikutega, mida igamees enesele ise teeb. Saanikusse, jalad ette ja — uhti! kuni alla Konnasilmani. Kupu-Kaie poegadel on koguni rautatud taldadega kelk ja see jookseb ei tea kuhu. Pühapäeva õhtuti tulevad ka talulapsed kelkudega siia kokku, aga liulaskmise loa eest peavad nad koolis nii mitu tükki pekki ja nii mitu silku andma. Päris ilma ei saa keegi. Ka peavad nad aitama vett soo läppest üles liumäele kanda, sest igakord ei saa ilma vett valamata liugu lasta. Selle orjuse peavad paraku enamasti tüdrukud ära tegema, muidu ei võeta neid kelgule. Teised jälle ajavad Konnasilma libedal jääl uiskudega, mida nad ise plekitükist ja puupakust teinud. Paraku peavad aga uisud ja kelgud nii mõnda kurja kannatama. Kui suka- ja kingatallad läbi leitakse olevat ja uisud, kelgud kätte saadakse, siis rändavad nad lihtsalt tulle, sest emad ei mõista siin paraku sugugi nalja. Ja kui koolis käsk või peatükk välja ei tule, on jälle vaene kelk ja uisk süüdlane. Mõnikord on liulaskjad mõne seltsilise vastu ülekohtused olnud ja need on koolmeistrile ära kaevanud, et Kukulinna poisid „muudku liugu lasevad". Sellestki hädaohust löövad kelgud ja uisud ikka läbi ja on jälle käepärast, kui neid ka kümme korda ära võetaks.

Villu vaatab aknast välja, aga ta on veel väikene selleks, et ise enesele kelku muretseda. Ka kingad on tal katki mis hirmus: ühe all on villane, teise all nahkne paik. Villane jalg ei tule jääl nahksele järele, kas tee mis tahad. Üks on nagu kana-, teine pardipoeg, üks tahab kuivale maale, teine vette. Kui korraks teised teda kelgule võtavad, on hea küll. Selle eest peab ta aga kelgu üles vedama.

Aga Villu ei saagi palju välja minna. Ema on haige. Voodis, see on laval, juba mitu nädalat. Villu peab aitama, seda-

teist andma. Küll mitte alati, sest ema käib ka vahel üleval, aga Villul pole luba välja minna. „Suren nägemata ära, vaata siis!“

Mis ära surema on, seda ei tea Villu. Kes ära sureb, see ei tule enam tagasi, ütleb ema. Päevad ega nädalad ei tule ka ema ütluse järgi tagasi, siiski on neid küllalt. Kaovad, kaovad, aga ei kao ise kuhugi.

Kuuse perenaine käib nädalas mitu korda siin. Toob iga kord kas sooja leivapätsi, tüki pekki, tangu, rasva, jah, ükskord koguni tõi ta käkki! Ema keelab küll ja keelab: ära too, mis te ennast niipalju kulutate; aga Villu ei saa igakord mitte aru, miks ema nõnda keelab. Kui ta temale midagi keelab, siis ütleb ta seda koguni teise häälega, ja see tähendab siis just: ära too ehk tee. Nüüd aga keelab ta ka, aga see kõlab nagu: too, too ikka, too!

Ühel päeval on ema juba ligi õhtuni ühtejärge laval olnud. Videvikul tulevad Kuuse peremees ja perenaine kahekesi siia. See on ime-asi, seda pole nad millalgi teinud. Tulevad laua juurde, vaatavad haige peale, üksteise otsa, Villu poole. Näe, mis nad nüüd vaatavad, mõtleb Villu. — Perenaine toob potitäie sooja kapsasuppi lihaga, valab kaussi ja annab haige ette. See ajab enese istukile, ta on täna õige rõõmsa näoga.

„Oh jumal, perenaine, mis te ometigi kannate kõik ära siia!“ ütleb ta, aga seekord tõesti juba tõreldes. „Millal jõuan seda kõik ära tasuda?“

„Söö nüüd ikka, söö, mis sul siis tasuda ära ei ole. Kampsun on kududa.“

Ja jälle vaatavad peremees ja perenaine üksteise otsa.

„Mul on eneselgi häbi, et ta veel valmis pole; kui jumal tervit annab — aehh! — siis koon ta tuleva nädali ära. Ma tunnen, — aehh! — juba on veidi parem.“

Peremees ja perenaine pilgutavad silmi. Vaatavad siis mõlemad nagu käsu peale Villu otsa.

Haige katsub suppi, mõtleb nagu süüa, langeb aga asemele tagasi:

„Ei tea ma, miks süüa ei taha, kas hakkab õige vanadus tulema. Kas teil — ai jah! — linad juba haritud? Hea supp küll, aga ei taha. Mis Miku teeb — aijehh! Kui suure lihatüki sisse pannud! Kas loeb juba või veerib veel? Näe ritsika-raibe, kuhu kargab. Ooh! Säh, Villu, söö sina — see väike lihatükk saab sulle. Suure panen ära, Kutsika-Krõõt lubas pühapäev siia tulla, ka suutäis ette panna. Tuleval aastal — aijeh! — katsun kuidagi põrsa osta ja aeda panna, vaene Villu — ooh, ooh! — lõped näost ära kui vari ju. Aijeh!“

Perenaine annab peremehele märku. Nüüd on paras aeg.

Peremees köhatab, nuuskab nina, vaatab ümber, kõheleb.

„Kuule, üleaedne“ — külarahvas ütleb: Madli ikka üleaedne, see on nõnda ilusam — „kuule üleaedne, sina anna Villu ära meile.“

„Meile kasulapseks,“ ütleb perenaine, kes näeb, et peremees väga aegamööda edasi jõuab.

„Aijeh! Jumal õnnistagu teid — oh, torkas! — head inimesed, aga kuidas võin ma ilma lapseta ihuüksi jääda. Saun on kahelegi nii kole.“

„Aga sur —“

„St!“ ütles perenaine peremehele vahele ja lõi talle küünarnukiga külge. Õnneks oli peremehe ütlus nõnda alt üles tulemas ja vägisi, et haige seda tähele ei pannud.

„Sina tuled ise ka meile,“ ütleb perenaine. „Ega me praegu ka veel Villut ei tahagi. Sellega on aega.“

„Teil on ju enesel lapsed, aijah!“

„Suutäis enam või vähem,“ ütleb peremees.

„Annab jumal omale, annab ka võõrale," õiendab perenaine. „Ei tea, mis imet see täna on — ooh! — pistab nagu noaga külje sisse. Mõtlesin ikka täna juba üles ajada — ei saa!"

Ja ta katsub tõusta, langeb aga valusa oigamisega tagasi. Imelik, et ta seda ei märka, miks laps suuril, hirmunud silmil ta otsa vahib ja suutäit suppi pole võtnud, ei märka, et Kuuse omad isekeskis pilkusid vahetavad ja ootel on. Juba ammu oli terane perenaine ära näinud, et Madli näost ära lõppes ja ta köha ikka koledamaks läks, just nagu nende kadunud Jassil. Aga juba nädalapäevad tagasi märkas ta, et Madli ühe jalaga juba haua kaldal seisis, sellepärast olid nad ka täna tulnud, et haige viimaseid tunde kergendada, nimelt lapse pärast. Nad oleksid ammu juba Villu enesele oma surnud Jassi asemele pojaks võtnud, teadsid aga, et Madli selles järeleandmatu on; Villu vägisi äravõtmise korral oleks see aga Madli surm olnud.

Haige oigas kangesti, jäi aga viimaks magama. Paks külm higikord tõusis teradena ta otsaette, hingamine oli korratu.

Peremees, kes teopoissi pidi vastu võtma minema, läks koju, perenaine aga jäi haige juurde valvama. Ta silm langes lapse peale.

„Villu, kas oled hea laps?"

Villu jäi vaatama.

„Villu, tule mu sülle!"

Villu vaatas veidi võõrastades, nagu küsiks, mis see tähendab, tegi aga, mis sooviti.

„Pane käed kokku ja ütle: Anna meile andeks meie võlad, kui meie andeks anname oma võlglastele. — Soo, hea laps! Kui sa suureks saad, siis pea meeles: See oli mu kasuema esimene õpetus. Ole mulle pojaks, Villu, ole hea laps, nagu kõik vagad lapsed head on."

Mõlemad jäid selle järele vait. Üksi ritsika kriiskamist ja haige hingetõmbamist kuuldus.

Perenaine jäi mõttesse. Mõtles, missuguse kuue ta Villule annab, et kohe uue tegemist ei oleks. Vanad nad on muidugi ja oma lastele kõik juba väikseks jäänud. See poolvillast toime, mis nüüd aidas malgal seisab, mille teise käise hiired ära sõid, on temale paras. Kas ta juba vahest tuleval aastal karja läheb? Seakarja vähemalt võib teda ikka juba saata. On ikka küll raske võõrast last toita võtta. Kas ta vahest liig rutuline polnud, kui peremehele nõu andis, Villut kasupojaks võtta? Võõrast last? Omal on juba kaks tükki. Poisslapsed, kas nendega vähe on tegemist? Nagu soldatid! Noad kaovad laualt vibupüsside tegemisega, ei ole aknaklaasidel ega riidel pidu. Enne kui näed, juba auk sees, juba ära lõigatud. Suka- ja kingapaeladki lõikavad ära. Seal kisendab üks juba kaelapidi aia vahel, seal kukub teine tiiki. Ja nüüd veel kolmas . . . Aga ta on vaenelaps — heade, õnnetute inimeste laps. Oh ei — kuis ma nii vali võisin olla, — Jeessuke, anna andeks! Vaene laps, ma tahan katsuda su ema olla. Näe, kui kahvatud ta palekesed! Küll jumal annab meile ja temale. Ja see on ka nii ilus tegu, vaest last varju alla võtta. Kõik külarahvas austavad — noh, eks ta ikka ole ka au väärt! Ja muidugi.

Kui perenaine silmad jälle üles lõi, nägi ta, et haige silmad pärani lahti olid ja iseäralise läikega tema peal viibisid.

„Perenaine — aijeh! — sa oled — ainuke inimene, kes mind armastab, peale lapse — kes — teab, et see laps — aeh! — Issand õnnistagu sind! —“

Perenaine tõusis ruttu istmelt ja astus haige asemele ligemale. Selle nägu oli sisse langenud ja läikis nii veidralt ja võõralt, silmad olid isevärki nahksed, nõrkenud lõõtsutamine ei lasknud teda rääkida ega istuli olla. Perenaine toetas teda.

„Ooh, ooh! — Ma tunnen — et mu tund — on tulnud — sina tead — et Villu — mitte — mu laps — vaid — tütre laps — on — ära ütle — talle seda — enne kui ta — suureks on saanud — siis — anna — meile andeks meie — võlad — ku — kui — oma võlglastele — —"

Ta oli surnud.

*

Kuidas vald oma kuluga surnuid matab? Mis matab? Kohtumees annab käsu, mõis lauad, kolmas, keegi külamees, kes selle eest küüdikorra saab, toob nad ära, neljas teeb kirstu ja saab teopäeva, viies annab hobuse ja saani, millega puusärk surnuaeda viiakse. Enne kui ta kirstu pannakse, pesevad külanaised keha leige veega ja vihaga üle, tõmbavad puhta särgi selga, sukad jalga — kui on, kirju vöö vööle ja uue sitsiräti pähe. Kirstupanekuks kutsutakse koolmeister, kui surija oli rikkam, oli ta vaene, võib seda aga üks peremees külas teha, kes „kirja tunneb" ja kes sellepärast sel korral kõigi silmis aus mees on. Koolmeistri järgmine kohe. Vallasurnu juures ei või, iseenesest mõista, koolmeistrist kõnetki olla, hea kui juba keegi peremees tuleb. Kirstu pannakse surnule viht pea alla, nõel ja niit ligi, et tal seal ilmas oleks võimalik riideid kohendada, kui ta — ärkab. Madlile tegi seda Kuuse perenaine. Ta oli seal, kui puusärk välja viidi, ja hoidis Villut süles. Peale tema polnud siin muud kui Kukulinna naised lastega, mitte kõik, mõned vaatasid oma sauna uste ees, teised suure mängukivi otsas. Kui surnu sauna eest minema viidi, lauldi: „Nüüd surnukeha matame," aga ainult nii kaugele kui liiviku rinnalt alla. Sealt saadik jäi laulmine järele, saatjad tulid tagasi.

Kuidas vallasurnuid maetakse?

Niisama nagu teisigi. Kellamees lööb kella, kirikhärra loeb just needsamad sõnad, enamasti on see aga köster, kes vallasurnud hauda paneb — hauakaevajad ootavad niisamuti juures, labidad käes... „Issa, poja ja püha vaimu nimel, aamen!“ Kuulajateks on kalmud, ristid, puud, köster ise ja hauakaevajad ning surnu tooja hobusemees.

Mis vallasurnust räägitakse?

Kes räägib? Kuula nüüd. Mis temast rääkida on? Kellele teda tarvis oli? Kellele teda vaja jäi? Siiski — kui lapsed õhtul magama ei jää, kui nad sööma ei tule, kui nad on sõnakuulmatud, öeldakse: „Oota sa, oota! Kui sa vait ei jää, tuleb Kukulinna memm ja viib su ära kirikaeda!“

Seda räägitakse vallasurnust.

5

Kui pajupill ja pasun seal
On hüüdmas poisi suus.
K. A. Hermann.

Pulmad, pulmad! See on pulmamäng, mis looduses kõlab, need on mõrsja-ehted, mida loodus nüüd kannab! Kuis sinendavad metsad ümberkaudu, nagu sulaks nad sinise taevalaotusega kokku! Kuis kajavad kaasikud karjalaste laulust, kuis läigivad luhad lilledest, kuis sinendab Peipsi nagu mõõtmatu peegel! Kuis siristavad linnud, kuis kepsutavad tallekesed, kuis vulisevad selged, karged allikasooned! Kui karastav on see karjasele, kes seda tohust torbikuga suu juurde paneb, kaelkott kaelas, koer kõrval; eemal loomakari — lehmad, lambad,

mullikad: ühed söömas, teised pikali maas, kolmandad tulevad oja äärde ja rüüpavad himukalt... Looduse rind tilgub rikastest andidest inimestele, jagab täiel käel oma ande, ei küsi, kes neid vastu võtab. Inimene üksi tuleb ja teeb vahet oma ja oma vahel. Siin hällib rukkiväli nagu ilmatu vaip tuule käes, nagu puri. Seal sinendab tõuvili lopsakas kasvamishoos; igal pool kasvamine, lubamine, lootus; igal pool, kuhu inimese käsi piirisid pole pannud ega oma võimu sirutanud, lust, lõbu, sirin ja laul — kuldne, kuldne vaba põli...

„Päits, kus sa lähed, näh!"

Karjane allikal ruttab päitspea-härjale vastu, kellel mõte on heinamaale minna. „Krants, võta!" Loom jookseb karja juurde tagasi, nähes, et tal siin voli ei ole. Karjane istub kase alla, võtab kotist leivakannika ja silgukarbi ning hakkab sööma. Koer istub ta jalgele ja vahib... loodab...

Karjane on umbes 15-aastane tubli poiss, aga veidra, isevärki näoga. Alguses näib see nägu vana, inetu, hale; aga pikemalt vaadates kaob see inetus ära, ja midagi arusaamatut on neis elavais silmis, otsaesises, mis selle näo koguni isemoodi armsaks teeb. Tuleb tundmus, nagu oleks see rutemini kasvanud ja mehevalmim kui muu keha.

See on Villu — Kuuse talu karjapoiss. Kasuvanemad on poisi eest hoolt kandnud, nagu näha. Tugevad kondid avaldavad tervist, tüse keha jõudu. Ema surm pole teda vist palju kurvastada jõudnud. Siis, kui ta aru sai, mis surm on, polnud ka kurbus ema mälestuse järele enam nii suur. Ta on rahulik poiss...

Ja Peipsi? Oh, seda on ta nüüd juba küllalt näinud, mitu korda. Imelik — kui ta sinna tagametsa läheb, kus Peipsi on, — ei ole seal midagi igatsusväärilist! Kui ta aga kaugel üht purje näeb, mõtleb ta igatsevalt: Kui sinna teisele

poole Peipsit saaks — mis seal on? Peipsis eneses pole muud kui vesi...

Ei olnud — tõesti? Järves eneses küll mitte, aga see pilk, mis ta Kõrgepalu Kuusemäelt nägi, sel korral, kui hunt ta õlga hammustas?... See polnud vist järv, mis teda seekord liigutas, vaid miski muu... Seesama, mis korrati ta meele nii imelikuks teeb, kui ta metsa all istub, üksi... Või kui ta ümber mets nii vaikne, nii mõttes on, nagu tahaks ta temale midagi öelda... Või sügisel, kui vaikse ilmaga lehed pikkamisi maha tulevad... tasa... keereldes... Mis see ometi on, mis siis ta meele nii imelikuks teeb? Või kui kured kõrgelt suures pikas reas üle pea lendavad ja soojale maale lähevad ja nagu jumalagajätmiseks üksikuid hüüdeid alla saadavad...

Soojale maale? Ah ja, see ta imelik tundmus tuleb küll sellest, et ta kord mõisa vaimutüdrukutelt üht laulu kuulis, mis kurgede minekust kõneleb. Vaimud kolkisid linu ja laulsid:

„Teele, teele, kurekesed,
Üle metsa, maa!
Üle suurte linnade,
Üle mere ka —
Ikka, ikka lõuna poole,
Kus Egiptimaa."

Kust tüdrukud need sõnad saanud, kes seda teab. Aga kui ta üksinda mättal istub, kui kõle sügistuul ta peale puhub, kui pilved kõrgel, üks tomp teise järele lendavad, siis on tal rinnas nii imelik arusaamatu igatsus, ikka nagu heliseks ta kõrvu:

„Ikka, ikka lõuna poole!"

siis nagu tahaks ta ka sinnapoole, nagu tahaks ta ka enesele tiibu, et siit ära lennata, kaugele, kaugele... Mis võib maa-

ilmas kõik ära olla? Need imelikud maad, millest Piibel räägib, need inimesed, kuningad ja nende väed, sõjad ja kanged mehed? Ükskord pühapäeva õhtul, kui külamehed Kuuse peresse tulid, kõneles Andres, kuidas Prantsus Moskvas käinud. Kui Riia all sõditud, siis müdisenud maa ja põrisenud aknaruudud. Hm — hirmus! kividega purustatud teineteist, kui piigid katki läinud! Oleks tema seal olnud, küll ta siis Prantsusele oleks näidanud! Kas Prantsuse inimesed ka niisamasugused on kui meie? Kas nad siis tõesti inimeseliha söövad? Kuspool küljes peaks küll nende maa olema — kas sealpool Peipsit, sealpool Kukulinna või Kõrgepalu? Või seal, kus ilma ots on? Kus päike mäe sisse looja läheb? Püssi-Madis, kes kakskümmend viis aastat kroonu peal olnud, ütleb, et ilma ots seal olla. Ükskord, kui nad laevaga merel sõitnud, saanud nad ilma otsa juurde ja pidanud üle ääre alla kukkuma, saanud aga veel aegsasti laeva tagasi keerata. Missugune on meri? Vist palju suurem kui Peipsi. Missugune on laev? Kus on need suured, uhked linnad, millest nii palju lugusid kõneldakse? Ah, kui neid võimalik oleks näha!

„Üle suurte linnade,
Üle mere ka."

Imelik, kuis need sõnad nüüd ikka ta meelest ei lähe? Nagu kisuks, tõstaks, teeks nagu haiget, on aga siiski jälle nii hea... Pilved, pilved! Lendavad edasi, aga on nüüd palju tuttavamad, armsamad. Näe, see tükk seal, on just ratsamehe nägu... Kuidas ta ees kihutab nagu kindral, teised kõik tagajärele nagu sõjavägi... Näe, nüüd löövad kokku, nüüd on nagu suur kohav puu... Nüüd kaovad nad Kõrgepalu Kuusemäe taga ära...

„Ikka, ikka lõuna poole,
Kus Egiptimaa."

Ai! Süda valutab! Ja Villu jääb mättale istuma, mõtleb ja mõtleb... Korraga kargab ta maast üles ja:

„Halih, halih, haliluu, haliluu!“ kõlab hele karjalapse trall ta huultelt, nii hele, nii rõõmus, et see metsast kümnekordselt vastu kajab: Haliluu!...

„Selle süda on õige rõõmu täis,“ ütleb perenaine, kodus aida ukse peal võid lüües, ja peremees, kes teise ukse peal pastlaid teeb, sõnab:

„Las saab teopoisiks, küll siis rõõm kaob; küll need seal rõõmu välja võtavad!“

„On üks imelik poiss kõige oma elamise ja olemisega,“ sõnab perenaine jälle, „ei ole sugugi nõnda kui teised lapsed. Alati nii tõsine nagu vana Muri-Madis, kui siis aga kord rõõmsaks saab, siis on nagu marutuul. Niisugust looma pole veel mina näinud — kõti näh, või koore kallale! — temast võiks tubligi mees saada.“

„Miks ei või.“

Perenaisel aga kipitab nimelt midagi südame peal ja praegu on paras aeg.

„Peeter, ma mõtlen, kui sa — kord silmad kinni paned, oled ju vana.“

„Särk on ihu ligi, surm veel ligemal. Või kes kellegi päevi on lugenud,“ vastab peremees ja koputab pastla õmblust.

„Ja Miku on mõisas — näe ikka kassiroju! — toapoiss.“

„Andku jumal temale tervit!“

„Ja talu, meie talu!“

„On mõisa oma.“

„Sa nüüd ikka ei saa aru, või ei taha aru saada. Ma mõtlen, et kui sina ära sured ja Miku on mõisas toapoiss, siis ei ole Kuuse talul peremeest.“

„Seda teab igaüks ilma mõtlematagi," ütleb peremees, kes täna aru ei saa, mis perenaine tahab.

„Siis oleks paras, kui sa talu Villule annaksid ja teda mõisas peremehe-kirja laseksid panna. Sellega on ju aega, Villu pole veel mees, aga ega see viga ei tee, kui me aegsasti selle peale mõtleme. Villu on tubli poiss, temast võiksid sa tubli mehe teha; mis sest, et ta vaenelaps on."

„See on ju minu ammuaegne mõte," vastab peremees, „mina arvasin aga, et sina vahest seda ei taha, et oma laps kõrvale jääb."

„Saks tuleb nüüd talupojaks, kuule nüüd! Mis Mikul mõisas viga on. Nööbid ees ja taga, kärin taga, kui astub. Parem mõisas kupjakeppi kanda, kui et härra vahest kõrva näpistab? Noorhärra pole ka sugugi kuri inimene."

„Soo-oh!"

Mõlemad vaikivad. Peremees riputab pastlad, mis homseks vaimutüdrukule peavad saama, paelupidi naela otsa ja tahab minna, kui korraga näeb, et väravast keegi tuleb.

„Näe, ikka näe, Kai — mõisa vahimees tuleb, ei tea mis see peaks käima?"

Perenaine paneb ehmatades võikausi käest ära; peaaegu pidi see katki minema. Võõras ei tohi koort näha, siis ei lähe see kokku, teiseks ehmatab teda vahimehe sõna.

Tulija paneb praegu värava haaki ja seisab seljaga nende poole. On üks kärme, kõbus mehikene, paks villane kampsun seljas, paigatud püksid ja viisud jalarättidega jalas. Pea on sügavasti kübaras ja näib peaaegu paljas, üksi kuklas on veidi valgeid udemeid näha. Sellepärast küll kübar nii alla on langenud, sest enne on see muidugi paras olnud. Nüüd keerab ta ümber ja tuleb kärmete, lühikeste sammudega toa poole. Alles poolel teel märkab, et pererahvas aida ees on, ja pöörab

sinna. Hehe, hehe, mis palav! Ta vaatab suure kübaranoka alt üles, kusjuures ta oma pea selga peab ajama. Tubakas ja tulenõud on ühe, pussnuga tupega teise poole peal. „Hehe, hehe, on aga täna kuum küll! Kohe pea sai ligedaks," kõneleb ta, nagu näha, küll iseenesele, aga nõnda kõvasti, et seda ka teised võivad kuulda. Nüüd on ta aida ukse ees. Ta võtab kübara peast ja pühib käisega silmi.

„Tere, tere, Kuuse peremees."

„Tere, tere, Salu-onu. Noh, mis kuulub, kuis käsi käib?" sõnab peremees, kuna võõras trepi äärele maha istub.

„Ikka käisest läbi!"

„Kas poeg juba naist hakkab võtma?" küsib perenaine, sõrm suu ääres.

„Hehe, hehe, ei võta teine ikka veel naist ei kedagi," vastab Salu-onu piipu suhu seades. „Või ep ole veel aega naist võtta ja olla. Või tüdrukud eest ära jooksevad?"

„Kuidas siis! Või ikka aega ei ole, et . . ."

„Kas naine, lapsed terved on?" küsib perenaine.

„Terved seekord, jumalale tänu. — No kuidas siis teie omal pool elate?"

„Ole terve küsimast! Ikka tasapisikesi."

Salu-onu paneb piibu kõrvale ja vaatab ümber.

„Ole hüva inimene ja anna mulle kapaga kalja — puuh! on aga see üks palavus!"

Perenaine astub aita ja tuleb valge, puhta kibuga võõra juurde.

„Petipiima tõin — kali on praegu juba vana."

„Aitüma! aitüma! küll oli suur janu — äähh!" Salu-onu annab kibu tagasi, võtab taelatüki küljest raasukese, seab tulekivile ja hakkab piibu peale tuld lööma.

„Sul ikka asja ka oli?" küsib peremees, kes selili aia najale

toetab ja rohkem mõtleb kui muidu. „Või sinusugune mees muidu käib."

„Oli ikka ka natukese. Hehe — hehe!"

„Oli vist tähtis asi?" küsib peremees ja nüüd kipub ka juba temale köha peale.

„Ei tea mis siis tähtis õige. Hehe! Kas teie odrad tänavu ka hästi üles tulid? Hehe!"

Peremees aga mõtleb muu kui otrade peale.

„Ega ometi mõni halb asi ole?"

„Opman käskis sind homme oma karjapoisiga mõisa tulla," vastab Salu-onu viimaks.

„Issa ristike, karjapoisiga!" hüüab perenaine. „Jumalukene, meie pole ju kedagi teinud, peremees. Jeesuke, mis nad ometi peaks tahtma, Salu-onu?"

„Mine võta kinni! Kuulsin, opman ütles kirjutajale: „Küll me ta jäneseliha himu ära ajame." Kes teab, mis neil jälle seal on või mis metsavahid kaebasid."

Rahulise pererahva peale on korraga hirm ja argus langenud. Vahimees tunneb, et tal enam siin hea pole olla, ja jätab jumalaga.

„Ära muretse, Peeter, ära muretse! Sina oled üks neist vähestest peremeestest, kes ilma kupja ja kasaka hoopideta on jäänud, ega nad ka nüüdki su hõlma hakka. Karjapoisi — tema asi näib see õieti olevat — kriimustavad nad küll vist ära. Ära sina muretse, perenaine, kedagi."

Veel rutemate tippsammudega, kui tulnud, läheb Salu-onu minema.

Onu on hea käbe mehikene, kellel mõisa ligi väike maanurgake harida on, mille eest ta mitte teoorjust ei orja. Kui elava ja terase on opman tema mõisa vahimeheks pannud, kellel selle eest mitmesugused kohused on täita: mõisa käsud

laiali kanda, mõisa väljasid vaadata, et talupoegade loomad ega hobused vilja ei tule; mõisale luudasid teha, rehepapile abiks olla, perekööki puid ja proua alamale köögitüdrukule süsi muretseda; veskijärvest kokale värskeid kalu püüda ja selle järele vaadata, et koerapoiss hurti iga päev korra välja kõndima viib. Üksi Salu-onu võib nii suurte ametitega korda saada, muudkui Salu-onu on jälle täiesti Salu-onu. Ehk küll mees igapäev higi otsaesiselt pühib, on onul tundmus, nagu võiks saksad kord aru saada, kui kerge põli temal on, ja selle ta käest ära võtta. Onu arvab, et ta opmanit õige tüssab, kes temale sellesamakese eest maa ilma teopäevadeta andis. Küll on põli! Ah, aga need jalad on nii kanged! Ei tea, kust see ometi tuleb? Hommikul ei saa lavalt kuidagi maha! Eks ole, vana inimene juba, kondid kanged! Meiesuguse asja nüüd! Eks meid ole jumal selleks loonud, mis oleme? Eks me ole need vaesed Kaini lapsed, nagu kirikhärra ütleb. Oma meelest on kõik nõnda, nagu peab olema. Peksa saab küll mõnikord üsna jumalamuidu, mõtleb onu, aga kas see mõni ime on? Miks ei peksa, kui on, keda peksta! Härra peksab opmanit, opman aidameest, aidamees kubjast, kubjas teomeest, teomees teopoissi, teopoiss karjast, karjane koera — miks ei peksa, kui on vaja peksta? . . . Nõnda mõtleb Salu-onu, kui ta väljavahe teed mööda mõisa poole tagasi tipib.

„Peeter — — Peeter, tule siia!"

See on Kuuse perenaine, kes seni aida uksel seisis, käed ristis, kellele äkki mõte tuli, mis teda ruttu aita sundis astuma, ja kes nüüd võianuma ees seisab.

Peeter, nägu tume, suu ümber trotsiv joon, astub aita, kuhu kutsutakse.

„Näe!"

„Võianum!"

Perenaine ütleb, ehk küll kedagi nende juures ega koduski pole, Peetrile kõrva sisse:

„See vii opmanile!"

Peeter saab aru...

„Hali, hali, haliluu, haliluu!" kõlab metsast...

6

Mis vara vaikselt minu põues tuikas,
Kui nooreks meheks olin sirgunud?
F. R. Kreutzwald.

Pikad ridaspuude read. Kohavad vahtrad kahel pool laia sirge tee ääres. Kõrval maa kuum juunikuu päikese kõrvetusest, mis sinisest taevast otse pähe paistab, vilu ja armas puude all. Ilupuiestikud. Purskkaev oma sätendava veega. Lossi moodi uue aja ehitis oma tornikeste, lipukeste, aknaridade, palkonitega. See on mõis. Ilus Murumäe mõis.

Lossi eest, ilumetsast, sealt, kus on kerge valgest riidest telk, lainetavad imelikud hääled. Nagu kivi veelainetes rõngaid sünnitab, nõnda paisuvad nad, ringivad üksteisest läbi, võtavad üksteise kaelast kinni, tantsivad, hõiskavad õhulainetel virvendades, just nagu päike hõbetatud torni katusel sätendab; — siis paisuvad nad üheks ainsaks magusaks häältemereks — nii pehmeks, nii mahedaks, seal külvavad nad nagu sätendavaid hõbeteri kergelt tibades laiali... Kargavad siis kui marutuul tammemetsa... mühin, raksumine, põgenemine, hirm, valjus... seal, seal ärkab tasane, arg hääl... magus...

kosutav, hõiskav, nagu oleks pimeduse võimud võidetud, nagu pühitseks ta suurt üleüldist võitu . . .

Vaene poiss, kes sa tükk maad eemal opmani toa juures seisad — kuulad, näost kahvatanud nagu surnu, silmad hiilgel, nagu tahaks peast välja tulla ja iluhelide meres ujuma minna; vaene poiss, ära eksi, sa pole mitte taevas! Sa kuuled siin toanurga juures, et toas sinu peale kohut mõistetakse selle jänese pärast, mis sa paeltega püüdsid — ajaviiteks, teadmata, missugune karistus sind ootab! Sina pole mitte taevas, sina oled mõisas, oled Villu. See pole mitte inglite laul, mida sa kuuled, see on Beethoveni sonaat, mis mõisapreili klaverilt tuleb, need valged kerged kujud pole mitte murueide tütred, vaid tantsijad neiud, kes noorhärra sünnipäevapidule naabermõisadest on tulnud. Tead sa, mis on sünnipäev, mis on kõrgesti haritud inimene, kas tead, mis B e e t h o v e n on? Vaene poiss, kust võid sa seda teada! Kes jutustas sulle nendest karjavainul, kus sa oma metsamühinaga kõnelesid, kurgedele laulsid, Peipsi kohinaga ohkasid, — kes ütles sulle Kukulinna saunalava õlgedel, kui sa palavalt ohkasid: Oh kui see mets, kui nüüd see mets varjuks ei oleks?! Kes rääkis sulle karjamaal niisugustest asjadest, kui sa maailma linnade, sõdade, kuningate, merede ja laevade peale mõtlesid, — kes ütles sulle seda? Kes tõi sulle sõna, et üks muusikavürst kord maailmas elas, kes kõik need hääled, need kutsumised, mis sa metsa ja järve kohinas, maru mühinas ja marduse kiljatuses kuulsid, üheks ainsaks muusikatükiks kokku valas, — taevaga hõiskas, põrguga mässas? Kelle vägevad hääled nagu vastupidamata lained su hinge peale langevad, kui sa seda kuuled, kus ainult hing hingega kõneleb, meistri enese surematu hing! Seal selgub nüüd, mis sa igatsed, mis sa püüad, tahad, mida sa kord Palupera Kuusemäe otsas arvasid nägevat, mida sa ka nüüd jälle

näed, aga mida veel paksem mets kui enne varjab — veel paksem mets! Kukulinna laps ja Beethoven — oh kui sa ise selle peale mõtelda oskaksid? Su linavalgeks kahvatanud pale ütleb seda, et sa selle peale mõtelda oskad, su rahutu silm, et sa seda metsa näed, mis seda vahet varjab — ära katsu iial teda oma nõdra jõuga laastama hakata! On enne sind andeid hilpude alla magama jäänud, on jäänud, jääb iga päev ja saab ikka veel jääma, niikaua kui maailm seisab. See hiiglane, elutõde, on igavesti äravõitmatu, igavesti peab ta valgusetähtedega sõda, igavesti kestab ilma võiduta sõda tõe hiiglase ja luuleingli vahel, igavesti jäävad tähed meist kaugele, ja sel surelikul, kes nende peale saaks, läheks neist isu ära. Ja õigused, rikkus? Püüa neid saada, aga ära vihka neid, kellel neid on. Sina teeksid nende asemel sedasama, mis nemad on teinud. Nad on inimesed nendesamade tundmustega, mis sinul on, ja ka head inimesed, ehk nad küll sinust aru ei või saada, sest et nad oma aja vangis on. Nad on end sinust paremaks hakanud pidama; sest nad ei näe, et sinu südames seesama liigub, mis nende südames, sest vari on ka nende silma ees, mis nende pilku varjab. Sinu silmi varjab vaesus, nende oma rikkus — ühesuguse varju metsa tagused olete mõlemad, ollakse mõlemal pool.

Kõik mitte!

Opmani toas peetakse kohut. Opman on kirjutajaks ja ühtlasi peakohtumeheks. Ka hallid kuued on igatahes seal ja nende kandjaid endid leitakse ka nende seest, kui terasemini vaatama hakatakse. Opman aga on otsusetegija, ülekuulaja ja maksmapanija. Kuulatakse, kuulatakse. Asi on selgem kui selge. Kuuse talu karjapoiss on paelad maha pannud, metsavaht ise on seda näinud, aga need sinna jätnud, et süüdlast süüteolt kätte saada. Ja teisel päeval leiab metsavaht jänese

paeltest, jääb aga põõsa taha vaatama, kuni Villu tuleb jänest ära võtma. Ja ta tuleb. Ja Aru peremees, kes puukoormat koju viib, näeb ka, et see nii on. Küsitakse Aru peremehe käest. Tõsi! Peremees ei tahaks küll tunnistada, seda tunnistab ta kohmetu nägu, aga — ei, kuidas tohib ta mõisa vastu olla? Otsus on teada, kuidas see tuleb.

Veel ikka seisab poiss väljas, veel ikka joob ta hing himukalt neid hääli, mis ülevalt lustmetsa aiamajakesest tulevad.

„Poiss, mis sinu vaatab?"

See on sügav mehe hääl. Villu pöördub ümber. Tema ees seisab kõrge, sirge noormees, mantel üle õlgade, õlgkübar musta lindiga peas ja raamat käes. Uurivalt vaatavad ta mustad silmad, lõuga katab ilus must habe, nägu on nii selge, usaldatav, et Villu kohkumine varsti kaob.

„Kes sinu oleb?" küsib jälle noormees, kes juba kogu selle aja ühe sirelipõõsa varjul talupoissi tähele pani, kuidas see liikumata nagu kivikuju muusikahääli kuulas, kuidas ta kahvatas ja kuidas ta silmad särasid. See on Murumäe mõisa noorhärra, kes Tartu suurkoolist eile koju on tulnud.

Sel silmapilgul viib üks mees vitsu kohtutuppa, mida ta kaevukünast välja võtab, ja kaks meest, teine neist kasaka abi, tulevad Villut tooma.

Poisi silmad hiilgavad imelikult . . .

„Mis see poiss tegema?" küsib noormees meestelt.

Mehed võtavad mütsid peast ja kasaka abi, kes ju peeni kombeid mõistab, ütleb: „Kuidas härrad käsevad. See poiss on jänese püüdnud ja kohus mõistis talle kolmkümmend."

Noormehe silm vaatab küsides ümber, kohtutoa, meeste, vitste, poisi peale, ja ta astub kohtutuppa.

Kohtumehed tõusevad püsti ja kummardavad aupaklikult — opman kõige rohkem.

„Kuidas, kas see poiss olema süüdlane?"

„Jah, aus härra," vastab opman, „ta on mõisa jäneseid püüdma hakanud. Valu niisugustele talupoja —"

„Mina küsin kohtumehelt!"

„Jah, aus härra, opmani-isand räägivad õigust," vastab peakohtumees ütlemata vaga näoga. Temal on see anne, et ta nägu väga vagaks läheb, kui ta suuremate inimestega kõneleb.

„Temale on tarvis nii anda, et eluaeg mäletab," ütleb opman, kes noorhärrale iseäranis head meelt tahab teha, sest vanahärra sõitis tunni aja eest ära Saksamaale ja mõisa ülemvalitsus jäi poja hooleks.

„Vaja on temale nii anda, et temal —"

„Vait!"

Opman ehmatab, imestab, aga kohtumeeste ees ei taha ta mitte oma au kaduda lasta.

„Armuline härra — eksivad — vanahärra laskis niisuguseid mehiselt parkida, kui ta kätte sai. Ükskord pani ta —"

„Vait!"

„See poiss —"

„Vait, inimene, ükskord jääma. See oleb minu papa jänes. Kui minu tahab, et peab jääma peks, siis ei peksa peks. Oleb minu jänes, siis oleb minu asi."

Opman, aga veel enam kohtumehed ei teadnud oma kõrvu uskuda. See oli saks, härra enese poeg, kes nõnda rääkis; talumeeste südames algas parema aja lootus, opman aga mõtles: „No, no, kollanokk, lase saad koolipingilt enne ära, oled veel õelam kui vanahärra ongi."

Väljas jäi noor üliõpilane poisi ette seisma. Midagi näis ta meeles liikuvat, mis nüüd niisama ta hinge ülendas, nagu see, kui professor vaimustatud sõnal maailma rahvaste saatusest kõneldes noorte kuulajate südameid kaasa kiskus ja vana

Rooma ning vana Kreeka aja kui elavaks, praeguseks tegi. Kõigil läks see südamesse, vähestel jäi ka sinna.

„Poiss, kas sina oskama lugema?“

„Jah.“

„Oskama ka kirjutama?“

„Jah.“

„Imelik poiss olema. Keegi siin maal ei oskama, koolmeistrid isegi veel ei oskama. Kust õppima?“

„Mõisa toapoisi käest.“

„Toapoisiga tuttav olema?“

„Minu kasuveli.“

„Kust õppinud toapoiss?“

„Mõisa noorhärra õpetanud, ütleb ta. Noorhärra pidanud ükskord mustlaste käest naha peale saama. Sellest hädast päästnud teda minu kasuveli, kes aga ise mustlaste parkida jäänud, ning ka noorhärra pilt, mida ta mustlastest tahtis teha, läinud kaotsi. Selle tänuks õpetanud noorhärra temale kirjutamise selgeks ja ka mõne sõna saksa keelt.“

„Soo, soo! See noorhärra siis vist üks hea härra olema?“

„Mina ei tea. Mina ei ole kuulnud, et keegi härra hea oleks olnud.“

„Aga kui üks noorhärra, nagu see, kellest me kõneleme, toapoisi lugema õpetab, kas see ei olema headus?“

„Kui temal nahk terveks jäänud, toapoisil mitte, siis on see tasumine.“

„Hm — terane poiss! Mis nimi olema?“

„Villem.“

„Hea küll, Villem. Kui sinu härra või — seltsimees mustlastega riidu minema ja need ta kallale kippuma, kas sina ei avitama oma härrat?“

„Muidugi, aga mitte enne, kui asi selge oleks olnud.“

„Mis asi enne selge olema?“

„Kellel õigus, kas härral või mustlastel,“ vastas Villem kindlasti.

„Hm, tark poiss, tark poiss! Aga et see härra maa oli, mille peal mustlased asusid, siis oli õigus härra pool?“

„Siis löögu ta oma tarkusega mustlased kallalt minema, mitte aga toapoisi rusika abil.“

Ikka rohkem meeldis noormehele julge terane talupojapoiss. Ta vaatas mõttes raamatu peale, mis käes oli.

„Säh, võtma see raamat ja lugema. See olema maakeele kirjutatud. Maamees ka kirjutada oskama, maamees ei olema rumal. Ja siin see teine raamat kirjutama saks, aga maamehi armastama. Ütlema isale, et mõisa tulema, minu tahtma temaga rääkima.“

Lõi mantli õlgadel koomale ja läks.

Imestades vaatasid kohtumehed ja opman kohtutoa ukse ees, kuidas noorhärra tüki aega talupoisiga nagu omasugusega kõneles. Peakohtumehe vaga nägu paistis nii rumal ja imestav, opmani oma häbi pärast nagu kupatatud kurk, üksi kasak oli päris rõõm ise, et temal täna vaja polnud kisa kuulda ega peksta. Ta ei tea isegi kuidas, aga on ikka nagu hale, kui ta inimese ihu peale peab lööma. Viskaks selle ameti hoopis käest, aga naine ja lapsed tahavad toita, ei saa kuidagi! Kiriku juures hoiavad kõik temast nagu eemale; see on siis niisamasugune halva tundmuse ärataja, nagu see, kui ta juba kätt tõstab, et lüüa. Jah, mõnikord laseks ta parem ennast lüüa, kui ta selle eest teiste löömisest lahti pääseks. See oleks kergem kannatada. Ükskord rääkis ta seda kirikhärrale, aga see arvas, et karistus tuleb jumalast ja et karistaja on jumala käsu täitja. Aga see ikka nagu ei tahtnud aidata, ega ole ta oma ametiga mitte täiesti rahul.

Villu kõnnib puiesteed mööda mõisast välja, pea imelikke mõtteid täis. Sulatavad muusikahääled on veel ikka ta kõrvades, kerged, valged, elavad murueide tütred ta silmade ees. Mis see oli? Unenägu? Ei. Tal on praegu kaks raamatut käes: Masingi „Näddalaleht“ köidetult ja krahv Manteuffeli „Valmid“. Ja imelik see tundmatu härra oma pärimistega! Kes see oli? Oli see siis tõesti tõsi, et ta peksmatult mõisast pääses? Kas see mitte unenägu, mitte ka taevasolek polnud, mis ta meeli nõnda vangistas? Siis oli ometi midagi sellesarnast tõesti ilmsi olemas, millest Tõhu-Andres nii palju teadis jutustada: metshaldjatest, muruneidudest, näkkidest, kes kõik vaeseid karjapoisse kuningalossidesse juhatasid ja nad kuninga väimeesteks tegid? Oli see tõesti inimene, kes need ilusad hääled sünnitas? Tema meelest oli, nagu seisaks ta teist korda Kuusemäel ja näeks imelikku sinavat vett. Ja nagu seisaks teist korda põline laas selle vahel, mis ta üksi mäe otsast nägi, ja selle vahel, mis ta täna kuulis ja nägi. Imelik, imelik...

Aga mis... On see jälle silmaviirastus, mis ta seal näeb? Ei, seal tulevad tõesti kaks muruneidu eemalt puiesteed mööda temale vastu, üksteise käe alt kinni hoides! Kui ilusad on nende kujud särava päikese valgel, kui kerge neil aste — nagu ei puutuks jalad maa külgegi! Lumivalged riided katavad nii ilusasti sirgeid kehasid, rindasid, käsi, kaela... nad on nagu luiged, või inglid, või muruneiud — nõnda just on nad Tõhu-Andrese juttudest ja nõialosside lugudest temale meelde jäänud. Ei, nad räägivad üksteisega, naeravad nii hõbeselgelt, kui talupoisi imestust näevad — need on elavad inimesed. Kerged õlgkübarad liiguvad sinna-tänna elava jutuajamisega, lipendavad lindikesed kübara küljes liiguvad nõnda isevärki ilusasti, kui üks või teine jutu sekka oma näkisarnast peakest liigutab... ei, sääraseid nõiduskujusid pole ta veel ilmaski näinud.

Villu ei pane tähelegi, et ta otse kesk teerada seisma on jäänud ja et vastutulijatel kitsas on mööda saada. Pisem nendest on liig kaugele kähara vahtra alla tunginud. Enne kui ta märkab ette vaadata, on üks madalale kaaluv oks ta kübara peast ära tõmmanud ja ta ilus juuksepats on oksa küljes vangis.

„Ai!" kiljatab ehmatanud muruneid, kes alles paari silmapilgu eest nii vallatult naeris.

Ruttu astub Villu neiu juurde ja katsub vangistatud juuksepatsi oksasarika küljest lahti teha, mis aga sugugi nii kerge pole. Juuksed on pehmed ja käharad kui siid, ja et oks nad lahti tõmmanud, hakkavad nad isukalt igale poole kinni. Viimaks ometi, kui juba ka teine seltsiline kohmetusest toibub ja appi tahab tulla, läheb temal korda neiut vabastada. Nüüd tõstab ta ka maast õlgkübara ja annab ta omanikule kätte — seda kõik teeb ta täie rahuga.

Neiu vaatab oma aitaja otsa — ta ümmargune peen lapsenäokene on imestav ja tänulik, ning uudishimulikult viibivad suured selged sinised silmad tõsise, rahuliku talupoisi näol.

„Hea poiss, tänan — teid!"

Kui pehme ja tänulik on see hääl! Niisugust pole Villu veel enne kuulnud. See tuleb nagu kusagilt paremast ilmast kui see siin, kus üheainsa jänese pärast inimene kolmkümmend võib saada. Ja see tuleb selle neiu suust, kes nii vallatult naeris, kui talupoiss tee peal sambana seisis. Sellesama neiu suust, kellel nii puhtad, selged sinisilmad on — kuna nad tema otsa vaatasid, nii — nii — pehmelt! Ta seisab ja — nii hea on see — vaatab veel korra nendesse silmadesse, mis, nagu poleks nad senise arvamisega rahul, veel kord talupoisi tõsist nägu tunnistavad. Isevärki hea on see, kui nad vaatavad . . .

„Ma — ma — jäin teele ette — minu süü!" kogeleb Villu vabanduseks.

„Ei, poiss, mis — raamatud sul seal on?“ küsib teine neiu, kui Villu raamatud maast üles võtab, mis ta enne rutuga maha oli visanud. Küsija seisab sammu kolm eemal, ilus, külm ja vali on ta küsimus.

„Ah raamatud?“ vastab Villu küsijat tunnistades.

„Ehk sa — käisid —“ küsib teine veel teravamalt, ei saa aga oma küsimust lõpetada.

„Aga Adelheid —!“

See ehmatushüüe tuli väiksema neiu suust, kes näost punaseks oli läinud ja nüüd noomivalt oma kaaslase peale vaatas.

Villu seisab, — kahvatu, — trotsiv vaade silmis. Esimest korda oma elus tunneb ta nagu pistet südames... Esimest korda mõtleb ta selle peale, et ta Kukulinnas on üles kasvanud...

„Kui teie neid raamatuid —“ on kõik, mis ta öelda võib.

„Imelik poiss!“ ütleb nüüd pikem neiu nagu veidi häbenedes, „ma tahtsin üksi teada, kes nad sulle andis. Talupoisid ei kõnni mitte raamatutega.“

„Need andis mulle üks noorhärra, kes mind — ka kohtumeeste käest päästis.“

„Sooh — üks noorhärra?“ küsisid mõlemad neiud ühest suust. „Missugune see härra oli?“

„Missugune — kes ta oli, seda ma ei tea — mantel, õlgkübar, ja — enam ma ei mäleta.“

„Minu vend!“ — „Hugo!“ hüüdsid kaks imestavat häält ühekorraga. Kerge puna lendas üle noorema näo.

„See on tema maitse järele, talulaste järele vahtida,“ naeris Adelheidiks nimetatud neiu, „aga et ta neile koguni raamatuid kinkima hakkaks, seda ma poleks küll uskunud — mis imelisi asju nüüd aga ülikoolis noormeestele pähe pannakse! — Võid minna, poiss. — Pea, kust sa oled?“

„Kukulinnast."

„Kukulinnast. Ah soo, sealt vallavaeste külast. Kes su isa on?"

„Kasuisa."

„See on nüüd. Aga enne?"

Villu kahvatab.

„Ema?"

„Kasuema."

„Kes oli pärisema?"

! ! !

„Ei, ei, selle poisi suust peab iga sõna ostma — ma arvan, ta on vist koguni uhke. Mine!"

Villu läheb, aga väiksema neiu tasane pilk langeb nagu palgaks ta näole, mis ütleb, et ta oma seltsilise viisiga mitte rahul pole.

Okas torkab teda jälle...

— — — — — — — — — — — — — — —

„Adelheid," ütleb teine neiu, kui nad käsikäes jälle edasi kõnnivad, „sa tegid sellele poisile ilmaaegu haiget."

„Ei, ei — vaata ometi õrna südant! Haiget? Kust võisin ma teada, et raamatud mu vend talle kinkis? Neid sulaste ja külalapsi jookseb siin igapäev tosinate kaupa ümber, ja kes võib teada, kas mõni mitte midagi kusagilt ära ei varasta. Linnas tahtsid uulitsapoisid meid lagedaks varastada, kui aiapoolsed aknad lahti jäid."

„Need olid uulitsapoisid. Meie mõisas pole veel ette tulnud, et lapsed midagi oleksid varastanud."

„Ohoo, see kõlab ju kui kaitsekõne, mu Helenekene. Trööstiennast. Mis — haiget tegemisse puutub, siis ole mureta, talupoegadel pole sugugi nii õrnad kõrvad —"

„Adelheid!"

„Ei, ei — meie läheme viimati koguni tülli. Sellele talupoja-poisile tuleb koguni Helene v. B. kaitsjaks. Üleüldse“ — pehme naeratus viibis Adelheidi näol ja õrnemalt rõhus ta kätt oma seltsilise ümber — „oleks minul pidanud meelde tulema, et sinu ja Hugo maitse igas tükis ainult ühesugune tohib olla.“

„Ei sugugi!“ hüüdis Helene, kes ise ometi üleni punaseks näost oli läinud. „Mis ma ütlesin, ütlesin ma enese parema äratundmise järele. Sa tegid temale haiget, — oleksid sa aga tähele pannud, kuidas ta kahvatas, kui aru sai, mis sa mõtlesid, ja kuidas ta silmad —“

„Mis, nagu näha, sulle pähe on hakanud, „põlesid“, tahtsid sa küll ütelda. See kõlab ju väga romantiliselt — nojah rüütel adranik tuleb ühel öösel kui keskaja rüütel ja viib oma ilusa Kunigunde koju — Hugo vaadaku, kuidas mõrsja röövli kätte saab, — ha, — ha! Sinu aastates mõeldakse muidugi nii, — eks, mu sõbrannakene!“

„Sinu mõnus pilkamine meelitab mind jälle ära, Adelheid, aga õieti peaksin ma sulle kuri olema. Sa vaatad üleüldse talurahva peale kõrgilt, — mitte kui nende peale, kes talupojad on, et nad seda peavad olema, vaid kui ei võikski nad muud olla kui talupojad.“

„Trehvatud.“

„See on aga vale seisukoht, tõesti vale.“

„Näiteks?“

„Näiteks on igal ajal ja igal maal talurahva seast suurte annetega mehi tõusnud ja ajalukku elama jäänud.“

„Nagu ma seda ise ei teaks! Need olid aga teistsugused rahvad, Helenekene; selle rahva seast siin ei tõuse iialgi niisuguseid.“

„Soo, soo — kui naised poliitikaasju arutavad, siis peab

ilm küll paradiisiks saama, või — käru peal prügihunnikusse aetama," hüüdis tugev tenorihääl, ja Hugo, kes vahtra alt pingilt praegu üles tõusis, tuli vaidlevatele neidudele naerdes vastu. Ta oli neidudele teele vastu tulnud ja siis pingile maha istunud, kuna tulijad teda aga vaidluse tuhinas sugugi tähele ei olnud pannud. „Teid tuleks tulevaseks maapäevaks Riiga saata ja seal tahaksin ma oma äravõitmata õele öelda, et ka selle rahva seast mehi võib tõusta, juba ongi tõusnud!"

„Kes aga juba nüüd sõjariistad käest maha paneb ja ennast alla annab," naeris Adelheid, „sest üks kahe vastu oleks ometi liig julgus. Kus noorhärra-mõttetarklane ja preili-kaastundmus von B. endid ühendavad, seal oleks vastu panna asjatu katse."

7

Läksin, tilluke, teole,
Vaba vaimuke, vaole.

„Käi, Küüt!"
„Punu, vagu!"
„Astu!"
„Nõõ, nõh!"

See on mõisa põllul. Kõrvetavalt paistab juulikuu päike, tulipalav on muld. Teomehed künnavad kesa. Higi tilgub inimeste otsaeest, vaht hobuste ja härgade selga mööda maha. Kubjas kõnnib, kepp käes, ühe juurest teise juurde, kiidab, laidab, kirub, ähvardab. Korra ilmub ka kirjutaja või opman õlgkübaraga välja serval nähtavale, vaatab, kaob jälle. Südamed tuksuvad, kui õlgkübar eemalt valendab, hingavad kergemini, kui ta kaob.

Õhk on raske kui saunaleil. Maa on kõva kui paepank, ammu juba oodatakse igatsusega vihma. Siin murdub ader, mida kohe parandama hakatakse, kuna kubjas kirub, seal aga — vaatab teomees, kuspool kubjas kõnnib, et nii tasakesti lasta kui võimalik: aega orjal, aega härjal! See on aga üksi seal võimalik, kus künd jaopärast pole. Kus vakamaa kätte mõõdetud, ja seda on enamasti kõigil, kui põld niisugune on, et mõõta saab — seal ei saa pikaline olla.

Täna ometi on üks niisugune õnnepäev, mida teomees niisama ootab nagu jõulupühi. Kitsas põlluriba heinamaa ääres on sakiline ja sopiline, nii et seda vakamaadesse panna ei saa, sellepärast on ta huupi kätte antud. Siin on nüüd aega ja võimalik „venida", nagu teomees ütleb, see on siis, kui kubjas juures pole. Muidugi teatakse, teavad teopoisid ja mehed ka täna, et niisuguse venimise peale tihti keppi antakse. Aga mis sest! Keppi saab muidugi, veni või ära veni. Ole kui usin, kes teab, kust küljest siiski kepp tuleb. Ja — kuidas mina ruttu künnan, kui teine kõrval pikaline on ja hobuseid hoiab. Kas tema maad, mille eest ta orjab, väiksemad on? Parem siis ise venida ja — ennast venitada lasta, kui see just peab olema.

Siin, mõisa poolt tulles, põlluriba viimases tipus, metsa serval, künnab kolm teomeest. Need on Räpsi-Rein, Veni-Villem ja kolmas on Villu. Kaks esimest on aga teoseltsile nii tähtsad, tervele vallale nii palju räägitavad, et me niisugustest meestest ükshaaval peame rääkima.

Räpsi-Rein, oma kõbusa, kärme oleku pärast nõnda nimetatud, on peremees ühel metsakohal, — koguni kehv mees, aga temast räägitakse rohkem kui kõige rikkamast. Juba Reinu välispidine mood on isevärki: Tilluke mehike, tedretäheline nägu ja nösi-nina, mille ots nagu sarv ülespoole üle pea püüab vaadata, pisikesed hallid silmad, mis nagu kes teab kust ilmast

välja vaatavad ja nagu ühtelugu vigureid täis on, ümmargune, käbe keha ja lühikesed jalad, kuna ta ruttu käies ka natukene lonkab. Kui Rein teiste sekka tuleb ja ühe sõna ütleb, on kohe naer lahti. Mitte et Reinu naerdaks — hoidku, seda pole veel terves ilmas keegi teinud, vaid see on juba loodud asi, et Reinu kõne, nagu rahvas ütleb, „vigureid täis" on. Reinu meelest on terve ilm ainult nalja pärast olemas ja naljaga segane on kõik ta jutt, häälgi, mida ta nii mitut viisi oskab muuta. Ja Reinul on hea hääl. Rein räägib kartulitest, mis ta jaanipäeval maha pannud ja mis „nõnda üles tulid, et maatükid seljas tantsisid ja aega ei saanud maha kukkuda". Rein räägib — nagu ainult Rein räägib. Mõnikord pole ometi Reinu sõnades vähematki nalja, aga et Rein neid ütleb, siis naerdakse neid ometi. Nagu keegi Reinu ei pilka, nii Reinu ka keegi ei vihka. — Reinu vihata? Seda pole veel kellelegi meelde tulnud. Rein saab oma naljaka olekuga, käbedusega igal pool läbi, ka seal, kus kõige tähtsam mees vallas kimpu jääb. Sagedasti jääb ta kupjale nagu kahe silma vahele, kui teiste käsi halvasti käib. Ja keegi ei vihka teda selle eest, see on ju — Rein. Isegi Reinu kärmus on naljakas. Kui mõnikord vihm heinaajal seisma sunnib ja teolised mõisale vihtu ja luudi teevad, paistab nii, nagu teeks Rein selle aja sees kümme vihta, kui teine viis saab. Hakkab aga keegi teraselt tähele panema, siis leiab ta, et Rein viis, aga teine kümme on teinud. Keegi pole kade, kubjaski mitte, see on ju — Rein. Mõtlemine ja täidesaatmine sünnib Reinu juures ühel ajal. Siis öeldakse ka: Oh, Rein. Kui aga kedagi eemalt oodatakse ja kui tulijast ära paistab, et see Rein on, öeldakse: Ah, Rein!

Kuidas Rein oma „räpsi" nime kärmusest, nõnda on Veni-Villem oma nime aeglusest saanud. Kõik on Villemi juures

veniv, tasane, nagu magama panev. Vahest tuli see sellest, et ta nii tugev on, nagu Koljat, tugev kontide ja keha — iseäranis aga paksuse poolest. Ükskord lõid Sepa-Mart ja Mõniste-Mihkel käed selle peale, et Villem nii jäme on kui neljavakane jahukott. Raskuse poolest polnud Villem, isegi mõista, tagasi. Kui kord opman heinakoormat laskis kaaluda, pani ta Villemi teise kaalulaua peale istuma, katsudes, kas heinad on üle seitsme puuda. Mõtlemise poolest oli Villem veel aeglasem. Kui ta seda teada tahtis, kas ta homme villased või linaselabased jalga peab panema, siis istus ta maha ja mõtles mitu tundi, kui aega oli. Kui ta aga seda teada tahtis, kas ta tuleval suvel sulase või tüdruku peab võtma, siis käis see üle Villemi jõu. Kevad tuli kätte, Villem polnud ikka veel otsusel, ja kui mitte naine poleks otsustanud, ei oleks ta kunagi saanud. Kord küsiti magasivilja andes Villemi käest, kas ta rukkeid või otri tahab. Villem mõtles nii kaua, et ta mõlemast ilma jäi. Ja niisugune tugev mees pidi tänase palava päevaga mõisa kesa kündma, sest talvel oli ta jälle nii kaua mõtelnud, et sulane võtmata jäi; naist polnud seekord enam nõuandjaks. Ja ometi ei olnud Villem sugugi sihuke mait, kes tööd ei oleks teinud. Igatahes tegi ta rohkem kui Räpsi-Rein, aga unise oleku pärast ei paistnud see välja.

Niisugused olid Räpsi-Rein ja Veni-Villem.

Päike paistis sulatavalt. Teomehed olid aeglased, aga nad olid ka tõesti juba väsinud. Mõisa söögivahe on pikk ja lõuna oli ju oodata.

Mida mitmed kartsid, sündis. Mõisa poolt tuli kubjas põlluriba mööda alla; ta kätega ja kepiga vehklemisest oli näha, et head oodata ei olnud. Kubjas oli ise heinaliste juures käinud ja töömehed olid vähem ja sandimini kündnud kui muidu. Asi lõppes sellega, et kõik kordamööda keppi said, oli keegi

õige või kõver. Igaüks ootas oma korda. Ikka lähemale jõudis kubjas meie kolmele kündjale.

Rein vaatas, vaatas.

„Ei, hobusekene," ütles ta hobuse rangisid lahti tehes, „siin on juba kurjad päevad, lähme aga metsa."

Ja Rein kargles hobu nina all nagu süte peal, et ära oodata, kas peksmine ehk järele ei jää. See, mis ta nägi, ei võinud vist rahuloldav olla, ja üks, kaks, kolm oli Rein hobuse seljas.

„Mis teie veel ootate?" hüüdis ta Veni-Villemile ja Villule.

Veni-Villem mõtles, mõtles, astus hobuse rangide juurde ja jäi kaaluma: kas teha lahti või ei.

Ühe teise järele võttis kubjas läbi ja jõudis ikka lähemale.

Räpsi-Rein tõmbas ohelikust.

„Kas teha lahti või mitte teha?" mõtles Veni-Villem.

Kuus kündjat oli veel peksmata.

Rein ütles: „Nõõ!"

„Kas teha lahti või mitte teha?" mõtles Villem.

Kolm kündjat.

„Kas teha lahti või mitte teha?"

Kaks.

Villem seisis liikumata.

Üks.

„Kas teha lahti või mitte teha?"

Sel silmapilgul lõpetas kupja kepp Villemi mõtlemise. Nüüd oli aeg Reinul ära sõita. Kui ta juba parajas kauguses arvas olevat, jäi ta peatuma.

„Ära mine, ära mine!" hüüdis kubjas talle järele. „Tule tagasi!"

Rein aga arvas: parem on parem, ja sõitis veel tüki maad.

„Tule tagasi, ma ei tee sulle kedagi."

Nüüd arvas Rein paraja aja olevat rahutingimisi ette panna.

„Kas ei tee kedagi?"

„Ei tee."

„Kas tõesti ei tee kedagi?"

„Jah, tõesti ei tee kedagi."

Rein sõitis tagasi ja — kubjas ei teinud midagi.

Villu üksi oli veel.

„Poiss, võta kampsol maha!"

Villu seisis sirge kui küünal.

„Poiss, võta kamps maha!"

Põlgav vaatamine.

„Ohoo, see poiss suurustab! Oota sa — säh."

Üles tõstetud käsi langes kepiga tagasi. Villu vaates oli midagi, mille üle kubjas kohkus ja kindluse kaotas. Aga ainult silmapilguks. Teisel silmapilgul tõstis kubjas uuesti löömiseks kätt. Aga alla jõudes ei olnud see enam vaba, Villu oli käest kinni rabanud, ja enne kui kubjas aega sai silmapilku aru pidada, oli kepp käest ära kistud, pooleks murtud ja eemale põllule visatud.

Kubjas tõstis kära, teomehed, kes ligemal, jäid vaatama.

Sel silmapilgul astus, püss seljas, linnukoer järel, Hugo metsast välja.

See oli kupjale nagu kutsutud.

„Mis siin on?" küsis noorhärra.

„See poiss hakkab vastu."

„Kuidaviisi?"

„Ta kiskus mu kepi käest ja murdis katki, kui ma teda lüüa tahtsin."

„Mis eest?"

Kubjas jäi vaatama — tõepoolest, seda ei tulnud tal eneselgi meelde.

„Mis eest sa tahtsid teda lüüa?"

„Armuline härra — selle eest, et — et teomehed tänase lõunavahe puhtani ära on laiselnud, kui ma ise heinaliste juures metsa taga olin, kõik teolised ja see poiss ühes.“

„Kui muud kaebust ei ole — see poiss ei laiskle, seda ma tean. Jäta ta rahule. Ah, — õieti on hea, et ma siia juhtusin — ma olin hoopis ära unustanud. Sina oled seesama poiss, keda ma kahe aasta eest opmanitoa juures nägin?“

„Jah.“

„Miks sa seekord mõisa ei tulnud, nagu ma käskisin?“

„Kasuisa arvas, et seda tarvis ei olla.“

„Hm — kasuisa? Ja kes on su päris-isa?“

Villu vaikis ja vaatas maha.

„Veider poiss — ka minu õele ei ole sa oma vanematest midagi ütelda tahtnud. Saladus?“

Villu pea langes alamale.

„Olgu. Selle järele ma ei küsi. — Kas sa neid raamatuid lugesid?“

„Härra — nende eest olen ma teile südamest tänulik, ehk nad küll — mind õnnelikumaks ei ole teinud,“ ütles Villu kibedusega.

„Ma arvan — kubjas — teie minge oma töö juurde! — et sinusuguses seisukorras inimene mitte õnnelikumaks ei saa, kui ta mõtlema hakkab. Hm — ometi, katsume sellele asjale abi leida. Tule homme pärast lõunat mõisa. Ma tahan sinu pärast enne papaga rääkida.“

Ta sammus edasi mõisa poole.

Villu kündis rahulikult edasi, nagu poleks midagi sündinud, aga ta seespool kääris ja kees. Juba teist korda langes ta mõisameeste kimpu, aga juba teist korda päästis teda see noormees, noor tulevane mõisahärra. Teist korda tõusis ta rinnas lootus nendele soovidele täideminekut leida, mis juba varakult ta

rinda täitsid, aga nüüd mitte enam see nimetu tume aimus endisest ajast polnud, vaid ikka kindlamat kuju võtsid. Kuidas — kas tahtis saatus tema vastu armulisem olla kui tuhandetele teistele, ja kas tohtis ta seda vastu võtta, pealegi sealt küljest?

Lõuna tuli kätte, teomehed võtsid hobuseid lahti. Villu sidus hobuse ohelikkupidi vankri külge, mis põllu ääres ühe põõsa kõrval oli, andis heinamärsi ette ja sõi ise silku, leiba ja haput piima. Ka või oli talle hea kasuema andnud, mis sel ajal väga harva teomehe leivakõrvane oli. Siis viskas ta teiste teomeeste kombel vankrisse pikali, õhtupoolse söömavahe tarvis puhkama.

Aga uni ei tahtnud tulla. Ta mõtles võõraste maade peale, millest kingitud „Näddalaleht" nii imelisi lugusid jutustas, mõtles „valmide" või „luggemissed pero valgusel" peale, mis üks krahv kirjutanud — tõepoolest, imelik krahv, kes sellele rahvale hakkas kirjutama, kellele teised nagu pilvist alla vaatavad, — mõtles kure võõrsilkäigu, rebase ja kaarna, konna ja hiire, maja- ja põldhiire, ja teiste imeliste lugude peale, mis nii sõnakalt ja selgelt selles raamatus seisid. Ikka kaugemale, imelikumaks läksid mõtted, nagu pool-unes, pool-ilmsi või nende mõlemate vahel kudusid nad kirjumaid kangaid. Ta on nagu üksi õndsasse metsalaande maha jäänud, rändab ja rändab, aga lõppu laanele, teed ega rada ei tule kuskil. Seal jälle viibib ta kui armsate omaste keskel, kõik on nii kodune, armas, hea. Mered, mäed, lillelised vainud lähevad silmade eest mööda, ta on nagu reisil, kui ära eksinud. Seal paistab midagi kui valendavat, nagu tantsiksid murueide tütred jälle ta ees, siis oli, kui tuleks päris ilmsi kenam, ihaldatavam nendest ta poole, kui lehviks see ime-kogu kuristiku kaldal, vaataks ütlemata hellal sinisilmal ta peale ja pakuks temale

õitsvat roosioksa... Ta tahab seda põlvili laskudes vastu võtta ja hõisata, aga lilleandja nägu on kahvatu... tõsine, ja nagu kõlaks ta selja taga kaebav leinahelin — — — — — —

Till, tall, till, tall!

See on mõisa kell. Ta äratab magajaid tööle.

8

Ööl on üheksa poega.
Rahvasõna.

Aastad on mööda läinud.

Imelikud varjud, nagu tondikujud, ronivad mööda sirgeid kuuski üles. All on nad valged, latvade poole jõudes tumesinised ja üleval mustad. Nad hüppavad lainete moodi, kiiguvad üles ja alla, löövad siia ja sinna laiali ja ühendavad endid jälle, või kaovad üles kuuskede tumedatesse kroonidesse ära, mille kohal ja läbi tähed nii heledasti siravad... Hušš! nüüd on nad metsa all maas nagu valge kangas, keerlevad siin ja lehvivad metsa äärt mööda ümber, niisama suurt ringi tehes nagu metski. Heledalt valendavad puude tüved.

See on õitseliste, õitsel olevate teomeeste tuli.

Tule ääres, mille valgus tumedat augustikuu suveööd valgustab, on hulk mehi. Ühed istuli piipusid toppides, teised sirakil maas, silmad vastu taevast, kolmandad külili tule ääres, mõned aga, nimelt pool-täiskasvanud poisid, kes päevatööst väga väsinud, norskavad juba eemal rohu peal.

Üks vanem mees istub tule ääres ja paikab mahasaetud kuuse kännul kinga. Naaskel on otseti kännu sisse püsti löödud

ja pussnuga selle kõrval, mida mõlemaid kordamööda tarvitatakse. Ta käed on tööst korbased ja mustad, nõel ei taha sugugi näpu vahel seista.

„Lapsukesed, heitke magama, ega homme pidupäev ole," ütleb ta ühele noorele poisile, kes praegu seljatäie raagusid metsast tulle toob.

„Ega ka kõigil see õnn ole, et kupja kepi katkimurdmise läbi saksaks saab," vastas üks hääl teiselt poolt tuld, ja väike, käbe mehike, kes seliti, silmad taeva poole, maas vahtis, tuleb kingapaikaja juurde.

„Hm — sakste tujud," arvab esimene.

„Ega saa kõik ratsahobusega põgenema, nagu sina, et sealt kupjaga kauplema hakata," hüüab üks madal, paks mees, püstijalu lähkrist piima rüübates, keda teolised Juhmi-Jaaniks kutsuvad, sest et ta nii palju unustab. „Kas mäletad veel seda lugu, Rein! — ha, ha! Kas tead kedagi?"

„Kõnelge parem mõni jutt, kui veel magada ei taha," ütleb Veni-Villem ja tõmbab hammastega nõela kingast läbi. „Aega on veel hommikuni."

„Kelle käes on kord?" küsib Juhmi-Jaan.

„Sinu enese käes," vastab üks sinise kampsuniga mees ja keerab teisele küljele. „Mina kõnelesin eile vanapaganast ja kavalast Hansust, sina lubasid koerakoonlastest kõnelda."

„Kõnele, kõnele!" hüüdis mitu häält.

„Mul pole enam see lugu meeles — ei, ei, ärge vaevake, ma tõesti enam ei mäleta. Aga ma kõnelen teile midagi, kõnelge teie enne."

„Juhm ikka juhm!" pahandasid mõned petetud ootajad ja panid pead uuesti mättale.

„Noh madude kuningast, sepast, libahuntidest — kes lubasid kõnelda?" hüüdsid hääled läbisegi.

„Ma lähen, toon veel puid tulle," ütles endine noor poiss, et selle teenistuse eest kuulamise luba saada, sest vanad mehed sundisid alaealisi magama, et nad raskele tööle kõvemad oleksid.

„Ära mine, metshaldjas tuleb!" venitas Veni-Villem.

„Kõnele metshaldjast — metshaldjast!" hüüdsid kõik ühest suust.

Veni-Villem nägi, et siin vastupanek võimatu oli, tõmbas paigatud kinga jalga ja hakkas kõnelema:

Metshaldjas.

„Sest one nüüd ike juba kauva aega tagasi" — algas Veni-Villem, kes rohkem Peipsi lõunapoolset murret kõneles, kust ta pärit oli — „ja mia õlin ike viil nuurmiis, õman täien rammun ja jõun. No üväkene küll. Õhhõ! Vot siisama Kadri, miu naine — Jumal õnnistagu tämä hinge ja alandagu pattu — teie tiätä küll, õli sel a'al tüdrik. Ükskõrd keriku juuren ütlin mia Kadrile: mia tulen tuleva lauba õhta sinna. Kadri ütel, tule ku tahad. A koss Kadri siis elli? Tiätä küll, et va Soko Juhani talu idaväss kaugel mussa metsä taga one. No tiätä küll, miske sii mets one ehk miske tä viil siis õli. Ihukarva tõõsevad püssi, ku selle piäle mõtled. Õhhõ! A vot veli, sellest metsäst õli vaja läbi minnä. Jumal ise tiäb, kost sii julgus õmete siikõrd tuli, ehk messi õli, aga mia võtin südäme rindu ja läksi. Mul õli kolme kopke edest prantssaia ja nelja kopke edest kompvekki õstetud ja neid — õhhõ! — tahtsin Kadrile veedä. Kui isä-emä ju ärä magama läksid, panin pühapäivä semeski-nahka püksid jalga, vasse kampsoli selgä, isä suapad jalge ja võtin aga assu, õtsekõhe silmõs mussa

metsa poole. Õssu[1]) pime ja ilm pilven nõnda ku kõhe. Juba edemalt lei mulle nagu kahamus üle ihu ku mets nagu müür ju üle eenämua[2]) mussama naksi[3]). Liän, liän[4]), assun, assun, süda nakub peksmä. Ärä mine! Mõtlen, seesän ja kesgi[5]) nagu ütleb: Kadri nutab — ko assun siis õmete metsa sisse. Jumal tiäb, kost sii julgus tuli ehk messi[6]) õli! Mets pime ja paks nagu kott, õtsin sõrmega tiirada taga. Mes kaugemale mia saen, sedä koledamaks läks mets. Niisugusel kõrral one nõnda, jüsku[7]) vajotatasse, jüsku lotsitosse[8]) sulle rinde piäle. Õmeti ei tule mia kua mitte enam tagasi, assun aga edasi ja mõtlen: mes sia siis õege pelgäd? Kerikun käid, kedägi pattu ei õle tehnud: ei mõisarehest teri varastanud, ei metsäst suari toonud, ei isäle vassa[9]) löönud. Ei mitte kõege vähemäd. A vot, saen sinna kõhta, kohe ühel nassal[10]) miis[11]) puu alla jäe. Kahamus[12]) käis üle ihu ku siält läbi läksin, kos sii kolmearuline kuusk one — tiätä küll, vanemad mehed. Kõik o nõnda vagane nagu kotin. Ühekõrraga — põõsad liiguvad! Õma silmägä nägin, kuda põõsad liigid, ja üks jookseb miu seljä taga: müt, müt, müt! Jumala rissike, miu hingekese juuren, messi õmete one ehk õlmata, mõtlen mia ja ei tõhi tagasi vaadata. Ku sa nisukesel kõrral tagasi vuatad, siis süüb ta su ärä. Vai kessi muu õli ku Vanajuak. Nõnda ku mul sii miilde tuli, hakkasin Issameie lugema. Ühekõrraga kadub müdin ärä ja miu — miu seljä taga hoiatasse[13]). Hoiatasse ja hoiatasse, nõnda ku kõhe, ikke aijeh ja aijeh! Miul peks süda nõnda, et enäm hingätä ei julenud. Sii ike one patt lauba õhtu tüdrikid õtsma minnä, mõtlin mia ja palvin Jumalat: mia ei taha

---

[1]) Õhtu. [2]) Heinamaa. [3]) Hakkas. [4]) Lähen, lähen. [5]) Keegi. [6]) Mis see. [7]) Just nagu. [8]) Litsutakse. [9]) Vastu. [10]) Aastal. [11]) Mees. [12]) Ehmatus. [13]) Oiatakse.

enäm eloilmangi lauba õhtu küllä minnä, ei kua ühtegi santi ilma söömätä ärä laska, ei emäle vassa tõrelda, ei kua isä tagast tubakud võtta. Ku mia selle ärä mõtlin, katti hoigamine ärä. A jumalukene — mes sii one? Mes sii õmete one! Mia tahan juuksma poissa, aga jalad one nagu kammitsan: miu eden vahtra õksa piäl seesäl veike, ilus poosikene[1]) jüsku tulevalgel, ilus kuldkruu[2]) piän. Palged tõõsõl nõnda punased ku õõnad[3]), kael valge, ja ilus sinine kuub seljän, hõbevööga piält kinni. Istub õksa piäl ja pakub mule — õhhõ — pakub mulle kuld-tubakukotti. Missugune kott! ilusatest siidi- ja sameti-lappidest, sitsi-servädega ja kuldpuudikutega! Millal ju mia võtin enesele tubakukotti tasta[4]), aga ike ei õlenud mia ku poissmiis viil nõnda rikas, et õlesin võinud lappa ossa[5]) ja teha lassa[6]). Ku mia nüüd selle siin ärä võtan, mõtlin mia, kuningal ei ole kua ilusamad. Ma õege võtan tämä ta käest ärä, mõtlin mia jälle. Ärä võta, sellest üvä ike ei tule! ütel jüsku kesgi miu kõrva sisse. Ehk ma tõhin täd vähämält katsu? Higi tõusi miu õtsa ette, nõnda mia mõtlin, kas võtta, vai ei võtta. Ma võtan ta ärä, suagu mes suab, võtin ma viimäti südänt — ma katsun täd — sõrme õtsakesegägi. Aga jälle ütel nagu kesgi: ärä katsu — nõnda piä ku sa sõrme koti külge pissäd, oled sia ise kotin, kedä sulle pakutasse, ja Vanajuak läheb suga kus kolmkümmend; ei näe enam Kadrid egä isäd-emäd! Nõnda ku mia selle ärä mõtlin, panin käed rissi ja ütlin: Issänd Jeesuke! Mes te mõtlete, mes sae? Kõik katti[7]) ärä. Katti ärä, nagu ei õles kedägi koski õllud. Ja ku mia messast välja saen ja Kadri poole minnen Soko Juhani talu silmä paiss, küsisin mia iseeneselt: Õli sii unen või ilmsi?"

---

[1]) Poisikene. [2]) Kroon. [3]) Õunad. [4]) Tahta. [5]) Osta. [6]) Lasta. [7]) Kadus.

Jutt oli lõppenud. Põnevil olid näod, iseäranis noortel poistel, kes hirmu pärast tule ligemale olid tulnud. Nüüd aga oli himu kord äratatud ja uni ära läinud — nüüd taheti palju rohkem kuulda.

„Kes kõneleb nüüd?" küsis Toru-Jaagu sulane Enn, pika, valge näoga kuivetanud poiss, mättale sülitades ja pead sinna kohta pannes. „Kes jutustab nüüd?"

„A, mis sul enesel viga on jutustada; kas Viljandi rahval juttusid pole?"

„Ma olen aga juba lapsest saadik siin elanud," vabandas Enn.

„Jutusta, jutusta meile Viljandimaalt!"

„Olgu! Aga et ta mul enam hästi meeles pole — see lugu — siis peate ka rahul temaga olema, kui vägisi sunnite."

„Kõnele, kõnele!"

Enn võttis taskust tüki paberit, vesti taskust tubakat, keeras paberisse, tõmbas tule otsa ja hakkas kõnelema:

Ahne sepp.

„Üitskõrd — mia enäm ei mälet', särätsen külän, a miu isäisä tiid küll — oll' ja ell' üten paigan ihn' ja õrjet sepp. To es raatsi peni pessä keppi hindä käest anda, süvvä esi ka, ku muud inimeseks' söövä ja olleve. Kerikesändät es lää tä konnegi kaema, ehk ku lätt', siis kihut' oma roskaga kõg tõse inemeseks' raavi — läts kõrtsi manu rüüpmä. Konnegi es õll inimest, kes sepägä olles tapelu, ei keägi es sõbruta sellep' ka timägä. Kõge valla inimeseks' tiidsevä, et sepäl küllemite viisi raha oll', a üitsgi ei ihalt' timä raha hindäle, ennem and' ta temäl' mõne asja ilmä rahat' ku võis. Laubatse ööd ja pühäpätse päivä ragus ta alesi man, ruuv' ja ragi, põlet' ja paenut', küll naiste oki lüsisi ja väitse; küll olleva tetä kirveks' ja peitliks' ja ta-

baks', mi iki laubatse ja pühäpäitse töö olleve. — Üitskõrd, ku sepp jäll' laubetsel ööl ääsi man tagi, et sädemeks' särriseve, sõitud' kuue hobese roska, must kutsar pukin, musta hobese een, must isänd seen, sepa ukseks' ette.

Hobestel jooks suits ninast, tampsive jalgu ku vanajuagu. Isändäl oll' tuline händ taa-poul, sarveks' pään ku sikuks' nõksiks', ei sepp es pane tähele, es näe kedäg'. Must isänd, kel ninäst ja suust tuli välja käis, nõus, sepp rautagu ta täkuks' ärr, rubla jalg; olgu aga enne valmis, ku kikkaks' kirgeme hakkave. Sepp tegi rauaks', higi juusk aga iki enneg, mõtel rublaks' ja jalaks' peäle. Ku ta aga hobuseks' jala üles võt', ja naela rauamulgust sisse taht lüvve, oll see — inemese käsi! Sel silmapilgul kirgesiv' kikkuks' ja tulejuga jooks' läbi õhu, nii põrut kange kärgatus. Tõsel hommekutsel leiti sepp hingetult ukseks' eest, es hingä enäm eest ega — —"

„See nüüd oleks muidu hea küll olnud, aga oli väga lühike," arvasid mitmed, kes veel kuulama seadsid, kuna aga jutt juba ära lõppes.

„Juhmi-Juhan, jutusta nüüd sina!" kästi mitmelt poolt.

Juhmi-Juhan nägi ära, et siin vastupanek enam ei aita, ja hakkas kõnelema:

Orjakivi.

„Vanast olnud rahva põli palju raskem kui nüüd. Inimesi müüdud nagu vilja ja loomi müüakse, küll noori ja vanu, lapsi ja naisi, mehi ja kõiki, ja mõnikord meest-naist koos nagu pastlapaari. Minu kadunud isaisa teadis lugusid jutustada, mis väga kurvad olid ja mis ta veel oma silmaga näinud. Paljudest on mul veel üksi vähe meeles, paljud olen ma puhas

ära unustanud, aga üks ei lähe mitte mu meelest, nii väga isemoodi näoga jutustas seda mu isa. See lugu, mis ta oma isalt kuulnud, näib küll nii imelik ja võimatu, aga tema kõneles seda ja mina kõnelen seda teile.

Helme mõisast eemal — nõnda rääkis isaisa, seisab maantee ääres suur kivi, kõva põllukivi. Kivi kutsutakse ka istekiviks, et tal imelik auk sees on, just nagu oleks seal keegi istunud ja sellest kivisse istease jäänud. Teised jälle nimetavad seda orjakiviks, ilma et teaks mispärast. Vanal ajal aga, juba mõnesaja aasta eest, pääsnud üks ori, keda piinamisega üht arvatud kuritööd tunnistama sunnitud, piinajate käest põgenema. Surmani väsinud ja haavu täis, otsinud põgeneja oma tagaajajate eest veel kusagil varju, öö olnud käes, põgeneja jõud otsas. Seal näinud ta tee ääres kivi ja viimse rammuga vedanud ta enese kivi peale ja õhanud: „Halasta sinagi, kivi; inimeste südamed on kivised, nemad ei tunne armu!“ Seal tundnud ori, nagu oleks kivi ta all pehmeks padjaks läinud, magusasti jäänud ta magama ja õnnistanud veel unes kivi, et see ta vastu armuline olnud. Kui hommikul orja tagaajajad siia tulnud, leidnud nad orja kivi peal — surnult istuvat, aga kui nad ta keha üles tõstnud, kohkunud nad kõik — kivis olnud istease!“

— — — — — — — — — — — — — — —

Varjud tantsivad kuuskesid mööda üles ja alla, ronivad maha, tulevad ligemale, taganevad jälle enam tagasi, kui tuluke veel kord suuremat leeki annab, jooksevad tagasi puu pooleni tüveni üles, tulevad siis uuesti salakesi maha vaatama ... kuni magajate juurde — tuli on kustunud! — — — —

— — — — — — — — — — — — — — —

Päike on poolel keskhommikul, kui teomehed ärkavad.

„Hobused!“

„Mu jumal — kus on hobused?“

9

> Tõest räägib igamees;
> Igamehel ise tõde.

„Ma olen ikka öelnud ja ütlen veel — nõnda ei lähe! Sestsaadik, kui mina sinule voli andsin mõisapidamises kaasa rääkida, on asi niisugune. Vili jääb aasta-aastalt kehvemaks, sissetulek vähemaks, teomehed laisemaks, lugupidamine vähemaks ja — viimati oleme kõrvuni sees! Leo v. K. kõrvuni võlgades! Säh sulle, hollandi kari! Säh sulle, inglise adrad! Säh sulle prantsuse sead, — säh sulle hotentoti — säh sulle see uuenduste pudru puhas kõigega tükis! Ääh!"

Ja nagu marutuul jooksis vana halli peaga Murumõisa pärishärra toas edasi-tagasi, millega paks keha koguni nii väga nõus ei olnud, ja vehkles kätega iga „säh sulle" juures, nagu viskaks ta midagi kümme versta enesest kaugele. Härra oli äkiline ja põles kui kadakas, kui vihaseks sai. Aga see hoog läks harilikult ruttu üle, ja kui ta lühikesed hallid harjasjuuksed jälle madalamale langesid, käed vagusamaks jäid, võis temaga õige mõistlikku juttu ajada — mõnikord laskis ta enesele veel rohkem öelda, kui mõni teine oleks kannatanud.

„Teie, noored inimesed, ei tea, mida tahate. Jah, jah, ei tea. Teie ilm on trükimust ja „uus aeg" on teile kangesti pähe hakanud kui vana tubakas. Pealegi sinusugune rikkiläinud mõttetark — ehk keda küll see Saksamaa uue aja kunstsõnnik ei riku, mida nad seal üheksateistkümnenda aastasaja valguseks nimetavad. Selginud aeg, uus aeg! Haha! Uus aeg! Millal ei ole uus aeg? Igaüks arvab selle uue aja olevat, milles ta elab, ja alati ikka selle kõige selgema. Mõistagi. Arvad, et ma noores põlves mitte niisama ei mõtelnud kui sina, kui ülikooli uks

mu selja taga kinni kukkus! Kuhu see jäi? Elu siin maal, selle rahva seas viis ta ära. Siinne olek peab just nõnda olema, kuidas ta praegu on; teisiti seda seada võimalik ei ole. Ei, ei. Ei sugugi võimalik! Muidugi teada tuuakse seda tarkuse ja vennastuse unenäokaupa ka siia. Ka Riias maapäeval on ju tulipäid, kes teoorjuse raharendiks muutmisest, talukohtade ümbermõõtmisest ja koguni — kuule ometi — päriseks müümisest unistavad. Üks samm veel edasi ja — Jüri ja Jaan, kes sa nüüd oled, astu sisse ja võta mõis enesele, härra astub aupaklikult köögi kaudu välja. Nii näivad need härrad soovivat."

See, kellele seda meeleparanduse jutlust peeti, seisis vagusi akna all, käed vaheliti, nagu see, kes säärast asja mitte esimest korda ei kuule ja kes teab, et siin vasturääkimine asjatu oleks.

„Mis sa nüüd ütled selle kohta?" küsis vanahärra, kes sellega ka rahul ei ole, et temale midagi ei vastata.

„Ma näen, et sina üleüldse selle rahva peale mitte kui rahva, vaid kui mõisa sulaste peale vaatad. Niisugusel korral ei tea ma midagi vastata."

„Ja seda nad tõesti on. Kui nad rahvas oleks, see on: rahvas mitmesuguste seisustega, siis oleks ise-asi. Ja, jah, siis oleks ise-asi!"

„Kui neid aga lastaks olla ja selleks saada. Meie ei jäta mitte üksi neid aitamata, kui nad rahvaks püüavad saada, vaid tõmbame neil veel sillagi jalgade alt ära. On see õige?"

„Täiesti, rahvaste ajaloolise käigu peale vaadates, ja üksi selle järele peame siin otsustama, on see täiesti õige."

„Haruldane —"

„Ei sugugi haruldane!" hüüdis vanahärra ja ta käed kippusid jälle liikuma, kuna ta alles hiljuti oli maha istunud. „Nimeta mulle üks rahvas" — ta hääl paisus — „kes oma õiguse priitahtlikult oleks teisele kinkinud? Ütle, missugune rahvas

on teise juurde tulnud ja öelnud: „Ole heaks, võta minu õigusi vähemaks, mina neid enam ise ei taha!“ Ja õigus on kord niisugune asi, mille juures mitte ei mõõdeta, kuidas nad kord saadud, vaid kuidas nad käes on. Ei, neid on nad iseenesele kätte võidelnud või nad on neile kõige ülematest paikadest antud.“

„Ja seda sünnib ka nendele — on antud ja antakse veel. Pea võib aeg tulla, — praegu kirjutatakse 1850, aga juba on paljugi muudetud, — mil siin tähtsad uuendused tulevad. Seda mina just tahtsingi ütelda!“

„Aga meie peame omast kinni, seni kui see veel pole sündinud. Seda tahtsin m i n a ütelda!“

„Ma mõtlesin, kasulikum oleks meile, kui me neile nüüd kingiksime, mis me pärast võib-olla neile sunduse järele p e a m e andma, papa — see pole mitte ükskõik —“

„Metsa sellega! — See on üheksateistkümnenda aastasaja kunstsõnnik.“ Ja nüüd hakkasid käed tõesti vehkima, ägedamini kui enne. „Vaata — mis ma tahtsin õieti öelda — näe, näe — seal on jälle tükk tehtud! Jälle sinu pehmus! Öösel on hobused Kirsimäe rukkipõllu puha ära purustanud, teomehed — äh! — ise pooleni — äh! keskhommikuni maganud — äh, äh! — ilus kord — rumal see küll!“

Põrand värises paksu härra saapakontsade all. Põrades viskas ta ukse kinni ja kadus suurest trepist alla opmanitoa poole puude vahele.

Noormees jääb sügavates mõtetes akna alla seisma. Nii on nende kõne, kui see selle asja kohta puutus, papa ja tema vahel ikka lõppenud. Papal näib mõnes tükis ometi õigus olevat — on see võimalik, et ta ise eksida võib? Et endine vali kartus mõisa põllul vähenemas on, see on tõsi, aga — ja ta süda paisub jälle kõrgemale mõttele — on see rahvas siis üksi

kartuse, üksi mõisapõllu jaoks? Ta ei tahagi neile ühe hoobiga vabadust anda, ei — ta nõuab üksi inimlikumat ümberkäimist, nõuab, et talupoeg enese põllu ja perekonna jaoks elaks ja et ta selle põllu aegamööda päriseks saaks — kõigepealt, et mitte sellele rahvale üksi hariduse uks lukus ei seisaks, kuna ümberringi rahvad haritud, vabad, õnnelikud on. Tema pole ainukene, kes seda nõuab, neid on hulk teisi, kõrgema vaimuga mehi, aga tuhanded seisavad neile veel vastu. See kisendav vaesus talu suitsuonnides — kui valusalt kaebab ta nende kõrgesti haritud mõisapidajate peale!

Hugo, tema see on, vaatab aknast välja. Nüüd alles võib tähele panna, et ta priske lahke nägu palju tõsisemaks on läinud. Kõik on küpsem, aeglasem, aga tugevam, ta silmis, näol. Aga suu ümber — mis see on? Seal on nagu sala valujoon, mure näha! Ja nagu midagi rõhuvat on ennast ka ta silmade taha ära peitnud?

„Hugo!“

Silmapilk pöördus ta ümber ja korraga läheb ta nägu rõõmsamaks, kui ta ukse poole vaatab, mis tema selja taga lahti on läinud, ja kust ilus neiupea sisse vaatab.

„Tule ometi jälle kord kohtumõistjaks. Mis? Kas su aeg ei luba? Kui me Adelheidiga kahekesi jääme, siis on riid kolmandaks.“

Hugo astus neiule vastu, kes nüüd kõigeni ukse peal nähtavale tuli. Vaikselt vaatasid selle suured sinisilmad tulijale vastu, must kleit kattis ta sirget, saledat keha ja andis valgele kaelale ja ilusale valgele, veidi kahvatanud näole seda armsama kuju. Väike kena, sale keha osutas õrnust — väikesed valged käed aga pidasid midagi paberitaolist nõnda iseteadvalt ja kindlalt käes, silmad vaatasid nõnda pehmelt, aga ka nii rahulikult läheneja peale, nagu teaks nad väga hästi, mis

nad elult võivad nõuda või ei või. Jah, midagi tõsist on selles näos, mis siiski nii lapselik ja usaldav on, aga mitte enam lapse jagu pole, vaid noore õrna neiu päralt.

„Helene — ah, heal ajal," ütles noormees, kelle palgelt endine kurbuse vari korraga ära kadus — „soo, või tülitsesite? Lootuse järele jõuan ma lepitada, kui mõlemad pooled üle kuulan? Küll mitte selle üle, kui pikk üks kaelalint, missugust värvi üks kübaralint võib olla, või kas üks kassipoeg süles või sohval on ilusam?"

Ta pakkus neiule kätt.

„Ei, seekord on midagi tõsisemat," vastas Helene, kui nad saali uksest sisse ja üle pehme põrandavaiba saalist läbi sammusid. Ta seltsilise lõbu ei näinud talle mitte külge hakkavat.

Midagi tõsisemat — jälle tõsisemat? Praegu alles kadunud kurbuse vari tuleb noormehe näole jälle tagasi — tõsisemat! Oh, kui nendelt huultelt rõõmus, vallatu nali voolaks — kui õnnelik oleks ta siis praegusel silmapilgul olnud! Tõsisemat — o, liig, liig palju on juba seda „tõsisemat" ta üle võimust võtnud! On ta oma süda üksi lõbu täis? — Ei! Harvemaks lähevad need minutid, mil selgitav naeratus ta huultele ilmub ja see südamest tuleb. Nad ei näe seda, kui ta hilja öötundidel oma kirjutuslaua juures istub, pea käele toetatud, ilm ei tea seda, mis ta siis mõtleb. Tundmatu nime all toob nende tundide vili talle au. See läbimõeldud kiri, mis ta praeguse aja kirjanduse kohta avaldanud, on südameid leidnud; see, mis ta Baltimaade majandusseisukorra parandamiseks kirjutanud, mitte vähem, kui ka viimane kanget sulesõda on sünnitanud, mida ta just tahtnud — aga see on külmem südamele, see ei ole veel kõik. See vaimustus läheb üle, midagi, mida mitte sellest tööst ei saada, mis teda sellele aga veel enam vaimustab, seda ihkab süda. Ja siis ta näeb, kuidas ta laua juures kibedasti

kirjutab, kuidas üks armas silmapaar tähelepanuga ta peal viibib ja iga tema liikumist tähele paneb, kuna ta oma näputöö juures näpud peatama jäävad, kuidas siis üks õrn, pehme käsi ta kaelale pannakse ja mahe hääl ta kõrva sosistab: „Hugo!" ja selgitav naeratus, nagu päikesejoon, läheb üle mehe näo ... Seal mängib käharpeaga laps eemal põrandal, — tema enese kuju, silmad ... veri ... tuleb laua otsa ja vaatab suuril küsivail silmil silmadesse: „Papa!" ja jälle naeratab tõsine mees ... Need, need on need õnnekiired, mis harva ta palgele tulevad. Kui nad siis sel korral vastamist leiaksid! Täna jälle tulid need kiired ta palgele, kui ta lintidest ja kassipojast rääkis, aga nüüd on nad jälle kadunud. „Midagi tõsisemat!" Ah, elu on nii tõsine! See, kes seda temale ütles, kelle kaaskiiri ta otsib, kelle suud ta naeratusel näeks, leinab praegu oma ema. Sellest tuleb see vari, mis veel mõneks ajaks tema ja ta õnne vahele heidab. Juba mitu korda on ta kõige õrnemal viisil ühenduse täidesaatmise peale tähendanud, aga Helene mõtleb siis midagi muud. Nüüd, mil leina-aasta veel lõppenud pole, on ta sellele sammule silmapilgul vastu. Aga enne — kui ema elas, siis, siis — nagu oleks Helene tema tähenduse peale natuke — jahe olnud? Ei, ei, ülekohtune mõte! — Ta ütles siis seda küll liig peidetud sõnadega ja Helene ei saanud aru ...

„Mõtle ometi, Hugo, Helene vaidleb, need laulud, mis praegu ta käes, olla Villu, meie Villu luuletatud?"

See küsimus kõlab tulijatele vastu, kes saalist läbi ühte uhkesse taevakarva sinisesse tuppa astuvad. Kerged siidkardinad liiguvad lahtise akna ees, kesk tuba on ümmargune, peene valge linaga kaetud laud, mahagonipuust, hõbedaga ehitud toolid, marmor- ja kipskujud seinaäärsetel laudadel ja riiulitel ning uhkel seinakapil kullatud alustel toredad lillevaagnad ja muud, need on asjad, mis kõigepealt silma paistavad.

Uhkel, siidisel sohval, hommikumaa põrandariie jalge all, istub akna kõrval pika, allpool lõua juures teravaks mineva näoga naisterahvas ja silitab karvase puudli pead. Naisterahvas on kuiveljas, hallide silmadega, mõned üksikud tedretähed näol, mis aga kitsale näole iseäralise kenaduse annavad. Hääl, mis ta sõnadest praegu kuuldus, on nagu habras, mitte küll kare ega külm, aga nagu iseäralise ühendava jõuta, nagu veidi kärsitu. Seal on palju sedasama materjali, mis vanahärra Leo korraks nii hapraks teeb ja keema paneb, jah, kohati on see tema enese oma, kui kõik karedamad ja konarlikumad kohad, mis vanahärra juures keelamata nähtavale tulevad, siin maha arvame.

„Adelheid arvab seda võimatuks ja nimetab mind naeruväärseks, et ma neid selleks pean," vastab Helene Adelheidi kõrvale sohvale istudes, kuna Hugo kesk tuba laua äärest tooli võttis ja naisterahvastele vastu istus, selg laua poole.

„Villu laulud — kus?" küsib Hugo igapäevasel viisil. „Muidugi on Villu mõne salmiga katset teinud."

„Ja, jah, seda ma tean," vastab Adelheid, „muidugi võtan mina kõigest osa, mis teie pailapsesse puutub, — muidugi natuke külmema verega, — aga need laulud siin ei või Villu luuletatud olla — nii palju eesti keelt ma ka oskan, et aru saada."

„Näidake ometi neid kurjategijaid, mis preilid koguni kahevõitlusele on ajanud."

Ta vaatab paberilehekest Helene käes.

„Need võtsin ma ise viimati ta käest, sest et nad mulle meeldisid. Aga kui minu otsust kuulda tahate, peab enne Helene nad ette lugema."

„M e t s k o h a s" on esimese laulu pealkiri, ja Helene loeb:

Mets kohas tumedalt, tõelt . . .
Ma kuulasin himuga.
Ta kohin tiibu laotas
Mu üle ju hällissa.

Ta tume kohin jäi rindu,
Seal kohab nüüd alati —
Ma nagu taga tad leinan
Ei rõõmsaks saa iialgi.

Lugeja hääl on nii pehme ja valuline, nagu kuuleks ta praegu ise seda metsakohinat, mis laulutegijale haiget näib tegevat. Õnnelik naeratus, kerge, vaevalt arusaadav, on Hugo näol selle üle, et Helene laulu mõttest nii selgesti aru saab ja ühes seda tunneb, millest seal kõneldakse.

„Ja seda peab Helene Villu tööks?" küsib Adelheid pilgates.

„Ta on seda."

„Asi läheb kirjumaks! Vend, ka sina võid seda uskuda?"

„Täiesti!"

„Ah soo, ümbertehtud laul, mille mõte ja vorm muidugi saksa keelest võetud?"

„Ei sugugi, õde. Siin on Villu enese mõte, enese vorm."

„Siis — siis ma ei tea, mis pean ütlema."

„Seda, et see rahvas niisamuti igatseb ja tunneb kui iga teine."

Helene loeb teise laulu ette. Selle pealkiri on „P u u d e a l l".

Kõik vaikne . . . rahul seisvad puude lehed,
Mets jäänd kui mõtte, vaikselt seisab ta;
Öö hõlmast kõrgelt vaatvad alla tähed.
Kõik vaikne . . . kõik on nagu ootel ka . . .

Üks närtsind leht, see langeb praegu alla
Ja keerleb ka, kui ootel . . . värinal . . .

Kui käsiks keegi võim tad viibi sala,
Üks võim, mis ise ka on üleval...

Siin rind jääb vaikseks, nagu rõhuks häda,
Kui tahaks nutta, tahaks hõisata...
Kui ootaks ta, kõik loodus ka üht sõna,
Mis iial ei saa keegi ütelda...

„Minul on niisugune tundmus, nagu seisaks ma praegu vaiksel kuuvalgel ööl puude all ja ootaksid tähed, puud ja puulehed midagi iseäralist — nagu oleks terve loodus mõttesse jäänud," kõneles Hugo.

Helene silmad hiilgasid, pale oli kahvatu...

Adelheid näris huuli.

„Ma pole mitte enam südamest selle vastu, et sa Villu mõisa oled võtnud ja teda ise nüüd õpetad, aga ma — kardan tema pärast, vend."

Ja Adelheidi näost, kel oma venna vaimust hea osa oli antud, kes hea meelega õigust maksa laskis, kus ta seda aga oma arvamiste läbi ära tundis — Adelheidi näost paistis tõsine mure.

„Mispärast?" küsis Hugo imestades.

„Sellepärast, et temast — mis temast sel kombel viimaks saab?"

„Ah, selle poolest ole mureta. Ma loodan teda nii kaugele viia, et ta gümnaasiumi viimasesse klassi sisseastumiseks eksami võib teha, siis — on temal tee lahti."

„Aga papa?"

„Lubab seda kahtlemata. Papa on hea, kuigi ta äkilises meeles mõnikord teeb, mida ta pärast kahetseb. Praegu on jälle midagi sündinud, mis ta lainetama on pannud. Teomeeste hobused on öösel Kirsimäe rukkid ära purustanud."

Sel silmapilgul visati aiapoolse trepi klaasuks nii kõvasti kinni, et see klirisedes katki läks, ja ähkimist ning raskeid jalaastumisi oli lähemas toas kuulda.

Hugo lahkus naisterahvaste juurest ja läks teise tuppa müristamist vastu võtma.

„Häh — häbemata — hirmus! Säh — seal on nüh — nüüd sinu uue aja püüete vili! Kirsimäe rukkid hih — hirmsasti ära puh — purustatud. Kammitsas hobused — öö otsa sees — kuulmata! Seda võib üksi minu mõisas sündida, kus härra ilmaparandaja asju ajab! Võeh häbi! — teomehed magavad — hobused söövad mõisa rukkis! Kuule — kuule!" siin läheb vanahärra hääl valjemaks — „sellel asjal peab täna ots olema! Täna — kas kuuled! Ja see peasüüdlane kõigi, kõigi nende õnnetuste juures — o, temaga tahan ma omal kohal ka sõnakese rääkida! Mitte nõnda — veri on veri. Ei, mitte nõnda. Nõnda või nõnda, aga mitte n õ n d a !"

Härra on nagu meelest ära. Veel iial pole Hugo oma isa nii ärritatud näinud, ehk ta küll nii äkiline on. Ta teab — siin vasturääkimine oleks õli tulesse valamine. Ta ei saa aru, kes see peasüüdlane võib olla, igatahes mõni teomees, kes veel iseäralikult vanahärra meelt on pahandanud.

„Sõida sina üksi võõrastele V. jaama vastu," ütleb Leo von K. käskivalt oma pojale. „Mina jään koju ja vaatan, et k õ i k karvapealt nõnda sünnib kui mina tahan."

Nende sõnadega läheb ta uuesti toast välja.

Hugo läheb pahemat kätt tuppa ennast riidesse panema. Kui ta ust kinni tõmmates tagasi vaatab, näeb ta naisterahvaste toa ukse pooleli lahti olevat ja Helenet üksi sohval istuvat, käsi pea peale toetatud, sügavas mõttes. Adelheid on vist välja läinud.

Hobused sõitsid trepi ette. Hugo tahab praegu eeskoja ust

lahti tõmmata ja teenri saatel tõlda astuda, kui üks pehme hääl teda hüüab:

„Hugo!"

Hääl on nii paluv ja hirmul, et noormees, nagu salaväest tõmmatud, ukse pealt tagasi astub.

„Helene!"

„Kus Villu on?"

„Muidugi rohtaias, — mis sul on?"

Ta vaatab imestusega, — neiu nägu on kahvatu, rahutu, silmad vaatavad hirmul ja paludes tema peale, nagu tahaksid nad temast läbi vaadata. Õrnalt surub ta tema kätt, mida teine vagusi sündida laseb.

„Miks sa — tema järele küsid?"

„Hugo, sina oled mu — täida mu palvet, see on esimene kord mul midagi sinult paluda."

„Aga jumala pärast —?"

„Otsi Villu üles!"

„Villu üles?"

„Ütle temale, et ta täna kodunt ära läheb — või parem, võta ta enesega ühes — või et ta kuidagi härra meelt ei pahanda — ütle temale midagi, et ta ennast teab hoida."

„Aga jumala pärast, mis siis?"

„Ma kuulsin küll — kas sa siis selle peale ei tulnud, kes see peasüüdlane võib olla?"

„Ah — !" tegi Hugo.

„Sellepärast!" ütles Helene rõhuga ja pigistas noormehe kätt. Ometigi ükskord! Hugo huuled viibisid palavusega ühe silmapilgu Helene omadel, kes seda vaikselt sündida laskis, siis tormas ta kärnerituppa. Villu oli nimelt noorema kärneri koha peal. See oli nii Hugo tahtmine, et ta nõnda loodusteadust tegelikult õpiks. Tuba oli tühi. Ta otsis aiast, ei näinud

kedagi, hüüdis teda nimepidi — vastust ei tulnud. Helene tuli talle kahvatanult vastu. Aeg oli kiire, ta pigistas veel korra oma mõrsja kätt ja sõitis ära.

10

„Jää vagaks, laps,
Siis jumal sinuga!"

Kuuse talu kambri otsas on kena ruumikas aed. Noored õunapuud, alles paari aasta eest istutatud, lähevad ridades kambri akende kohalt rinnakut mööda alla. Nende vahel on marjapõõsad; ka need näikse alles hilja istutatud olevat. Akna all on ilusad kõverad lillepeenrad, nende vahel kruusatud teerada, mis kesk aeda õunapuude ridade vahelt läbi läheb. Teeraja otsas allpool on kena ümmargune lõhmusepõõsastik, pingid sees ja laud keskel. Ka siin on ümmargune plats kruusatud ja äärtele murumättad pandud.

See, kelle kohta mõisas nii raske piksepilv üles ajab, istub ilupõõsastikus pingil, lahtine raamat laual ees. See kõik on tema töö, mis siin aias nägime. Mõis ei ole kaugemal kui kaks versta, sealt käib ta tihti siin toimetamas, ja et ta sõber ja heategija Hugo temale õuna- ja marjapuid oli andnud, oli tal hõlbus õunapuuaeda asutada, — see oli viiekümne aasta eest eesti talupojal muidugi haruldane asi.

Ta loeb, õpib ajalugu. Kartaago õnnetu sõda pealetungijate roomlastega on tal praegu ees. Et mitte millalgi asjata aega viita, hoiab ta ikka sellest teadusest ühe raamatu kaasas, mis tal parajasti läbi võtta on. Nõnda ka nüüd. Aga siin on õpitav

tükk ta meeled muudelt asjadelt täitsa ära pööranud. Kui vahva, kuninglik ja aus kerkib ta silme ette Hannibali kuju! Missuguse kuulmata imeteo läbi viib ta oma väe üle igaveste Alpi lumeväljade oma kardetava vaenlase maale, ja missuguse vaimustusega viib ta tema siis võidule! Ja see mees, see vahvuse ja au eeskuju, leiab nii õnnetu otsa ahnete roomlaste pärast, kes sellega veel mitte rahul ei ole, et sõjaõnn viimaks nende on, Kartaago õitsvad maad ära võetud, vaid ka Kartaago enese, kelle rahvas kuulsat, suurt surma sureb, maatasa teevad, tema asemegi ära neavad ja sinna soola külvavad, märgiks, et seal iial enam elu ei pea ärkama! Isegi siis veel ei anna nad ta suurele pojale, Hannibalile, hingamispaika, kuni ka temagi nende ohvriks langeb!

Sügav kaastundmus võtab temas võimust. Kui inetu tegu on see roomlastest. Aga seal — ta tunneb ajalugu läbi ja läbi, õpib nüüd aga eksami tarvis — seal tõusevad roomlaste eneste seast mehed, täis tõearmastust ja eeskujulikku aatelist püüdmist. Rahvas jõuab kuulsuse, vägevuse ja hariduse kõrgema tipuni, siis kaob temagi, Aasia toorestele hulkadele maad andes, mida rahvarändamine välja külvab. Täis segadust, pimedust, verd, rumalust, ebausku, usumäratsemist tuleb aeg, aga — hakkab selguma, harguma, üksikud salgad löövad valgemaks, üks ning teine täht tõuseb ja — särana hiilgab vaimutaevas neist meie ajal. Üksi see maa siin, mida keskaja mõõk ristiusule võitis, on pime. Alles hakkavad esimesed kiired tulema, kui juba kange vastane vägi neid vastu on võtmas — kuuesaja-aastane vari ei lase valguskiiri läbi. Ja ajalugu ei räägi siin mitte selle maa rahvast, vaid ühest teisest, üksi nende heast ja kurjast käekäigust; läheb aga maa rahvast enesest mööda, nagu polekski teda. See on orduaeg, raske aeg, keskaeg, pime aeg — vabandatav aeg! —

Ta enese lapsepõli, ta enese minevik! Ei, selle peale ei maksa mõeldagi ... ei! Olgu igavesti unustatud! — Tema on ju niikaugele jõudnud, et ta mineviku süüd mitte praeguse aja selga ei koorma. Mis temasse puutub — seal on temal luba seda unustada. Üksi seda, mida nüüdselt ajalt nõutakse, tahab ka tema kord nõuda.

Tema? Kuhu kisuvad teda mõtted? On sinul julgust nende silmade särast õnne tunda, mis sinust tähtede kaugusel on, sa Kukulinna laps? Õigust! Küsib silm õiguse järele, kui see särale lööb? Tema ise on ori, aga ta — pilk on vaba! Karistavad nad teda — pilk jääb karistamata! Ja kui ta enese süda karistamata on, ei karista teda ükski ilm. Seesama nõiastav vägi, mis valusid lõi, aitab neid ka kanda. Jumalat nimetab pühakiri armastuseks, kes kõik maailma on loonud ja üleval peab. Oh, kui sügav sõna, kui mõõtmatu tähendus! „Ema — ma annan sulle andeks,“ sosistavad ta huuled, „ma mõistan sinu eksitusest nüüd aru saada! Ja ka sina — eksitaja! Ka sina oled oma enese südame kohtumõistja ees maksnud!“ Ja nagu seisaks ta jälle Kõrgepalu Kuusemäel, niisugune tundmus on Villul, kui ta raamatu kinni paneb, sest lugeda pole enam võimalik.

„Mis sünnib küll teiega, õnnetud teomehed?“ mõtleb ta. Ta kuulis iga sõna, mis tule ääres räägiti. Ta oli metsa serval kõndinud ja juttusid kuulama jäänud. Tema püüab, kus iganes võimalik, niisuguste kõnetundide salajaseks pealtkuulajaks saada, et siit rahva elavat keelt tundma õppida ja rahvalikumalt kirjutada kui piibli-keel on, mis praegu Eestis jäädavaks keeleks on rajatud ja milles need harvad raamatukesed trükitakse, mis Piibli seletuseks veel ilmuvad. See on nii kange ja saksa keele maoline, sagedasti vale ja loomuvastane. Õnnetud teolised aga jäid kauaks magama. Küll ajas ta hommikul ise

hobused rukkist välja, et neid päästa, aga kahju on liig suur, paistab liig selgesti silma. Ja siis — kas ta tohib varjul hoida, salata, kes asja esimene nägija oli. Ta arvab seda, sest teomehed ei jõua tehtud kahju ometi mitte ära maksta ja nende peksmine ei tee sündinud asja enam sündimatuks. Ometi — kui ta käest küsitakse, ei või ta mitte salata, et ta nägi. Ta peab asja üles tunnistama, kui see juba iseenesest välja pole tulnud — saagu mis saab.

Ta tõuseb üles, et minema hakata ja kasuvanematega jumalaga jätta, sest ta ehk ei saagi enne linna minekut siia tulla, ja astub kruusatud teerada mööda kambri poole. Aga seal tulevad nad mõlemad temale vastu ja nüüd tulevad kõik kolm lõhmusepõõsastikku tagasi.

Kasuvanematel on nagu midagi südamel, mis temasse puutub; vaatavad üksteise silmi, siis jälle tema otsa, nagu näidates, et neil üks nõu on, mida temale kõnelda, aga jälle ei tea, kuidas hakata.

Peremees köhatab juba mitu korda, perenaine istub, sõrm suus, ja vahib oma varvastele.

„Poeg," ümiseb viimaks perenaine — teda nimetavad Kuuse vanad ikka pojaks — „sa oled meile kui oma laps armas olnud ja sestsaadik, kui Miku vana preiliga Saksamaale läks, oledki sa veel meie ainuke poeg."

„Oled meile ikka küll armas olnud," lisab peremees juurde.

„Nüüd lahkud sa meist koguni ja saad ise meheks, ära siis oma kasuvanemaid unusta, poeg," ütleb perenaine edasi ja vaatab peremehe otsa.

„Jah, ära siis unusta," täiendab peremees, „ja ära põlga omasuguseid ära, kui nendest ülemale saad," sõnab perenaine, kellel jälle midagi meelde tuli.

„Aita hädalist, anna sandile sellest, mis sul on, ja mis sul

pole, seda ära himusta enesele ülekohtusel viisil. Kui sul ilmatarkust juba küll on, siis võta vahest Piibel kätte; maailma tarkus on tühine jumala sõna kõrval," ütleb peremees korraga sõnarikkamalt ja vaatab oma kasulapse silmi.

„Ära jookse tütarlaste järele, kes halba teed käivad, ära tee ühelegi tütarlapsele südamevalu. Sinu kadunud ema —"

„Kasuema, ära mõista mu ema hukka," ütles Villu korraga rahutuks saades, „ma ei saa tema peale mitte ilma valuta mõelda. Kui tema eksis, seal —"

Villu ei võinud edasi ütelda.

Kasuema nägi, et ta kogemata seda oli öelnud, mida ta mitte öelda ei tahtnud. Ta võttis Villu käest kinni, nihutas enese ligemale, vaatas niiskeil silmil talle otsa ja ütles tasakesi:

„Villu!"

„Ema — isa! Teie olete mu ainsad vanemad, teie üksi, muudest ma ei tea."

„Jumal õnnistagu sind, laps."

„Jumala õnnistus teiega, vanemad."

11

Suurt meretäit sinisilmi . . .
H. Heine.

Mõeldes astub Villu mööda puiesteed mõisa poole. Ta süda on iseäraliselt pehme, rahul — vagune. Kasuvanemate armastus — nii hea! Tulevik nii meelitav! Üks teatud elukutse —

teod — au hoiavad teda. Ta tahab edasi püüda — oh, kuis ta tahab õppida! Need inimesed armastavad teda, kust ta praegu tuli. Nende sõnades pole ei tea mis, aga see komme, need tõsised näod, need head, avalikud, ausad silmad! Kui nende suust sõna tuleb, siis on see ikka südamest, räägivad sedasama keelt mis silmad, kuna mõisarahvas, kirjutaja, metsa-isandad ja härraste omad ise-, hoopis teistviisi on. Nende sõnadest ei või sagedasti sugugi aru saada. Nad ütlevad mõnikord seda, nägu aga näitab teisiti ütlevat. Mõnikord on sõna niisugune, et ei saa aru, kas keeld või käsk, kas soov või pahameel. Jah, nii imelik vahe on talu ja mõisa vahel. Siin nii lihtne ja vagune, seal kõik nii tore ja käratsev, külm, hoolimatu. Siin toimetatakse ja talitatakse, et asi toimetada tahab, seal, et toimetama peab. Siin perel leiva, silgu ja hapupiima juures meel lauas rahul ja rõõmuski, kui juhtub, seal pilkamine ja nurin praelaua juures, kui „hantvärgi“ laua osalistel midagi vastumeelt on. Ja siiski köidab üks tugev, vabastamatu side teda selle viimase koha külge. Siin elab ta heategija, kes ta silmadele ilusa, mõõtmatu maailma kõige oma täiusega on avanud ja kes teda tulevikule vastu viib, millest tuhanded eemale peavad jääma. Vari hakkab kaduma . . . selgimas on udu. Kuidas paisutab see rinda, kuidas täidab tegude himu noormehe mõtteid! Kord on nad vajutavad-rasked kanda, raputavad, võtavad rahu ära, julgus kõigub — siis aga tuleb see tugeval tungil tagasi — kõik, kõik takistused tahab ta võita! Ja mitte üksi enesele, ei, ei, ka teistele tahab ta elada, nagu nüüd ta kallis heategija temale elab. — Seal, ah! k a t e m a mälestusele tahab ta elada! Sellele, oma kaitseinglile, kes teda igal elusammul saadab, kelle nimi temale nii aukartust täis, magus ja püha on, et ta ära kohkub, kui ta teda enesegi kuuldes nimetab. Kaks sinist, usaldavat silma, tõsine lapselik nägu ja

tükk kuldseid käharaid juukseid, õlgkübar ja vaher — need on juba karja- ja teopoisi unenägudesse endid punumud... nii selged silmad nagu Peipsi kõige ilusamal suvepäeval. Kord on nad ühe vallatu, naljaka lapse, kord vaikse, tõsise neiu jaod, kord näeb ta neid muinasjutus ja nõialossides, kord ruumikas, valges majakeses õunapuude ja pärnade all... majakeses, mis kõigiti tema enese kodu sarnane on... oh ei, nad kaovad temast kaugele, ülesaamatu on see kuristik, mis nende ja tema vahel on ja seda laiem näib see tema silmis, mida rohkem ta elu, kohuseid, seisusi ja inimesi tundma õpib. Siin pole silda, mis teda sellest kuristikust üle viiks. Küll on inimesed ise selle kuristiku teinud, nad on ise oma mõttes vaheseinu ehitanud, aga seda kindlamalt on nad selle mõtte vangis, et see nende eneste aastasadadel armsaks saanud ja paksuks vanunud mõte on.

Seal eemal on see vaher, mille küljest ta nelja aasta eest tema vabastas ja — enese vangi andis. Nüüd on tema selle puu küljes südantpidi kinni ja keegi ei või teda vabastada, ka — tema ise mitte, ta kaitseingel.

On see silmaviirastus või tõde — seal ta seisabki selle puu all ja — veri tungib ta pähe, silmis läheb tumedaks — tuleb temale vastu! Kahvatu nägu lööb äkki helepunaseks, kui ta näeb, et Villu tema otsa vaatab. Villu jääb seisma — aralt tuleb tulija lähemale.

„Villu!"

Tulija vaatab maha, Villu oma jalgadele, kumbki ei tea midagi öelda.

Korraga läheb Villu nägu tõsiseks. Ta võtab kübara peast, teretab aupaklikult ja tahab uhkel sammul mööda minna.

„Villu" — kõneleb Helene ruttu, nagu oleks ta hirmul, et ta juba kaua siin seisnud, „hoidke, et te vanahärra meelt täna

kuidagi ei pahanda — teie olete seda õnnetul kombel täna juba kuidagi teinud. Jääge täna tuppa varjule!"

„Ja teie, austatud preili, tulite mulle seda ütlema?"

„Ma — ma — olin hirmul."

„Minu pärast?" hüüab Villu ja see kõlab kui hõiskamine.

„Jah, teie pärast — nüüd ja ikka!"

Noormehe huuled tahavad hõisates üht nime hüüda, kui korraga äkiline õnneläige ta näolt kaob, ja sunnitud rahuga ütleb ta tõsise häälega:

„Teie — preili v. B. — ühe endise teopoisi pärast?"

„Kes õnnelikum võib olla kui — kui — —"

„Oh, selle õnn jääb igavesti tulemata," ütleb Villu valuga. „Ta võib üksi veel au — võib kõike muud ära teenida, aga õnne mitte."

„Villu!"

„See üksi," kõneleb ta palavalt, „et üks süda — see süda ta pärast hirmul oli, see on ta õnn, kättesaamatu õnn, — Helene! Üksainus kord nimetan teid selle nimega — ja nüüd elage hästi ja nuhelge üht vaest talupoissi, kes julges — — "

„Ei, Villu, ei. Teie mitte — teie ei tohi mitte õnnetu olla! Teid ei keela seisuste vaheseinad, vaid — mind, Villu! Siin" — ta võttis rinnalt „meelespea"-lille — „siin see minult teile mälestuseks — luuletuste eest! — Laulge veel — saage kuulsaks meheks!"

„Helene!"

„Seal" — kõneles Helene edasi ja näitas käega mõisa põllule, kus laialt rukist lõigati — „nende kasuks võite te palju teha — seal kutsub teid tulevik!"

Ja ruttu, hirmunud sammul, astus ta tagasi ja kadus põõsastiku vahele Villu silmist...

„Ta noomis mind ettevaatusele," kõneles Villu tüki aja

pärast nagu unest ärgates ja tõmbas käega üle otsaesise, „aga just tema sõnad ütlevad, mis mul teha tuleb. Härra pole armuheitmatu, üksnes liiga äkilise meelega.“

12

Sa ära sõitle välku,
Mis tamme purustand;
Ja ära vibu sõitle,
Mis kotkal' noole kan'd.

„Anna talle! — Anna talle! Nii — nii! Hästi, ahah, kas maitseb! Vaata hobuseid! vaata hobuseid! — Nii — nii! Hästi soolaselt!“

See on vanahärra hääl. Vali oigamine kuuldub selle vahele.

Opmani hoovis, puuriida kõrval, on õnnetu, paljaks kistud teomees pingil pikali. Riida tagapool oigavad valus need, kelle kord juba läbi, õues ootavad kubjaste ja vahimeeste keskel teised, mil nemad käsile võetakse.

„Anna talle! Anna talle! Nii — nii! Tublisti — nii!“

Ja härra ise lööb iga „anna talle“ juures peaga takti juurde.

Ta seisab vitsamehe selja taga, kupjad ja teomehed temast aupaklikus kauguses eemal.

„Anna talle!“

„Härra von K . . . ! härra von K . . . !“ hüüab lõõtsutamisest lämmatatud hääl ta selja taga.

See on Villu. Ta tuleb praegu joostes hooviväravast sisse.

Kui välk keerab vana paks härra enese ümber. Ta punane nägu lööb tumesiniseks, juuksed tõusevad harja . . .

„Pidage, — teomehed on — "

„Kus sa olid — säh! — Säh — veel! — Veel! Ve —"

Hele naisterahva hirmukarjatus kuuldus ülevalt mõisa rohtaiast.

Enam ei saanud härra hüüda. Ta langeb — kätest tõugatud — vastu puuriita, siis tõuseb ta vihast värisedes üles; sõrmejämedused sooned on ta otsaees. Viimaks pääseb hääl suust:

„Maha ja kuuskümmend!"

Kupjad kohkuvad esiti, siis — täidavad oma kohust. — —

— — — — — — — — — — — — — — —

Õhtul on mõisas suured sõidud. Isamajast ilmajäänud poeg sõidab, pärast seda kui vanahärra toas tema ja isa vahel raske sõnavahetus olnud, praegu alles siia jõudnud võõrad sõidavad, arsti järele sõidetakse, et ehk veel Helene elu päästa, kes palavikus jampsib. Kõigil on rutt. — — — — — — — — — —

13

— — — — — — — —
Välk tuli pilve põuest,
Nool lendas küti käest
Mis tuleb aja-õuest,
On ülem meie väest.

Palju aastaid on mööda läinud. Veel enne oma surma on vanahärra oma rahva armastust ära teeninud ja ka lepitus isa ja poja vahel korda seatud. Enne kui Hugo ja Helene altarile astusid, tõotasid nad vastamisi ühel nõul vallarahva käekäiku kergendada ja seda tõotust on nad pidanud. Vanahärra, kui ta

üksi on, mõtleb ja vangutab pead, näeb, kui paha tagajärg ta äkilisel vihal on olnud, ja ohkab raskesti. Kes võis arvata, kes võis arvata? Vana hallikese nägu aga katab rõõmujoon, kui ta näeb, et veel viimastel päevadel need inimesed lahkesti ta otsa vaatavad, kes enne rusutud näol ta ette ilmusid, ja vanamees ajab, kui juhtub, mõne küla hallpeaga õige mõnusasti juttu. Noorest east ja nõnda, kõige rohkem aga oma lastest ja lastelastest. Vanakese silmade ees on midagi selginud, mis kuuesaja aasta jooksul varjuna sinna oli kogunenud ja seda varju murdis — ah! nii raske tagajärg, mis ta teol oli. Nüüd, jah nüüd soovib ta oma poja eeskuju kõigile naabermõisadele, aga — seal on see vari veel niisama paks kui enne, ehk küll valguskiired juba heledamini ta taga kumavad. Nad ei näe, mis nende rahule tarvis läheb — Murumäe mõis on veel ainuke üksik valge koht udus . . .

Ükskord on vanake koguni üksi jalgsi Nurme külas käinud. Kuuse talu lõhmusepõõsas räägivad kaks vanakest, Madis ja külaline, kaua, väga kaua aega, ja kui härra aiast välja astus, pühkinud ta silmi, Kerdo-Kaie tõenduse järgi, kes perenaisele oma tööd, linast lõnga, ära käis toomas. Sestsaadik käib vanake tihti Madist vaatamas, pistab midagi paberis tasku, ja kui pere-emake, kõbus vana inimene, tuleb ja klaasides värsket piima ja või-leiba toob, istuvad kõik kolm seal. Madise kui ka teiste talumeeste kohad on ammu päriseks ostetud, ehk küll naabermõisades veel teopäevi tehakse. Madisele on härra ostupaberid sõpruse täheks kinkida tahtnud, aga Madis ei ole võtnud, vaid on öelnud: „Igaühele, mis tema oma.“ Ja selle juurde on ta jäänud, kuni koht on tasa saanud.

Ja kõige selle imevedru käimapanijad on — Hugo ja Helene. Kui nad oma õnnelike laste saatel mõisa puiesteid mööda välja tulevad ja tööd tegeva mõisarahva kohal peata-

vad, küsivad nad neilt seda ja teist, vahetavad, mis asjast tahes, mõne sõna. Keegi ei kuule väljal needmist, — aga tööd tehakse rohkem veel kui kunagi enne. Kui nad aga koguni külasse tulevad, teretatakse neid kui vanu tuttavaid ja lapsed jooksevad vastu ja seltsivad „mõisa lastega". Paljud nendest on ühed koolivennad ja -õed, sest mõisas on tubli kool ülema õpetuse tarvis. Hugo on õnnelik, Helene vagane, tasane abikaasa ja laste-ema. Ainult üks asi toob korrati murepilve Hugo palgele: oh et ka naabermõisad Murumäe mõisaga ühes sammuksid! Ei, tema on üksi — tema, teistest põlatud „uuendaja", kes seesuguse seisukorra õnnistust ära tunneb. Aga veel on see teistele vara, vana pole veel nii elujõuetu. Aga õhk on juba teine — seal on saadus siginemas, uus lahke aeg koputab ukse pihta ja temale p e a b lahti tehtama. Nüüd — nüüd veel on ta küll üksi . . . — — — — — — — — — — — — — — —

Ja V i l l u ? Kukulinna esimese sauna asemel on pärnade varjul väike valge majake. Siin üksi on nõrgameelne vagune, siia viimaks on Hugo oma sõbrale aseme leidnud, kus pime vari, mis ta hingele langenud, teda ei vaeva — kus ta rahule jääb. Kui aga Peipsi sügav, vägev kohin metsa tagant, mida kirves ikka harvemaks teeb, ta kõrvu ulatub, siis tuleb ta ukse ette pingile istuma, ja kuna tuul ta halliks löönud juukseid liigutab ja ta silmad metsast läbi kohinani tahaksid tungida, liiguvad ta huuled:

„K u i s e d a m e t s a e e s e i o l e k s ! . . ."

NÕIA TÜTAR

1. Ema õpetus.

Mihkel rakendas hobust saani ette, aga veel ei teadnud ta, kuhu sõita.

Ja Mihkel tahtis kosja sõita.

See võib ime olla, aga Mihklil ei ole aega ime peale mõelda. Mihkel on hädas, päris hädas. Suuremas hädas kui siis, mil ta lauda hakkas tegema ja aru tuli pidada, kas kõverate või sirgete jalgadega, suuremas hädas kui see, kes maja tahab ehitada, aga ei tea, kust materjal võtta, isegi veel suuremas hädas kui mullu ta naaber Veski Andres, kes veskit tahtis ehitada ja juba mõttes jahutolmu riietelt pühkis, mõttes teri kolusse laskis ja mõttes ilusat sõna „mölder" kuulis, aga asi mõtteks jäigi — Mihkel on palju, palju suuremas hädas.

Kuhu minna?

Jah, kuhu? Kui keegi ütleks, kuhu? Vald tüdrukuid täis, madalaid ja sirgeid, musta-, sõstra- ja sinisilmalisi. Igaüks isemoodi, üks ilusam kui teine, mine võta kinni, missugune kõige sündsam oleks. Seal Poti Peetri tütar, ilus sirge kui osi. Alutare Hansul jälle madal ja tasane; ei näi suurem asigi, hakka aga vaatama, näe, õige ilusad silmad teisel. Kirsi Jaagu Viiu on küll tore, aga temale ta tuleks küll. Kassi Hansu

Miina on küll õige väiksekene, aga kärme ja käbe nagu nirk, ja vaata aga vaatą, õige kena naine saaks teisest! Kui nüüd üks niisugune nendest, kas Poti Leena, Kirsi Viiu, Kassi Hansu Miina või Alutare Eeva tema armas kena naisukene oleks, kergelt, valge põll ees, kambris tiperdaks, talle pai teeks ja ütleks: Mihkel, tule sööma! ja kui põrandal väikesed punapõselised ja käharpäised pattjalad kilkaksid — oi, küll see oleks kena! Jaa, aga missugune nendest võtta — õieti öelda, ta võtaks nad kõik, aga kui ta üksikult hakkab arvama, siis ta nagu ei tahaks nendest kedagi.

Öelgu veel keegi, et Mihkel hädas pole. Nõnda ja nõnda mõtles Mihkel rangirinnust kinni tõmmates, kuhu juurde ka jalga abiks vaja oli. Siis pani ta villasest lõngast kootud plettohjad peale ja hobusele kurinad kaela. Need kaks asja ei tohi isegi jõukamal vabadik-peiul puududa, saati siis perepojal.

Siis astus ta kambri, et kapist veel uus kaelarätt kaela, tuhkrunahkne kübar pähe ja hall kraega kasukas selga panna; punane vöö litris otsadega sinna peale, siis on kosilane korras.

Isa istus laua taga, prill nina peal, Piibel ees ja mõlemad käed selle peal, ning luges. Kui nii tähtis asi on toimetada, nagu poeg kosja saata, siis teeb jumalasõna salmikene ennemini head kui halba. Ema istus teisel pool lauda, sõrm suu ääres — tunnistus, et ta mõtles.

„Oota, ma aitan sul kaelarätti seada — pane sõlm nii — nii,“ ütles ema üles tõustes ja aitas kaelarätti seada. Vahest jäi tütarlaps just selle kaelaräti sõlme külge.

Viimaks oli kosilane ise rakkes.

Ema oli vait. Isa laskis prillidega silmad korra majas ringi käia ja luges edasi.

„Aga kuhu sa nüüd lähed?“ küsis ema rahutu erutusega.

„Ei — tea isegi," kostis Mihkel häbelikult.

Isa köhatas, lõi Piibli kokku ja hakkas piipu seadma.

„Kuidas sa siis ei tea?" noomis ema.

„No, või tüdrukuid puudus!" salvas isamees, arvata kolmekümne-aastane üleaia perepoeg Andres, kellel suur tutuga kübar peas oli, piitsa käes keerutades. „Neid tühje on igas kohas küllalt," kinnitas ta veel kord.

„Mine aga verista ühe kõrv ära, oli kes oli," arvas kasutütar Leena vokki seisma jättes; ise ohkas ta nii salakesi, et ta ka isegi seda ei oleks uskunud, et ta ohkas.

„Poeg," algas isa, kes, nagu näha, kõik aeg oli mõelnud ja käsipõsekil Mihkli otsa vahtis, „poeg, minu isa ütles minule, kui mina sinu emale kosja läksin: rikkast paigast osta hobune, vaesest võta naine."

„Sealt perest, kus suur puuriit õues, sinna mine jooma, kus suur puuriit ja rammus koer, naist otsima," lisas ema juurde, „seal on hoolikad ja jõukad inimesed."

Mihkel naeratas.

Emal oli täna tähtsam silmapilk elus. Heameel, lugupidamine ja armastus oli ta näol ja selles pilgus, mis ta aeg-ajalt pojale heitis. Tema emauhkus, rõõm ja trööst oli ta, tema ainus poeg. Ta mõtles nüüd, kuidas ta tema pärast nii palju oli hoolitsenud, kuidas ta teda kiigutades ööd läbi valvanud, lambike sängi sambal, küll mähkmeid kuivatanud, küll äio-äio laulnud, kisa põhjust otsinud, ja kui see ei aidanud, kisavõtjatelt abi püüdnud; kuidas ta teda käima õpetanud, talle „linnukese muret" lugenud, teda kooli, leeri ja lauale saatnud — kuidas ta kõike seda teinud. Ja nüüd astus ta sellele teele minema, kus, nagu öeldakse, laps oma isa ja ema maha jätab ja oma naise poole hoiab. Kes teab, kes see on, kes majasse tuuakse, ja kuidas ta on. Kas ta nendega, kas nemad temaga

rahul on, ja kõige rohkem, kas poeg ise hea naise saab. Kõike seda mõtles ema sel silmapilgul ja õnnega, mis ta kosjamineku üle tundis, oli ka oma osa muret koos kanda. Ta pani käe isa kaela ümber, ja kui Mihkel nende õpetuse peale naeratas, ütles ta:

„Ära naera ühtegi, pojakene. Mina olen küll vana inimene ja rumal, ehk nüüd küll noorsugu tark on ja raamatuid ja seetonid loeb, kamasseridega käib ja kriiksu kinga sisse laseb panna, aga ma ütlen seda, mis ise ilmas olen näinud. Nüüd ei kõneldagi enam muust kui raamatutest, seetonitest ja patsitikatest —"

„Patsillustest," parandas isa.

„Või patsillustest, aga näe, nüüd lähed naist võtma, ei seeton ütle, keda võtta. Vaata, poeg. Kui sa halvaga kokku juhtud, ega ta nael tubakat ole, et ta ikka ära tarvitad, olgu ta nii halb kui on; ei ole hobuseks, et ära müüd, kui peru on; sina oled temaga eluks ajaks kokku pandud. Ära tee sellepärast ülepeakaela. Kui kosja lähed ja peresse astud, vaata kõige esiti, kas luuda nurgas näha on; aja ta nagu kogemata maha ja vaata, kes ta ära võtab. See tüdruk naiseks ei kõlba, kes luua jalaga kõrvale lükkab ja ise edasi läheb. Kuula, kas ka teenijad pererahvale sekka räägivad ja kuidas nad räägivad. Kus nad liig julged on, seal ei mõisteta maja pidada; kus nad tummalt vaikivad, seal on pererahvas liig tore ja teenijate vastu südameta. Vaata ka, kas peretütrel king lapiti jala all on või ilusti ümber jala; lohak ei kohenda riideid. Vaata, kui peretütrel niit sassi läheb, kas ta tema rips-raps katki tõmbab või ta kannatlikult lahti harutab. Kui juttu aetakse, vaata, kas peretütar üksi teistest üle tahab kõnelda; edevad teevad nii, mõistlikud räägivad, kui kord tuleb. Vaata, kas peretütar poiste juurde jääb, kui teile süüa tehakse, või ise usinasti kaasa aitab. Ära võta seda,, kes koolis kõige targem tahtis olla, ja tuleta

meelde, kus kohal kirikus keegi istub. Edevad tükivad ette, tossikesed teiste selja taha, aga kes sinna istub, kus parajasti paik olemas, see on otsekohene inimene. Ära võta seda, kes kirikus üksisilmi maha vahib, see on liig tossikene, aga ka mitte seda, kelle silmad poiste peal seisavadki. Parajat igas asjas. Kes poissi ei näe, ei näe ka tööd teha; kes üksi poissi näeb, sellest ei saa naist kellelegi. Ära vaata üksi ilu peale, ilu ei kallata katlasse, aga ära võta ka tuleharki. Ära võta üksi rikkuse pärast naist — naise rikkus on lühike, aga etteheitmine eluaegne. See on minu nõu. Võta, keda tahad; võta üks ära, olgu ta kes tahes, aga võta viks tubli inimene."

Mihkel sügas kõrvatagust ja sõitis isamehega minema. —

Aia talu oli üks jõukamatest külas. Et nüüd Mihkel kosja sõitis, siis pidi see teadagi kõigile naabritele tähtis olema, kelle ta võttis. Ka Aia vanad ise tundsid selle silmapilgu tähtsust. Nad vaatasid üksteise otsa, mis niipalju tähendas kui: Aiale tulevad suured ajad, suured saajad. Tõepoolest, suured pidid pulmad olema, veel suuremad kui Pihleka Pärt mullu oma pojale tegi. Ütle, mispoolest on Pärt neist rikkam? Mitte kuidagi. Aga vanade tänane peamurdmine oli esiteks ikka see, kes nende tulevane minia võis olla. Et ta laitmata vanemate laps pidi olema, see oli muidugi esimene peatingimus. Aia omad ütlesid küll, kui Mihkel kosja läks: „Ära vaata rikkuse peale," ise olid nad aga sealjuures mõelnud: no rikkam oleks ometigi parem. Seda juba sellepärast, et neil sellest valla rahva ees suurem au oleks. Õieti ei olnud siin rikkuse ja rikkuse vahel küll mitte palju vahet. Kõik Veola valla talunikud olid veel rentnikud, aga näe, ühte kiideti rikkaks ja ta tütart ihaldati, teist ei. Vahe oli see, et rikka talu tütar kaks lehma kaasa sai, vaese oma ühe, või mõlemale utt või oinas veel rohkem anti. Siiski helises ühe rikkus.

Aia vanad arvasid järele. Nad olid juba kuuskümmend. Mihkel kakskümmend aastat vana. Oleks tal veel natukene varagi naist võtta, aga saab naine, seisab poiss pühapäeviti paremini kodus. Jääb ka mõni kopik tagasi, mis nüüd paiasi-õlle eest välja läheb. Saab aga naine koju, noh, küll see kari peale paneb. Ja nad on vanad, töötegijaid just hädasti tarvis.

Teisi lapsi neil enam ei olnud kui Mihkel. Leena oli, aga see oli kasutütar. Oli neile natukene kaugelt sugulane. Ta vanemad olid varakult ära surnud. Lapsele ei olnud muud varandust jäänud kui üks hõbetaalritega sukk, aga see sukk oli hõberublatükke täis ... Aga ei sukast, Leena vanematest ega Leena lapsepõlvest räägitud Aia peres ilmaski midagi, mitte kunagi. Kui keegi jutuga selle peale tuli, siis tegid Aia vanemad teist juttu, — kas ilmast, viljakasvust või millestki muust.

Leena kasvas kui kõrkjas. Ei uskunud kasuvanemad isegi, et väikesest tütarlapselallikesest nii kena neiu pidi sirguma — neiu kui orav terane, paled muudkui punetasid aina. Ja silmad olid tal nagu rõngad, ütlesid nad. Aga keegi tal kosjas ei käinud, sest ta oli ju vaenelaps.

Ei tea, kas üksi sellepärast?

Kui nad veel väikesed olid, Mihkel ja Leena, siis oli nendel kaklust ja vanematel kohtumõistmist küllalt. Kord kaebas Leena emale, et Mihkel tema pudi ära söönud, kord Mihkel jälle, et Leena teda löönud. Mihkel oli poisikesena natuke aeglane, Leena aga kärme ja terane kui välk ja peksis tõepoolest palju suurema kasuvenna läbi, kui seda tarvis oli. Koolis käisid nad kui õde-venda kunagi, sõid ühest leivakotist ja kasuveli aitas kasuõele poiste seast „meest", kasuõde kasuveljele „naist" valida. Mäng nõudis nõnda. Pärast, kui nad ju leeritud ja täisinimesed olid, siis tuli muidugi iseaeg. Mine võta kinni, kuidas Leena Mihklit häbe-

nema hakkas, mine saa aru, kuidas Mihkel Leena vastu araks läks. Mine võta kinni! . . .

Vanad istusid praegugi veel laua ääres ja mõtlesid kõiki neid asju järele. Leena oli oma voki eemale tõmmanud, sinna kohta, kuhu lambi vari langes, ajas korrati vokki ümber, korrati toetas voki käsipuu najale ja mõtles.

Perenaine istus Leena vastu. Tuli see sellest, et ta vastu istus, tuli tal vahest hõberubladega sukk meelde — ta müksas peremehele külge ja sosistas talle salakesi kõrva sisse:

„Ega tal vahest oleks vaja olnudki, sel Mihklil, omast majast välja minna, kui —"

„Ah, lase olla," vastas peremees, köhatas ja vaatas vargsi Leena poole.

Leena toetas voki käsipuu najale.

„Leena, mis sul täna õhtul viga on?" küsis kasuema.

„Mu pea valutab," vastas Leena ja hakkas vurinal ketrama.

„Heida siis pikali, kui pea valutab."

Ta heitis pikali, kuidas kästi. Ta jäi magama ja nägi unes, et ta Mihklile ühe musu andis, ja kui ta palaval ihul ärkas, tulid tal pisarad silmi.

2. Kuhu ta läks?

Veel suuremas hädas, kui Mihkel minnes, olid naabrid, kes küsisid, kuhu ta läks. Jah, kuhu ta läks? Üks oli kurinaid kuulnud, teine õuest väljasõitu näinud, kolmas kuulnud, et Hansu Andres Aiale läinud ja pühapäeva-riided selga pannud — see ikka midagi tähendas. Kui üks noor perepoeg kosjakingi kannab, on naabritel terav aimamine; on aga naisevõtja rikas, siis kihin-kahin seda suurem. Üks loodab õnne oma tütrele, teine sugulasele, kolmas, kellel kumbagi

ei ole, tahaks vähemalt teada, kuhu seesugune hea suutäis kaldub.

Ja veel need naised, need naised!

Võibla Annuse pererahvas istus tares peerutule ümber. Peremees punus lehmalõõga, sulane parandas hobuseriistu, naised ketrasid. Võibla peres elas ka Plärälärä Leenu, oma rohke lora pärast nõnda nimetatud vanatüdruk. Leenu istus ahju peal ja sõi lusikaga kausist suppi, mida perenaine talle praegu oli andnud.

Karjapoiss tuli õuest ja ütles, et Aia õuest kaks meest pühapäeva-riides, täkuga, saaniga ja kurinatega on välja sõitnud.

„Ehk Mihkel läks kosja?" ütles Leenu ja peatas süües.

„Või vist sinna!" arvasid naised. „Ta käis minev' nädal linnas — ehk vist kosjaviina toomas."

„Selle peale täkku turgutati," arvas peremees.

„Küll siis läks kosja," öeldi mitmelt poolt.

Leenu pani lusika käest.

„Kuhu, kuhu? Või ikka kosja! Jajah, näe, läks kosja. Ei tea, kas Mäe Mihkli Maiele? Või Puskari Anule? No kuhu ta ometi pidi minema? Vist Kirsi Viiule, kuhu siis mujale. Viiul suur kirst riideid täis: kolm kasukat, viisteistkümmend seelikut, kakskümmend paari kindaid — näe, tuli tahab nuusata — kolmkümmend meeste särki — riitsika-raipeid oma kisaga — või läks koguni Raismiku Leenule. Seda öeldakse, ei kuulvat madalast — või, no kuhu ta ometi läks?"

Ja Leenul tuli meelde, et tal homme Kõgedi külla Jalaka perenaise lõngu on tarvis ära viima minna. Kui ta nüüd ei tea öelda, kuhu Mihkel kosja läks, siis pole tal peale Ohela Peetri hobuse otsasaamise mitte üht uudist enam kõnelda.

Leenule ei maitsenud toit ega ahjupealne. Ta kobis enesele vana kasuka selga ja läks Aia peresse puhtele.

Tükk aega pärast Mihkli ärasõitu lipsaski Leenu Aia omade kambri. Ta jäi ukse kõrvale seisma ja pistis käed kasuka siilu alla.

„Tere ka, siittalu rahvas."

„Tere, jumalime. Eks aja tahapoole."

„Või ei saa."

„No mis siis kuuldub?" küsis peremees.

„Keda, nõndasama."

„Toeta ikka ka puu peale," käskis peremees.

„Või ei saa alati istuda," vastas Leenu, istus aga nüüd pakutud istmele.

„Tulin vaatama, kas teie naistel juba kedrus otsas on," algas Leenu toas ringi vaadates. Kui selle peale keegi vastust ei andnud, küsis ta nagu kogemata:

„Teie Mihklit ei olegi kodus?"

„Sõitis natukeseks välja."

„Eks ta ole. Noortemeeste asi, kes teab, kuhu läks."

„Mis teie naised teevad?" tegi perenaine teist juttu.

„Nõndasama. Perenaine ketrab villu, tüdruk vantsib takku. Laisk tüdruk. Magab rohkem kui näppusid liigutab. Kuhu Mihkel läks?"

„Läks natukeseks välja."

„Või välja. Ei tea, kui kaugele. Kus Leena on?"

Peremees, kes juba tüdinud oli, läks heitis sängi pikali.

„Leena ütles pea valutavat, läks magama," vastas perenaine, kes tülikast võõrast mitte ka nõnda kergesti lahti ei pääsenud.

„Tütarlapse asi, eks valuta ka vahest peagi. Pällu Miina olla Kaabu Peetri kihlad tagasi viinud, kas olete kuulnud? Või, mis ilusad teki lõngad teil! Ohela Peetri hobune olla mineval öösel otsa saanud. Kas linikud juba valmis? Või

olemata. Juudi Juhanile tahetavat kevadel oksjoni teha, ei jõudvat võlgujäänud renti ära maksta. Perenaine, kas annad mulle matikese tangu, ma teen suil lõikuse päeva?"

Sel kombel patras Leenu veel tükk aega edasi, aga nähes, et ta Mihkli sõidust ometigi otsa kätte ei saanud, läks ta viimaks minema.

Kodus rääkis ta, et Mihkel Kirsi Viiule kosja läinud ja Leena selle südamevaluga, et teda ei võetavat, silmad peast välja tahtnud nutta ja ei tea kuhu ära jooksnud. Kirsi Viiu muidugi aga Mihklile ei tulevat, tal olla ju rikkamaid.

Teine päev rääkisid küla naised: Kirsi Jaak visanud Mihkli kättpidi kambrist välja. Leena olla enese pimedaks nutnud.

„Kes kõneles?"

„Plärälärä Leenu."

3. Soojad sidemed.

„Kuhu me siis õige läheme?" küsis Andres Mihkli käest, kui nad Aia väravast välja sõitsid.

„Laseme tee peale välja, ehk tuleb siis hea nõu," vastas Mihkel.

„Kuule, jätame hobuse hooleks. Kuhu peresse ta ise sisse pöörab, sinna läheme kosja."

Mihkel ei vastanud midagi. Ta oli nii erevil ja ühtlasi ka natukene rõhutud — ei, palju kohe. Esiteks oli vaja selle peale mõelda, missugusel viisil ämma rahva poole sisse astuda ja kõnet alata: kas nad õhvakese kadumisest või tedre jälgede otsimisest juttu teevad, või jätavad need vanarahva konksud koguni ja räägivad asja kohe avalikult südame pealt ära. Ja siis, kuidas tüdruku enesega juttu alustada, et ka kui terane poiss maksta. Kõige pahem oli ikka see, et

kuhu minna. No ütle, kuhu sa ometi lähed, mõtles Mihkel. Poti Peetri oma on ilus küll — aga nagu ei taha. Kirsi Viiu nõnda sirge ja elav — niisugusega oleks õige ilus kiriku sõita — aga jälle ei taha. Ja nõnda on lugu igaühega. Ikka on midagi viga. Ema sunnib: võta, võta, — no ütle, keda sa sel kombel võtad?

Mihkel pühib taskurätikuga otsaesist. Punased nimetähed räti nurgas kukuvad ta silma. Need on kasuõe õmmeldud. Kui ilusad. Nimetähtedelt libisevad silmad kinnaste peale. Kui peened, nagu siidist! Kasuõe kootud. Temal on hea viks kasuõde — neiu kui tihane. Ema ütleb juba paarist aastast saadik: võta niisugune naine nagu meie Leena on. Aga mine võta! Emal hea ütelda, aga mingu võtku ise! Kolle Liisa, Pindsi Maali ja Alekõrre Anna — keegi pole niisugune, arva keda tahad. Ja Mihklil tuleb meelde, kuidas nad kord Leenaga heinamaal olid. Leena niitis ees, Mihkel järele oma kaarega. Leena leidis mesilaste pesa ja andis ka temale mett — jah, kui veider see oli, kui imelikult Leena seekord ta otsa vaatas. Jah, Leenal on ilusad silmad. Puhtad ja suured! Ja ükskord, kui neil sõnnikuveo talgud olid ja Leena teiste tüdrukute seltsis talle vett oli visanud, nagu komme, rabas ta naljatades Leena piha ümbert kinni — või jah, kuidas Leena näost punaseks läks ja värisema hakkas; jooksis ära aida juurde koguni. Ei tea, kuidas see tal nüüd meelde tuli või mis see oli, aga tema meelest oli, nagu sõidaks ta valge käest pimeda kätte; hobuserajak ei jää ka seisma! Jah, tema lapsepõli on lõppemas, peab ta isegi tunnistama. Kui ta küll ema õpetuse peale on naeratanud, tõsi ta ometi on. Ja kui armas oli talle mõnigi asi enne. Kuidas nad Leenaga kahekesi karjas käisid, peitmist mängisid, kahe kase vahel kambri otsas kiikusid, mille oksad ta ühte oli

pannud. Kuidas ta sinna keskele okstest pehme pesa tegi, Leena peale tõstis ja kiigutas. Nad mängisid siin Hani Peetrit, seda laulu rahvas laulis. Mihkel oli Hani Peeter, Leena Pudi Hansu Kai. Mihkel kiigutas Leenat ja laulis:

Äiu, äiu, kussu, kussu,
Äiu, kallis naisuke!

Mihklile tuli see nii elavalt ette, et ta praegu seda viisi ümistas.

„Andres!“ hüüdis ta siis korraga.

„Keda?“

„Ära ometi nii hullusti kihuta!“

„Kas tahad, et tee peale magama jääme või. Sa laulad juba kiigulaulusid.“

„Kuule, Andres.“

„Noh?“

„Ma ei tea — ei taha õieti mitte kuhugi minna.“

Andres vahtis pärani silmil seltsilise otsa.

„Ära tee nalja!“

„Ei tee tõesti.“

„Miks sa siis minema hakkasid?“ pahandas Andres, kes alles nüüd uskuma hakkas, et Mihklil sellega tõsi taga oli. Seni oli ta kõike naljaks pidanud.

„Miks sa siis minema hakkasid?“ lisas ta juurde.

„Isa-ema sundisid.“

„Keda nad sulle soovisid? Keda nemad tahavad?“

„Ei kedagi. Nemad ütlevad ainult: Võta naine!“

„Aga võtma pead sa ikka ometi.“

„Ükskord küll.“

„Miks siis mitte nüüd?“ päris Andres.

Mihkel vaikis.

„On sul mõni, keda sa võtaks, aga keda vanemad ei taha? Või on see sinust kõrgem ja ei tule sulle?"

„Ei tea kedagi."

„Kärvaku sind! Siis ma sinust küll aru ei saa."

„Ma ei saa isegi enesest aru," vastas Mihkel tumedalt.

„See on, sul ikka on mõni, kes sulle armas on?"

Mihkel vaikis, ütles aga viimaks viivitades: „Jah, on küll."

„Lähme siis sinna," arutas Andres edasi, „siis saame tõvele kohe abi."

„Kuhu?"

„Sinna kosja, kus su tahetav on."

„Iseenese koju?" küsis Mihkel hirmuga.

Andres tegi suured silmad.

„Jah, Leenat ma mõtlen küll," hakkas Mihkel arglikult kõnelema. „Mina ei tea, kust see tuleb, aga praegu leian ma, et ta mulle nõnda armas on, et ma kuidagi ei saa naist võtta."

„Eks Leena ole mõistlik tütarlaps," ütles Andres. Iseenesele mõtles ta aga veel tasa juurde: Aga vaenelaps!

Mihklil jooksis nagu soe üle ihu — Andrese suust oli tal sedagi kiitust magus kuulda. Ja ta kõneles mõnda juhtumust Leenast ja iseenesest, kuidas süda seda sel silmapilgul sundis, ja kõige lõpp oli ikka: Leena on Mihklile väga armas, Mihklil ei lähe Leena meelest ära.

„Eks võta ta siis ära," arvas Andres.

Mihklil tuli see nii äkitselt ja oli nii hea, et ta selle sõna peale oleks hõisanud, aga ta ei tahtnud seda teistele kohe nii selgesti näidata.

„Aga ehk sa oled ära tehtud?"

Andres ütles seda häälel, nagu ütleb see, kellel midagi meelde tuleb, mida ta isegi selgesti ei usu, aga uskumata ka ei saa jätta.

Mihkel vahtis Andrese otsa.

„Jajah, seda on olemas,“ seletas see, „mina kõnelen, kuidas ükskord minul oli: sa mäletad küll seda tüdrukut, kes aasta kaheksa eest Võidla peres teenija-tüdrukuks oli, suurte sõstrasilmadega, ruugete käharjuustega, Maali nimi. Sina olid siis veel muidugi poisikeselorots, aga mina olin juba täis noor poiss, ja tüdrukud — vai! oleks aga kätte saanud! Noh, mina ajasin Maaliga tihtipealegi juttu, kui Võidla Madist vaatama läksin, kes sel ajal veel poiss oli. Maali oskas ilusasti juttu ajada — kui lõoke. Ta hääl oli õige ilus, kui naeris, siis muudkui lõgises. Ja Maali naeris tihti. Ja kõik ta viis ja olemine oli igapidi ilus — kas vähe ilusad ikka ta hambad olid, kui ta naerule lõi, nagu tallekesed karjamaal. Kõigiti tark, tubli inimene, muudkui aga need nõiakongud olid tal sees, nagu pärast paraku ära nägin. Ühel pühapäeva õhtupoolel, kui ma jälle Võidlale läksin, oli Madis kodunt ära. Muud polnud nende rahvast kodus kui Maali. Me hakkasime kõnelema, ühest ja teisest, poistest ja tüdrukutest. Maali oli sel korral õige jutukas, naeris ühtelugu ja oleks heameele pärast ei tea mis ära teinud. Nii rõõmsate silmadega ja kergejalgset polnud ma teda veel millalgi näinud. Kui me tüki aega olime naljatanud, läks võttis Maali kirstukapist kaks õuna, hammustas ise teise küljest, teise andis minule. Või mina seekord teadsin, mis õun see oli. Ma sõin selle ilusa õuna ära, ja kui veel natuke aega olime kõnelnud, läksin ma koju.

Õhtul ei tule minul uni. Ei tule uni, kas tee mis tahad. Kardan, et haigeks jään, aga ei jää ka. Aga ei rahu kusagil, ei mõista, mis ära teha ehk olla. Teine päev ei ole asi parem ühtigi. Söögil polnud õiget maitset ega joogil; meel ühtelugu rahutu, ja mõtlen — mõtlen alati Maali peale, Maali sõstra-

silmade, Maali käharate juuste ja Maali naeratuste peale. Alati nagu tahaks Võidlale minna Maalit vaatama; silmad seisavadki alati sealpool, kus Maali elab. Ja Maali on mu meelest korraga nii armas, et ei mõista ütelda, kuidas. Ei enam jõua mina sealt ära olla. Iga pühapäev istusingi ma Maali kõrval ja nädalad olid nii pikad, et sure kas ära. Ma jäin näost otsa, meel oli alati nukker. Viimati kurtsin kadunud Möldri Kaarlile oma lugu. Ma olin veskil ja Kaarel hakkas pärima, miks ma näost nii ära olen lõppenud. Kaarel teadis nii mõndagi häda aidata, sellepärast ütlesin talle, et nõnda ja nõnda on. Tema, kadunu, võttis piibu suust ja ütles: „Sina oled ära tehtud. Ütle kolm korda: juudasitt, juudasitt, juudasitt ja sülita iga korra vahel kolm korda, siis kaob ära, nõnda et mitte midagi viga ei ole."

Nõnda õpetas tema, kadunu. Mina tegin nõnda, kuidas tema õpetas. Siis läksin veel lähemal pühal Võidlale, haugutasin kõigi kuuldes Maali läbi, et ta mind julges ära teha. „Ära sa mõtle," ütlesin ma, „et sa oma nõiakunstiga mind ära jõuad võrgutada; ma sind ikka ei võta!" Sestsaadik ei meelitanud Maali mind enam kordagi — näe kuidas aitas! — vaid läks sealt teenistusestki ära. Minul oli küll esiotsa endalgi süda haige — nõiutud õuna võim ei olnud veel täiesti kadunud — aga näed, abi sain ma sellest. Nüüd, kaheksa aasta pärast tuleb mulle Maali veel kord meelde: oli üks ilus viks inimene igapidi, aga vaata missugused nõiakongud tal sees olid. Ja nüüd olen ma kolmkümmend aastat vana ja ikka veel poiss," lõpetas Andres ohates.

Mihkel ei vastanud midagi. Uskus ta, mis talle kõneldi või mitte, aga iga Andrese sõna torkas kui terav ohakas ta südamesse. Praegu arusaadud õnnetundmus ta rinnus sai valusa hoobi — Leena oli nõia tütar.

4. Nõia tütar.

„Nõia tütar?" Raske ohkamine tuli Leena rinnust. Jah, ta oli nõia tütar. Ehk küll kodus sellest iial ei räägitud, ka väljas talle seda keegi veel polnud öelda julgenud — ta oli siiski nõia tütar. Üksi oma mõistlikkude kommete, lahke avaliku meele ja ausa elu läbi oli ta ennast seni selle sõna kuulmise eest kaitsnud, sest temast peeti lugu. Tema oli tark ja mõistlik noor tütarlaps. Tema õpetas teistele enesevanustele neidudele peenemaid näputöid, ja kus ta pidule või pilgariõhtule tuli, tegi ta mis teisedki, ega iial ei leitud tema kombeis kusagil unustamist, sõnas puudumist või seda, mis noorele tütarlapsele pilgates järele oleks võidud öelda. Noormehed pidid temast lugu pidama, ta oma seltsilised tütarlapsed teda austama.

Ja siiski oli ta nõia tütar!

Ta kandis pead püsti, kus seda tarvis arvas, andis teravad vastused, kus leidis, et see ära oli teenitud, võttis tantsule kutsuja üksi siis vastu, kui sellel paiase pärast mitte kübar teise kõrva peal ei olnud ega tubakajunn suus.

Anti see talle andeks? Ei. Et ta nii tagasihoidlikult elas, sellega tahta ta enam olla kui nemad, need rikaste peremeeste tütred. Et temaga noormehed tegemist tegid ja teinekord koguni peretütreid istuma jättes temaga tantsima läksid, seda ei võinud nad temale, nõia tütrele, mitte andeks anda.

Nad pistsid pead kokku ja rääkisid temast — kellest siis muust pidid nad rääkima? Üks teadis öelda, et ta ei kuulvat madalast, teine, ei nägevat selgesti, kolmas teadis veel pahemat, mõnda naiste viga — tüdrukute jutt ja asi! Viimaks uskusid kõnelejad isegi, et see tõsi olla, kui nad asju juba teise või kolmanda käest tagasi kuulsid. Mõni ehk mõtles ka seal-

juures korraks, et see ligemise laimamine on, aga siis tuli tal jälle meelde, et või ta ilmaasjata seda tegi. Leena oli uhke mis hirmus, ei hoidnud nende seltsi, oli suureline, et temast lugu peeti, ja ei pannud neid tähelegi — ega nad siis ilmaasjata kõnelnud. Ja üks asi oli ikka peaasi, nõia tütar ei tohtinud enam olla kui nemad.

See nõia tütar oli vaenelaps.

Nelja-aastaselt kaotas ta surma läbi ema ja pea pärast seda ka isa. Isa oli vanas põlves abielusse heitnud. Ta ema, ka vaenelaps, peres ja mõisa väljal kõigi torgata ja tõugata, läks haigele vanakesele ometi, kuigi see nõid oli. Ja nõid ta oli, seda ei salanud ta ka ise, inimesed veel vähem. Hammaste vahel pani ta varastatud asju tagasi tooma, kui ta „tegi", hobuse jalad, keha venitamised, ussi hammustamised ja kõik niisugused asjad arstis ta. Ja ikka sõnadega, see on tegemisega. Rohi oli muidugi esimene asi anda, aga inimesed uskusid rohkem sõnade kui rohu võimu, ja tema siis andis sõnu ka. Mis eest ta siis nõid oli?

Öeldi, et ta rikas olnud. Mine tea. Majakene tal oli, aiakene ka, olgu ka, et mõlemad renditud. Kui talle tütar sündis, jooksid vanakese silmad rõõmuvett — põlatud nõial oli nüüd ometi üks olevus, kes tema oma liha, tema oma armastus oli ja kellelt ta sedasama vastu lootis. Mis sa teed? Ta oli enne ka jõukam olnud, taluperemees siit kaugel, aga seal laastas tuli ta varanduse, ja kerjaja, kes häil päevil kord loomaarsti korteris oli pidanud, oli mõndagi õppinud. Veolasse tulles oli ta rendihärra hobuse ja kohtumehe jala terveks teinud — sellest tuli kõla, ta olla tark. Ja kui ta juurest abi tuldi otsima, taheti ka sõnu, ja kui ilma sõnadeta abi ei ustud, täitis ta soovi. Nii leidis ta ülespidamist, viimaks peavarju.

Veel praegu teati sellest kõnelda, kuidas ta oma tütrekest oli

armastanud. Isegi külasse tulles olnud tal väike pattjalg käekõrval — sel polnud ju enam ema, kelle hooleks ta oleks jäänud. Ja kui ta veel oma vana viiuli võttis ja väikesele ette mängis, viru valtsi lõi, kuni väike rõõmu pärast kilkama hakkas . . . siis tõmbas ta tütrekese vastu rindu ja nuttis.

Ja seal aiakeses, otse mõisa salu all mäe rinnakul oli väikesel hea tema käe otsas — oh kui hea! „Isa, hobe, hobe!" näitas käekesega, kui saksad alt teed mööda sõitsid. Vanake laskis siis luuvalust hoolimata neljakäpakile, ja kui tütar „hobuse" selga ronis ja väikesed käekesed ta kaela ümber pani, tantsis isa: upadi, upadi!

Kui nüüd ka tema ära oli surnud, ei olnud vaesel lapsel ühtegi tuge enam. Aia peremees ja perenaine, kellel rohkem lapsi ei olnud kui üksainus poeg, võtsid väikese tütarlapse endale kasvandikuks. Osalt sellepärast, et ta ema perenaisele kaugelt sugulane oli, osalt, et laps nii imearmas terane laps oli, osalt — et tal hõbetaalritega sukk oli.

„Näe ikka kui priske, nagu õun," ütles perenaine tihti peremehele, sirguva tütarlapse peale näidates, ja see vastas: „Noh, leivakannika otsas kasvab, miks ei või priske olla." Seda rääkisid mõlemad, et iseenese kiitusega enesele ka natuke head meelt teha.

„Sest saab pojanaine," ütles perenaine ja ohkas.

See ohkamine ütles: nõia tütar!

Ja mis ikka nõid, see nõid, mõtles mõnigi tütre-ema külas, kui kirikhärra ühel kevadel kooli katsumas käies Leenale hõbehaakidega lauluraamatu kinkis. Tema laps oskas niisama, aga vaat — nõia tütar oskab südameid ära teha.

„Või kes on näinud, et kasutütrele saapad ostetakse, aga oma ainus poeg pastaldega koolis käib," kädistas Plärälärä Leenu, „kes seda enne on näinud?"

Sukast, millel rublatükid sees, Leenu muidugi ei teadnud. Õde ja vend ise ei vaadanud selle peale, kellel saapad või kellel kingad olid. Ei olnud aegagi. Kui mäng, siis mäng; kui kaklus, siis kaklus. Kas Leena seda võis jätta, et Mihkel tema titad kirstu alt aidast üles otsis — oh seda nina küll! — ja nad ojasse viis. Ja kuidas veel! Ta jättis nad kõige ilma nähtavale ja läks kõneles ise teistre Jaanile: Need on meie Leena titad! Taevas, kuidas siis kõik külapoisikesed naersid ja titasid, jalad ülespidi, käes väntsutasid! See-eest lõi Leena Mihkli puuhobusel ühe jala maha ja laskis teda nõnda longata.

Siis oli vaja tapelda, kui muidu läbi ei saanud.

Aga kõik see lõppes juba enne Leena leeri minekut. Leena ei löönud enam iehepilli, nagu poisikesed, ei lasknud Mihklit ennast enam kiigutada — ei enam! Kasuema ütles Leenast vahest „imelik“ ja mõnikord koguni söögilauas: „Ära ole edev!“

Siis toetas Leena vahest aia peale, kui ta koplis vasikaid käis jootmas, toetas ja jäi vaatama. Mõtles kas palju või ei mõelnud mitte midagi, vahtis nii kaua ja nii imelikult õhtuvidevikku, kuni teda õuest pidi ära hüütama. Mõnikord tulid tal silmad vett täis; ei tea, mispärast . . .

Viimaks teadis ta, see oli kaua aja pärast — sõnnikuveo ajal. Ta läks Mihklile vett viskama. Mihkel võttis ta piha ümbert kinni — Leenal hakkas palav. Ta jooksis aita. Kuidas ta Mihklit sel silmapilgul vihkas . . . ta oleks ta maha löönud!

Sestsaadik oli Leena jälle endine. Ei olnud emal enam asja öelda „imelik“ ega „edev“. Kõik läks nõnda edasi, nagu ühes taluperes talu kasulapsel peab minema.

Nõnda ütelda, kõht täis ja riie seljas.

Kui nüüd tänavu sügisel Mihkli naisevõtmisest kõneldi, torkas igakord kui ohaka's Leena südamesse, ja kui juba kosjaviinad koju toodi, oli Leena mõnel silmapilgul näost kahvatu.

Viha pärast, et mis see temale korda läks.

Ta ei tahtnud seda enesele tunnistada, et see temasse puutus, ja siiski ei saanud ta sellest mõttest mitte lahti. Päevpäevalt pakitses ta süda rohkem — ei olnud see viha üksi, see oli ka valu, äraütlemata terav valu, mis Mihkel temale tegi.

Ja ometi ei teinud Mihkel temale mitte midagi, otsustas ta teisel silmapilgul. Mitte põrmugi ei teinud talle Mihkel viga, kõik see õnnetu asi tuli sellest, et Mihkel temasse puutus.

Ja kuidas puutus ta temasse? Ta leidis, et see — et tal nii ütlemata haledus peale tuli selle mõtte juures, et Mihkel kosja läheb. Kõik, kõik tuli siis Leenal meelde: kuidas nad Mihkliga kiikusid, kui lahke Mihkel temale mõnikord oli olnud ja — kui kena mehine mees Mihkel ise oli.

Ja viimane mõte oli see kõige teravam ohakas, kui kahjutundmus sinna juurde tuli.

Kui nüüd Mihkel ennast kosjariidesse seadis, värises Leena jalg voki tallamise laual, ja ta katsus uskuda, et Mihkli kosjakäik sugugi temasse ei puutu, et tal kibedasti vaja on kedrata. Ja värisedes katsus ta oma kohust täita ja ennast salata, et teised midagi ei märkaks. Teised aga ei mõelnudki, et tema sel silmapilgul kambris oli. Alles siis, kui ta ütles, nagu ikka öeldakse, et „mine verista ühe kõrv ära“, mis nii palju tähendab kui: märgi ära! nagu perenaised märgi pärast lamba kõrvad ära veristavad, siis kuuldi ka, et tema toas on. Ka see tähele panemata jätmine oli talle kibe.

Aga mis teistel siis temast oligi? Just see oli kõige kibedam. Kui nad teaksid, mis ta süda praegu sees teeb! Oh, kui üks

kaastundlik nägu nüüd ta otsa vaataks! Aga nad on nii tuimad, ja kõige haledam on see, et ka Mihkel teistesugune on — täna ei näegi ta teda enam.

Ja nüüd veel see unenägu, mis teda kohutas...

Ta nuttis ärgates.

Sel ajal klõbistas ukse link ja käimist oli kuulda. Mihkel ja Andres tulid tagasi.

Ema, kes erevil voodis oli oodanud, ajas välja ja tõmbas tule üles. Ta oli kõige selle aja oodanud, küll esiti üleval olnud ja lugenud, pudi teinud ja ajaviiteks söönud, küll sukka kudunud, küll kapi ees pühapäevariideid läbi vaadanud — aga ikka ei läinud aeg kuidagi edasi ega tulnud kosilased tagasi. Viimaks oli ta voodi heitnud, aga uni ei tulnud. Nüüd ometi viimaks olid kosilased tagasi ja ta võis tule lambi külge panna, et õnneliku, häbeneva poja nägu näha...

„Noo — oh?"

Vaikus kui surnuaias.

Isa, kes voodis sel kombel hingas, nagu oleks ta maganud, ise aga üleval oli ja imeks pani, kuidas kosilased nii ruttu tagasi jõudsid, pidas hinge kinni, kui see ema „noohh?", milles kõik lootus ja uudishimu koos oli, kuuldus.

Aga piinlik vaikus.

„Kuidas te nii ruttu tagasi saite?" ütles ema, kes armsamini küll kohe küsinud oleks, kes ja kus, aga praegu pidi ta ometi selle ohvri tooma.

Vaikus.

Leena süda peksis kui haamriga. Ta meeled olid veel enam pingul kui vanematel. Oh kui —?

„Kas te ei käinudki kusagil?" Seda küsis ema ainult sellepärast nii, et siis tulijad sunnitud oleksid kohe õige vastuse andma.

Andres köhatas.

„Või, no vist teie ikka ei käinudki!“ küsis ema, kes isegi seda kartma hakkas.

Leena süda ähvardas lõhki karata.

„Ei!“

See kõlas tumedalt Mihkli suust, kes räntsatades tooli peale laua juurde maha lasi.

Andres jättis jumalaga ja läks ära.

„Taevas, mis sul viga on?“ küsis ema.

Isa ajas sängis istuli.

„Kas sa haigeks jäid?“ päris ema.

„Ei.“

„Kas läks saan katki?“

„Ei.“

„Või ei võetud teid vastu?“

„Meie ei käinudki kusagil.“

„Miks?“

„Ma ei võtagi naist.“

„Miks?“

„Ma — ma ei taha.“

Leena ei olnud Mihkli imeliste vastuste pärast mitte vähem hirmul, aga siiski pidi ta enesele tunnistama, et need teda rõõmustasid.

5. „Mis meie Mihklil viga on?“

Ilus juunikuu oli käes.

Kirsi talu on viimane küla otsas, juba natukene külast väljas. Elumaja on siin rehetoast lahutatud, suurte pärnade all, mis juba praeguse peremehe isaisa istutatud. Toa akna all on kaunis suur viljapuuaed, õuna- ja kirsipuudega. Laudad, aidad

ja muud hooned on nägusad ehitused, seisavad ringis ümber õue, mis mäerinnakut ümber piirab, ja hoonete tagant läheb kirikutee mööda. Kõik hooned siin tunnistavad hoolikat, jõukat peremeest.

Praegu on mehed väljal kündmas, naised aga kodus. Nüüd enne heinategu on naistel päris kangakudumine, riidevalimine ja näputööde aeg. Heinaajast poole sügiseni ei ole enam aega. Nüüd olgu aga näpud nobedad ja kirjad ja plaanid käepärast.

Elutoa tagumises kambris, mida sulased pilgates peretütre kambriks kutsuvad, istub vastu õunapuuaeda oleva akna all kaks neidu. Üks ajab käterätile kirjasid otsa, teine õmbleb. Õmbleja on peretütar Viiu, kitsa, veidi lahjapoolse näoga väheldane naisterahvas. Aga nägu on kena ja ühtlane keha, kõrge rind ja peened pihad teevad temast keskmise iluduse. Sõstrasilmad vaatavad õige lustiliselt. Teine on veidi paksem, sinisilmadega ja valkjaskollaste juustega, mis praegu kahes pikas patsis mööda selga maha ripuvad. See on kohtumehe Kassi Hansu tütar siitsamast lähedalt. Ta on oma näputöö kaasa võtnud ja sõbrannale seltsiks siia tulnud.

Sohva ees on punakas-valget kirja õuekoer maas, see magab, pea käppadel.

„Kas kingad juba kätte said?“ küsis esimene neid.

„Homme lõunal tuuakse ära.“

„Katsu, katsu, et nad homme õhtuks valmis saavad. Ma käskisin sulast noori kaski metsast tuua ja eeskambri ära ehtida, siis on lõbusam tantsida.“

„Kas Manni Kaarel ka peaks tulema?“ küsis Anna.

„Kuhu ta siis jääb — aa, seda sa ei tee asjakski — küsi parem, kas Pihelga Jaan tuleb.“

„Sind oma Jaaniga,“ vastas Anna ja näris sassiläinud niiti.

„Ja ometi ei räägikski sa muust kui Jaanist," vastas Viiu, „Jaani silmadest, Jaani ruugest habemest, mida ta nõnda ilusasti piirata oskab. Mäletad, kui viimati Raismikul tantsiti, kuidas sa siis ta ümber olid — ja kui veel Hans seda valtsi mängis — kuidas ta nüüd oligi — kas oskad veel seda:

tam, tam, tam, taah,

mis nagu ujudes läheb ja siis —" „— nii pöörab:

tai laadi, liidi lallallah,
traleriidi ruudi rallallah"

trallitas Anna vahele ja kiigutas oma keha kahele poole. „Ma olin ta vaheajal ära unustanud, aga ühel päeval õppisin aida taga ja nüüd lasen jälle nagu ratast."

„See on, kui sind Jaan keerutab."

„Ja sind Aia Mihkel," sähvatas Anna.

Viiu otsis laadikust, nagu oleks talle uut nõela või ei tea mis vaja.

„No, mine ikka!"

„Oo, arvad sa, et ma aru ei ole saanud, kuidas Mihkel sulle meele järele on. Kas ei olnud see mineval pühal, et me kirikust tulles ristteel ootama jäime, et sa Mihklit tahtsid näha."

„Ja sina oma Jaani."

„Muidugi, aga sina oma Mihklit enne. Ja kes see oli, kes Mihklile tubakakoti õmbles? Noh, ilus poiss ta on, pea niisama ilus nagu Jaangi. Peale selle räägitakse —"

„Mis räägitakse?" rabas Viiu vahele.

„Räägitakse, et Mihkel sulle kosja ehtivat tulema. Ema ja isa annavad nõu —"

Viiu läks näost punaseks, siis olid mõlemad tüdrukud tüki aega vait.

Viiul tuleb mõnikord ette, et ta niisugused asjad, millest ta kellelegi ei mõtle kõnelda, teisel silmapilgul — ei tea kuidas — ära kõneleb. Kohe ei saa kõnelemata jätta.

„Anna," algab ta, „sa tead muidugi, et Mihkel mulle — meele järele on. Ta on ilus poiss, vanemad jõukad, isa vallavanem — Mihkli võtaksin ma küll vastu, kui ta kosja tuleks. Ta on ütlemata lahke ja hea mees. Juba koolis mõtlesin vahest Mihklist — mis sest salata, sina tead isegi kõik. Juba mineval talvel ootasin ma Mihklit kosilaseks, aga ei tea, mis see on, Mihkel on viimasel ajal nõnda iseäraline. Ta ei tule enam õhtuti teiste seltsi, või kui tuleb, siis ei tantsi, ehk kui tantsib, siis on ta nõnda — veider. Kuule" — ta pani pea Anna kõrvale ligemale — „Andres kõnelnud meie sulasele, et ta Mihkliga talvel juba kosja sõitnudki ja meile pidanud tulema, aga seal keeranud ta hobuse ümber — ei tea miks. Kas mõni minust õige halba on kõnelnud või mis. Mu süda valutab kohe — mine usu nüüd inimesi."

„Ka minul tuleb see veider ette," mõtles Anna.

Sel silmapilgul urises koer sohva ees, kargas üles ja ajas harjased püsti.

Eeskojas oli kolinat kuulda, uks läks lahti ja Plärälärä Leenu astus sisse.

„Tere, tere, tulin ka peretütart vaatama," ütles ta ja kobas lähemale, „ennäh, kohtumehe tütar ka siin!"

Tüdrukud andsid Leenule tooli. „Kas peate ju homse õhtu tantsupidu üle aru? Noored lapsed, eks taha ikka tantsida. Aga mis ilusad puhtad toad teil ikka!"

Leenu nihutas pakutud istmele, vahtis ümber ja pani käed kokku. Tüdrukud tegid oma tööd edasi.

„Võe ikka võe, kas teate, mis lugu Mihkliga on?"

„Mis lugu?" hüüdsid tüdrukud ühest suust ja tõstsid pead üles.

„Oh sina imekene küll, mis kõik ilmas ära ei sünni. Kes oleks seda uskunud. Võe ikka võe."

„Mis tal siis on?" küsis Anna. „Kas naist hakkab võtma?"

„Jah, hakkab! Hähähäh — hakkab. Kui ta saaks hakata."

„Ütle ometi kord, mis talle siis on juhtunud?" ütles Anna kannatamatult, kuna Viiu nagu tegemistki ei teinud.

„Eks ta ole ära tehtud," paugatas Leenu.

„Kes tegi?"

„Noh, ikka Leena, kes muud. Ei saa enam kodunt kuhugi kosja minna — Leena on ta ära teinud."

Anna ja Viiu vaatasid üksteise otsa.

„Kuidas, ah Leena on ta ära teinud?" küsis Anna.

„Jah, Leena — nõia tütar ikka nõia tütar. Mihkel tahtnud talvel kosja minna, aga tulnud teelt tagasi, kõnelnud Andresele, et ta Leenat tahtvat — et Leena ta juudasitaga ära teinud. Jah, oh sina imekene seda ilma! Nüüd Mihklil ei enam asu kusagil, ei lähe töö ega puhkamine. Võe ikka võe. Ei saa enam kusagilt naist võtta, Leena ei anna rahu. Tahtnud teine Leenat võtta, aga isa ei luba. Isa lubaks ehk veel — kardavad inimeste juttu. Või inimestel aru peas, mis kõnelevad. Oh sina imekene küll seda vaest Mihklit. Perenaine ütleb ikka: „Mis meie Mihklil viga on?" ja jälle: „Imet, mis sel meie Mihklil ometi viga on!" Jah, mis viga. Ära tehtud, vot mis viga! Perenaine ise teab küll, mis viga. „Leena, mu tuike!" ei ole nüüd enam tuike, vaid hundiroog, aga kes käskis nõida majasse võtta!"

Nõnda patras Leenu vahetpidamata edasi. Tüdrukud kuulasid pärani silmil. Mihkli veider olek oli neile nüüd mõistetav — Mihkel pidi Leenat armastama, mis seal veel muud võis olla.

„Perenaine lubas pätsikese leiba, Viiu. Ei tea, kas on kodus?"

„Mine aita, ema on seal,“ vastas Viiu, häbi pärast lõkendaval näol.

Leenu oli tüdrukutele kõik uudised ära toonud ja läks neid omakorda nüüd perenaisele arutama.

Tüdrukud jäid nii vait, et igaüks iseenese hingetõmbamist võis kuulda.

„On sul Mihklist kahju?“ küsis Anna tüki aja pärast.

„Mihklist?“ küsis Viiu kõige suurema imestusega. „Mihklist? Mõni poiss see Mihkel. Suu kõver, käib kui vana tatarjalg, vaene kui kirikurott. Hähäh, niisuguse peale ma ei vaatagi.“

„Ega ta ei ole küll suur asi.“

„Mitte tenga väärt.“

„Leenale üsna paras.“

„Paar kui loodud.“

„Üks kõvera suuga.“

„Teine sasis juustega.“

„Üks nõid —“

„Teine kirikuvarga poeg.“

„Ja vanamoor —“

„Tulehark.“

„Kõneleb läbi nina.“

„Mis imet ometi sel meie Mihklil on?“ kihistas Viiu läbi nina. Et häält paremini järele teha, hoidis ta näpuga ninasõõret kinni.

Anna naeris, nii et ümber veeretas.

„Ütle veel!“

„Mis imet ometi sel meie Mihklil viga on?“ tegi Viiu uuesti.

Mõlemal olid pisarad silmis kange naeru pärast. Mihkli ema kõneles ka tõesti sest saadik läbi nina, kui ta kord redelilt maha kukkus ja otsaesise lõhki lõi.

„Ütle ikka Leenat, või niisugune mõte!“ sõnas viimaks Anna.

„Nõial nõia kongud.“

„Ja inetu nõid.“

„Silmad kui soel.“

„Imet ometi, et need poisid ta ümber keevad. Mina ei tea, mis nad leiavad?“

„Tühja, kes teda siis nii tähele paneb. Temaga tantsitakse üksi siis, kui meil südameid tahetakse täita.“

„Aga ka kooli Kristjan peab temast lugu,“ arvas Anna.

„Vist on ta selle ka ära nõidunud,“ vastas Viiu südametäiega.

Nüüd alles hakkasid nad üksteise võidu Leenat tõmbama.

„Oleks ise seda olema, mis näitab. Minev' aasta käis Kelgu Juhaniga puhmas.“

„See on õigus küll, et ta seda teeb, minev' pühagi läksid Juhaniga koplist vaarikusse ja vaatasid ise mõlemad tagasi,“ lisas Viiu.

„Ah sina nägid?“

„Ei — näinud. Sina nägid?“

„Ei näinud ka.“

„Aga ta võis küll puhmas Juhaniga käia.“

„Ja võis ka vaarikusse minna.“

„Võimata see ei ole.“

„Ei sugugi.“

Viimaks uskusid mõlemad isegi seda, mis nad kõnelesid.

„Kuule!“ ütles Anna tüki aja pärast.

„Noh?“

„Kas me seda jätame?“

„Mitte sugugi.“

„Teeme nii, et ta enam jalga kuhugi teiste sekka ei saa tõsta.“ Seda ütles Anna. Kui Viiu vaikis, seletas Anna edasi:

„Homme õhtul on ta ka muidugi siin, Mihkel muidugi ka. Teeme riidu, ja kui ta jälle kõrgistama hakkab, nagu oleks tema see ainukene ingel maa peal, siis ütleme: „Uhujuuh, nõia tütar, kuidas sa Mihkli ära tegid!““

„Oi, seda teeme. Seda teeme nimelt. Kuidas me enestega ometi nii kaua sedaviisi mängida oleme lasknud, sellest ma ei või kuidagi aru saada.“

Nad rääkisid veel ühte ja teist, kuidas seda kõike tuleks toimetada, jõid meele kindlustuseks kõva kalja ja lahkusid selle kindla tõotusega, et sõna pidada.

6. Hakkab mõjuma.

Leena tõmbas sauna taga koplis kangaid murule laiali.

Õhtupäike säras selges taevas, palavus oli lõppenud. Igal pool ilu, mahedus, lõbu, lahkus. Külaalused madalad heinamaad oma põõsastega ja üksikute suurte puudega on nagu pidupäevaehtes; ei lase silma pealt ära pööratagi, kui vaatama jääd. Selle taga on suur mets kui sinine müür veel ilusam ja helgib õhtupäikese kiirtest. Koplid, aiad, tänavad, aedade ääred kõik ilu ja lõbuga täidetud. Linnukesed siristavad võidu all võsas, kirjud liblikad hõljuvad lillest lille — elu, värske vaba elu igal pool.

Leena pistis kangad konksudega maa külge kinni, et tuul neid tükki ei viskaks, nüüd tõusis ta üles ja valus õhkamine tuli ta rinnast. Otsata kibe tundmus näris teda. Ta viskaks selle enesest; ta viskaks iseennast ei tea kuhu, aga ei saa kuhugi minna, ei saa kustki abi. Ei tal ole kuski rahu. Mine kangast kuduma, ei tõuse käed; mine ketrama, on jalad jõuetud; mine koplisse või haljale karjamaale, seal tahaks süda lõhki

minna. Vahest nagu jääks üle, aga siis tuleb veel suurem kibeduse hoog tagasi. Kõik ta silmis on tume, nagu ta enese nägu — rõhumine südames, nüüd, igapäev, alati . . .

Mis peab ta kõik kannatama? Sellest pole veel küllalt, et ta Mihklit oma mõttest eemale ei saa tõrjuda, et ta igal tunnil tema peale peab mõtlema. Ja ometi teab ta, et see mõte asjata on, — ja oh kui valus see on, et seda kõike üksi peab teadma ja kellelegi ei või avaldada. Sellest ei ole veel küll! Talvest saadik kannatab ta kahekordselt. Keegi ei ütle talle midagi, ei kasuema ega kasuisa, aga nad vaatavad tema peale tumedalt, nagu mingi vari on nende silmades . . . Mõnikord püütakse lahke olla, aga siis näeb Leena, et see tema pärast on — kõik on tagasihoidlik, tume, varjav . . . Kui palju kannatab ta selle all, kuidas ootab ta üht troostisõna, aga seda sõna ei ütle talle keegi. — Kui vanemad kahekesi kõnelevad ja tema nende juurde juhtub tulema, lähevad nende näod teiseks ja ta saab aru, et nad teise jutu käsile võtavad. Mispärast teevad nad tema ees nõnda? On see kartus, on see põlgamine, või on mõlemad? Mis on ta neile, mis on ta kellelegi teinud, et inimesed temast eemale hoiavad!

Miks peab ta kannatama? küsib ta iseeneselt.

Ja Mihkel? Oo, see on veel see kõige valusam. Ta hoiab oma kasuõest imelikul kombel eemale ja siiski — siiski! Arusaamatu on ta olek. Mõnikord töö juures jääb ta mõttesse, vaatab tema peale — ta peab värisema selle pilgu ees. Kord jälle on ta niisugune, nagu tahaks need silmad talle midagi öelda ja nagu oleks nendes sügav kaastundmus . . . siis korraga lähevad nad teiseks ja ehmatavad uuesti teda. Kord tahaks nad talle öelda: õnnetu laps! kord on nendes midagi, mis hüüab: tagane!

Mihkel puutub temasse, seda ei saa ta salata, nii väga kui ta seda tahaks. Ka seda ei saa ta salata, et ta teda täie hingega

armastab. Miks ei läinud Mihkel kosja? Miks on kasuvanemad sestsaadik tema vastu muutunud? Keelas tema teda kosja minemast? Ei! Tahab ta Mihklit enesele? Jah. Aga võtab ta tema vastu? Mitte iialgi. Niipalju on tal käes, et tema vanemate pahameele ja tusatuju põhjus on. Ja see on torkav. Sellepärast ei võta ta Mihklit iial vastu, kui ka Mihkel teda kord peaks nõudma. Ainult ühte tahaks ta teada — mis Mihkel temast mõtleb. Et Mihkel teda natukenegi armastaks — seda tahaks ta küll, aga vastu võtta teda ei võiks ta mitte. Alguses mõtles ta küll, kui esimene umbusalduse vari tema hinge heitis: Miks ma kannatan? Seda peab Mihkel kord minule iseenesega tasuma. Siis võis ta veel asja naljakast küljest vaadata. Aga kui kahtlus juba oma terava okka ta südamesse pistis, ärkas talutütre enesetundmus ja ta ütles: ei, tuhat korda ei!

Ja need mõtted lendasid ka nüüd läbi Leena pea, kui ta kangaste juurest alla koplisse vasikaid läks koju ajama. Oo, kuhu nad siis pidid jääma? Nad saatsid teda ju igal sammul.

Sel ajal istus ema piimakambri lävel ja lõi võid. Enne oli võitegemine ikka Leena asi, aga kevadest saadik toimetas seda perenaine ise. „See on nagu enam vanainimese töö," ütles ta Leenale.

Isa, kes praegu mõisast tuli, kus ta toa ahjule kive käis küsimas, kiskus hobuse lahti. Hobune polnud enne kärsitu ümberkäimisega harjunud, ta kargas kõrvale ja tahtis käest lahti tõmmata. Peremees, selle läbi ärritatud, hakkas loomale pähe peksma, mis muidu tema viis polnud.

„Ära löö hobusele pähe!" hõikas ema koja lävelt.

„See pole naiste asi," vastas isa, ja nüüd lõi ta veel rohkem, et keelati. Siis tõi ta hobuseriistad kotta, mis piimakambri ees oli.

Uus pahandus.

„Kes pärgel need vanad töönõud jälle siia visanud — kes piitsa siit ära võtnud? Mis see on, et midagi sinna ei jäeta, kuhu mina panen! Missugune juuda mood! Kus Mihkel on?“

„Künnab üleval väljal,“ vastas ema.

„Ja mina käskisin alla väljale minna! Nüüd keeratakse kõik vastuoksa, nagu oleks põrgu lahti. Tema läheb üles väljale — niisugune — niisugune —“

Köha tuli peale ja ei lasknud enam muud öelda.

„Ära ütle nõnda halvasti oma enese pojast. See on ju ükskõik, kumb väli enne ära küntakse, kas alumine või ülemine. Mis sul täna on?“

„Mis on siin, mis on seal. Pärgel, mis siin kõigil igapäev on. Keegi ei tee enam seda, mis käsed, üks ei saa ühest, teine teisest aru.“

Viimased sõnad ütles ta juba tasemini. Õieti, mõtles ta, võivad need vanad nõud ka siin varjus olla. Oli ka ükskõik, kas Mihkel ülemist välja kündis või alumist. Meel oli natuke lahkem ja sellepärast oli viimati kõik nõnda kõige parem, kuidas just oli, ja ta küsis õige mõistlikul kombel süüa.

Perenaine pani talle võipiima ja võid lauale, lükkas piimakambri ukse kinni ja tuli ise, kui peremees sööma hakkas, sinna.

„Kuule Madis, mul on sulle midagi ütelda,“ algas ta.

See ei olnudki nii kerge öelda — kui mitu korda oli ta juba nõnda alata tahtnud, aga ikka ei olnud ta saanud. „See on Mihkli pärast,“ lisas ta juurde.

„Mis on Mihkliga?“

„Noh, sa näed ise, et kõik enam korras pole, nagu peaks olema. Miks jättis Mihkel naisevõtmise katki ja miks on ta nõnda imeline nüüd?“ Ja ise pani ta võikausi lauale ja läks vaatas aknast, kas vast Leena ligidal ei ole.

„Jälle vana laul — kas mina tean?"

„Jah, aga meie peame niisugusele loole kord lõpu tegema. Me peaksime Leena majast ära saatma."

„Kes teab, kas ta süüdlane on, nagu sina arvad?"

„Muidugi on. Kas mul vanal inimesel siis silmi ei ole?"

„Aga kas see siis mõni õnnetus on — olid ise korra üsna sellega nõus," ütles peremees prooviks.

„See oli enne."

„Miks siis mitte ka nüüd?"

„Sellepärast, et Leena Mihkli ära on teinud."

Peremees ohkas.

„Tühja, naiste lori."

„Kas siis sina enam ei usu?"

„Kes seda võib uskuda? Kes võib kedagi ära teha? Vaata ometi, mis tubli inimene Leena on. Sa ise kiitsid teda enne alati."

„Ta oskas nõnda teha."

„Leena otsekoheses olemises ei ole mina ilmas valskust näinud. Mina ei olegi veel üht noort tütarlast näinud, kes nii tubli ja mõistlik oleks."

Ja peremees kiitis veel paljugi Leena häist omadustest.

Perenaine kõngutas pead. „Kõik ärategemine!" Ta ohkas ise ja nimelt sellepärast, et ka tema ennast niisama oli petta ja eksitada lasknud — ja nüüd veelgi mõnel silmapilgul laskis ta ennast ära teha, kartis ta.

Peremees, kellele meelde tuli, kui pehmelt ja õrnalt kord Leena haiguse ajal teda talitas, ütles kaastundlikult:

„Vaata ometi, kui armsad ja ausad silmad tal on."

„Ta oskab nõndaviisi teha."

„Mul on hale meel tema pärast, kui me teda võõraste juurde saadame."

„Ta oskab seda haledust sulle teha.“

„Ei ma seda küll usu.“

„Siis oled ka ise ära tehtud.“

Peremees oleks selle vastuse peale naernud, aga naer ei tahtnud tulla. Õieti öelda, tal oli majapidamisega isegi küllalt muret, mure laste pärast tuli nüüd veel sinna juurde. Üks oli oma lihane poeg, teine armas kasutütar — enne armas, ja temale veel praegugi. Ja nüüd — majast ära saata? Kuidas sa saadad. Kuidas sa hakkad talle kõnelema: mine ära! Nõidust ta ometi uskuda ei tahtnud — ei, ei mitte sugugi — hoidku selle eest! Aga need keeled, need keeled! Need kurjad kihvtised keeled! Kord olid nad emaga mõlemad ses mõttes, Leenast enese pojale miniat saada, aga seal oli ema talle viimaks kõrva sisse öelnud: „Ära ikka hakka Mihklile nõu andma, inimesed hakkavad kõnelema: võtab kohe nõia tütre!“ See oli teda küll ära hirmutanud. Et keegi tema last või kasulast laimama võis hakata — see ajas tal kananaha ihu peale.

Ja siis — ega see ka ikka kõik vale ei või olla, mis rahvas kunstimeestest ja nõidadest kõneleb. Aga — oh ei, ta ei usu seda — ei, jumalapärast mitte sugugi, mitte põrmugi!

„Leena vaene saab küll palju kannatada,“ ütles ta, „ta on viimasel ajal nii kahvatanud, ta silmaääred on tihti punased — vaene laps!“

„Aga miks ta siis sõnagi ei lausu ega kellelegi kaeba,“ arvas perenaine selle kohta.

„Ütle, kuidas ta kaebab? Kuidas ta seda julgeb kõnelema hakata. Ka ei tea ta sugugi selgesti, mis meie temast mõtleme, — mis sina mõtled,“ lisas peremees parandades juurde.

„Aga aimata võib ta küll.“

„Paljugi, mis aimatakse. Kas sellest kohe kõnelda või seda seletada saadakse, mis aimatakse?“

„Kas sa siis ikka teda pojale soovid?"

„Seda mitte."

„Siis saadame ta teise paika teenistusse."

„Seda ka mitte."

Seda ütles peremees koguni kindlalt ja kohkus isegi, et saatmist temalt nõuti.

„Kuidas siis saab?" küsis perenaine, kes peremehe rahulisema meele läbi ise ka nagu rahulisemaks jäi.

„Ehk jumal aitab nõndasama läbi. Ütle ometi ise, kui me ta selle rumala lori pärast — hm, eks ta ole ikka lori, ei muud midagi — selle rumala lori pärast ära saadame, mis ütlevad siis muud inimesed temast? On tema süüdlane selle juures, et ta isa nõid oli? Ei ma seda küll ei tee, et temale niisugust juttu hakkan kõnelema."

Sellepeale viskas isa enda pikali voodi.

Ema määris võid leiva peale ja läks seda väljale Mihklile viima.

Mihkel oli üleni märg. Tugev loom oli üleni valges vahus; ettepanemisest seniajani ei olnud Mihkel veel seisatanud, ehk küll päike varsti veerul oli. Ta sundis hobust taga ja vajutas adra sügavale maa sisse. Ta ei pannud enne ema tähele, kui see teda hüüdis; ja kui ta seisma jäi ja leiva vastu võttis, värisesid ta tugevad käsivarred.

„Sa tapad enese sel kombel tööga ära." Seda öeldes vaatas ema küsides poja peale — see vaade küsis teist asja kui sõnad.

„Ah!" tegi Mihkel.

„Kõva maa kui raud. Ah, tahtsin küsida, kas te linaseemnele juba lisa olete saanud?"

„Tead ju ometi, et Kirsi peremees lubas anda."

Vaat, sinna ema just jutu tahtis viia.

„Ehk jääb külv kauaks. Mõned juba lõpetavad täna linategemist."

„Eks ma homme õhtu ütle, et sulasega seemned ära saadavad."

„Kas sina ka siis homme nende tantsule lähed?"

„Mõtlen minna."

„Või mis siis. Eks Kirsi Viiu ole tubli kena tüdruk."

„Ah!"

Selle „ah"-iga lõppes jutt ema ja poja vahel. Ema ei teadnud enam kustki otsast peale hakata.

Ära minnes oli ta meel nukram kui tulles.

Mihkel lõpetas tee ääres künni nurga. Ta tahtis hobust praegu lahti teha, kui üleaia Andres linna poolt mööda sõitis.

„Tere, jõudu!"

„Tarvis, ehk küll juba lõpetan."

„Käisin linnas."

„Aa."

„Rinnad on ju mõnest ajast saadik kinni — käisin tohtri juures."

Andres keeras küliti teise vankrikülje najale.

„Tead, Mihkel, see Maali, kellest sulle ükskord kõnelesin, elab linnas."

„Aa."

„Jaah! Ja läheb mehele."

„Soo."

„Ühele rikkale nahakaupmehele. — Sa ei ütle midagi?"

„Mis ma pean siis ütlema?"

„Et ma ikka vist küll rumal olin, et tema kord ära põlgasin — ooh! Aga ta oli nõid, muidu ilus viks inimene — mis sa arvad?"

„Ei tea midagi arvata."

„Eks ta nõidunud ka selle mehe ära. Kuidas sinu asi nüüd seisab?"

„Missugune?"

„Noh, naisevõtmine."

„Ah, tühja."

„Nonoh, ära lase ikka kõrvu longu langeda."

„Sina peaksid ometi enne võtma," pikendas Mihkel pool-vägisi juttu, ehk ta armsamini küll kohe ära oleks läinud.

„Mina — ooh! — mina ei võtagi."

„Mina ka mitte."

„Ära tee nalja. Kirsi Viiu ootab, et silmad juba ära venivad ja Kassi Anna — kaua see sulle ilmaasjata otsa vahib. Aga kui läheme, siis ei lase ma sind enam teelt tagasi tulla."

„Ma ei lähegi enam kuhugi."

„Võtad siis oma kodust?"

Mihkel kummardas ja uuristas näppudega pastla äärte vahelt mulda välja. Kui ta pea üles tõstis, oli ta nägu tume ja tusane.

„Kuule, viimati sa oled ikka ka tõesti ära tehtud nagu minagi."

Tume verehoog tungis Mihkli näosse. Ta jättis jumalaga ja viis hobuse heinamaa äärele sööma.

Andres raputas pead.

7. **Pidu.**

Kirsi kambrist kuuldus kära ja pillimäng. Siin peeti pilgarit. Siin uhuti tantsu, joodi kodu tehtud õlut, suitsetati, mängiti, aeti juttu.

Mida valjem kõne, mida kõvem pillimäng, mida ägedam tantsu uhtumine, seda lõbusamasse tujusse said noored inimesed.

Siin olid perepojad ja sulased, peretütred ja teenijatüdrukud; siin olid, kellel meheleminekulootus veel nagu juuksekarva otsas rippus, ja need, kes alles mullu nukud nurka olid visanud. Ei tuntud vahet midagi, kõik näisid ühesuurused, üheausad. Aga ainult välispidi. See, kelle isa kohtumees või nõumees, kui palju ta sellest enam oli, kelle isa seda mitte polnud. Teenijatüdrukud, kes rikast peremeest teenisid, pidasid enesest enam lugu kui need, kes vaestel olid. Üks tüdruk arvas, mis see või see perepoeg temast praegu mõtleb, ja seda, mis ta siis mõtleks, kui ta nii või nii palju rikkam või nii mitu aastat noorem oleks. Teine mõtles, et ta sellele või sellele läheks, kui seal mitte nii palju poisi õdesid ees ei oleks; kolmandal polnud õdesid ees, aga seal oli ema liig noor. Neljas ei armastanud seda või teist toitu, mis seal peres söödi. Viies tahtis just täna õhtul teada, kas ta ihaldatav temast vähematki hoolib, või on kõik lootus tühine. Ta arvas järele, kuidas ta paremini meeldiks — kas ta peab libe ja lahke või külm ja hoolimatu olema. Mõni arvas, et tal sugugi veel viimast lootust ei maksa ära heita, teine jälle, keda see või see tahtis, arvas seda väheks: kui ta veel kahe aasta pärast mehele ei ole saanud, siis läheb ta alles sellele, kes teda praegu tahab.

Mihkel ja Leena olid mõlemad tulnud. Esimene, et tal mujale polnud minna, viimane jonni pärast. Ta teadis, et teised viimasel ajal temast halba rääkisid — just sellepärast tahtis ta siin olla, et näidata, et ta neid mitte ei karda. Jääks ta tulemata, siis räägitaks temast veel rohkem. Sellepärast — ta tuli. Kui nad Mihkliga ühel ajal sisse astusid, oli suurem jagu noori juba koos. Pill mängis; ühed tantsisid paaris, teised istusid. Mõni noor alaealine jäi aralt ukse juurde teiste selja taha ega tulnud enne tahapoole, kui keegi kutsuma läks. Teised tahtsid, et neid juba õuest pidi kutsutama ja vägisi sisse lükatama —

enne nad ei tulnud. Keda rohkem kutsuti ja kes tuppa tungimisele kauemini vastu pani, see oli enese meelest seda ausam.

Praegu tuli mitu tükki, nende seas ka mõisa toapoiss ja kohtumehe tütar. Nende auks peeti väikene vaheaeg. Tüdrukud silusid päid, poisid istusid pinkidel ja keerasid tubakast ja paberist junnisid suhu. Mõnel oli valmis paberosse kaasas. See pakkus neid teistele. Sealjuures oli ta palju sirgem kui muidu, eks see olnud ju au, et ta pakkuda võis. Et ta nad ju nädala eest oli koju toonud ja ise ilma olnud, kes seda teadis.

Pill hakkas mängima ja tantsijad lõid paaridesse. Pillimees, Alupere Peep, mängis nüüd seda viisi, mis ta kevadel Vihtla valla poiste käest õppinud, kui ta seal pulmas oli. See oli üks niisugune tah, tah, et nagu ise juba jalgu tõstis. Kooli Kristjan võttis enesele Leena, Andres tantsis Poti Minnaga ja üks võõras poiss, kes Mäe Mihklil võõraks oli ja siniseid prille kandis. tantsis Kirsi Viiuga, siis Kassi Annaga. Sulased tantsisid enamasti teenijatüdrukutega, aga Oti sulane, kes talve oli kihelkonnakoolis käinud, Alupera Eevaga ja üks noor teenija Mai, keda aga ju pooleldi kasutütreks peeti, Kõgedi küla Tootsi perepojaga.

Mihkel ei võtnud sellest tantsust osa. Mitmed tüdrukud olid teda oodanud, aga kui ta ei tulnud, veel viimasel silmapilgul teise tantsija võtnud. Mihkel jäi nende sekka istuma, kes meelejärgset tantsijat ei leidnud või, mis pahem, kes ei osanud tantsida. Üks viimastest, üks pika punase ninaga poiss ütles, et talle tohtri poolt tantsimine on ära keelatud, ise aga oli ta terve. Mihkel suitsetas ja jõi õlut.

Kohtumehe Anna ja Kirsi Viiu jäid teise tantsu ajal nimelt Mihklit ootama. Kui ta aga ei tulnud, rabas Anna viimasel silmapilgul Raismiku sulase tantsijaks, Viiu aga jäi kõigist ilma. Võõras prillidega poiss tantsis sellel korral Leenaga.

Viiu südamesse torgati nagu ohakaga.

Kui vaheaega peeti, pistsid mitmed tüdrukud pead kokku ja kõnelesid isekeskis — ikka seal, kus Leenat ligidal ei olnud. Kõnelejate seas olid ka Viiu ja Anna.

Viimaks tantsis ka Mihkel. Esiti Annaga, siis Viiuga. Siis mõlemaga natukene nagu kombe pärast. Siis jäi ta jälle laua äärde õlletoobi juurde istuma.

Tuli vaheaeg, mil aru peeti, mis mängida. Kas „Hiirt ja kassi" või „Kes aias", „Saks läks lindu laskema", „Hanevarast", või jälle mõnda istemängu, nagu „Ma olen sinuga vihane" või muud.

Sel ajal oli üks jagu tüdrukuid nurka voodi ja pinkidele istunud. Nad kihistasid, lükkasid üksteist, lõid küünarnukkidega üksteisele külge: „Ütle sina, ütle sina!"

Aga keegi ei öelnud midagi. Uus kihin, tonkimine, naer. Viimaks öeldi teiste selja tagant nagu iseenesele, siiski nii, et kõik võisid kuulda:

„Üks olla teise ära teinud."

Keegi ei teadnud, kes ütleja oli, aga kõik hakkasid naerma. Üksi võõras prillidega poiss vaatas küsides ümberringi, siis Leena otsa, kelle kõrval ta istus, aga selle vastuvaade oli niisama küsimus, nagu temagi oma. Üks aga teadis veel küll, mis see ütlus tähendas, aga see üks ei naernud.

Mihkel istus käsipõsekil laua ääres. Ta nägu jumestus silmapilguks, siis vaatas ta ähvardavalt tüdrukute poole. Silmapilguks jäi kihin vait, siis läks ta seda suuremaks — Mihkli vaatamine osatas veel.

Sel silmapilgul visati Viiule Leena selja tagant lõngakera sülle. Viskamine oli kaunis kõva, sest Viiu karjatas, siis aga tõusis ta üles ja tuli Leena ette.

Viiu tulek oli nii äge, et kõik vaatama jäid.

„Miks sa viskasid?"

„Mina?" küsis Leena imestades.

„Sina jah."

„Mina ei ole visanud."

„Aga mina nägin, et sina viskasid."

„Siis tahad sa valetada."

„Mina valetan!" Ja Viiu kerkis kehast kõrgemaks — tema pidas Leenat tõesti viskajaks — vaatas ümberringi ja hüüdis: „Mina valetan! Ega ma mõni nõia tütar pole. Kas sa mind ka tahad ära teha, nagu sa Mihkli ära tegid?"

Surmavaikus tuli selle peale. Kella tiksumine oli ainus hääl.

Viiu vaatas uhkel võidurõõmul ümberringi.

Hirmus oli nende sõnade mõju Leena peale. Ta nägu lõi surnukahvatuks, must vari lõi ta silmade ette, ta oleks pingilt seliti ümber kukkunud, aga võõras poiss toetas teda — ta sai enne Leenast kinni kui Mihkel, kes ka appi kargas.

Toas olijatel olid minutid aasta pikkusteks saanud. Ükski ei rääkinud, ükski ei nihkunud paigast. Ainult üks oli, kes rusuvale vaikusele otsa tegi ja see oli — Leena. Kust ta selle jõu praegu võttis, seda ei oleks ta homme kellelegi seletada saanud, aga nüüd tõusis ta järsku üles ja seisis sirgelt oma vastase ees.

„Olen mina nõid?" küsis ta surutud häälel.

„Oled."

„Ja Mihkli ära teinud?"

„Jah, et sa teda enesele tahad."

„Tee sina teda enesele — mina — mina ei taha teda mitte iial — iial, kas kuuled!" Siis vaatas ta korra teiste poole ringi ja ütles: „Kes nõidumisi usuvad, need on vanad naised, nüüd on nende seas ka Kirsi Viiu."

„Uhujuuh, nõid, nõid —!" ta ei julgenud enam edasi öelda.

Mihkli silmad põlesid, lõug vabises, ninaäärsed sooned värisesid. Enne kui Viiu edasi sai öelda, tuli võttis ta kasuõe käest kinni ja käskis karmilt:

„Lähme koju!"

Ta hääl kõlas tume, ähvardav.

Leena tundis ainult ühte — seda, et ta käsi selle mehe käes oli, kelle pärast ta nii põhjatumat südamevalu kannatas. See käsi rõhus vangistavalt teda, nagu tume käskiv „lähme koju!". Ainult selle inimese käsule veel ei võinud ta sel silmapilgul vastu panna, aga muust kõigest maailmas ei hoolinud ta enam.

Ja sellel mehel ei olnud teiste karistuseks mitte ühte sõna! Mis mõtles ta küll siis, kui nad ju ukse juures olid ja tema, ukse link pihus, veel korra tagasi vaatas, siis aga kübara pähe vajutas ja teda enesega ühes välja kiskus? Oli tal kahju teiste seltsist lahkuda või tahtis ta neile viletsatele midagi karistuseks öelda? Mis mõtles ta siis?

Ja mis mõtles ta nüüd, kui nad kahekesi sõna lausumata, üksteisele silmi vaatamata, kodu poole kõndisid? Kas tal mitte ühtainustki troosti- ega kaastundmuse sõna ei ole? Ja ometi oli ta tervet elu, ta ainust vara, au, mõne silmapilgu eest ära purustada tahetud või ka juba purustatudki — ka tema ei kahetse seda.

Aga ta kõndis selle karmi käe kutsele järele, mis ka ise värises ja mille omanik nii tume, nii ärritatud oli. Mis ta mõtles?

Mis mõtlesid nad mõlemad?

8. Mis nad mõtlesid.

Aia peres algasid rasked ajad, kurvad ajad, tumedad ajad. Perenaine nuttis iga päev oma peatäied, peremees oli äkiline

kui püss. Kui ühel päeval Leenu sinna komberdas ja inimeste kurje keeli hakkas kaebama, viskas ta tema uksest välja ja lõi ukse nõnda kõvasti kirudes kinni, et seinad mürisesid. Mihkel peksis hobuseid, kord koguni karjapoissi, Leena käis kui vahakuju talu talituses ümber — ei olnud ju kellelgi õiget tööhimu ega südamerahu.

Ja kuidas siis võib himu olla? „Sarvik ise on inimeste sisse läinud," pahandab peremees ja läheb vahest külameeste seast meelelahutust otsima. Aga väljas käies saab ta alles uut südametäidet juurde. Seal panevad kaks inimest pead kokku, kui tema mööda läheb, ja vaatavad tema poole — muidugi kõnelevad nad temast. Ja kus nad rääkida ei saa, seal pilgutavad nad vähemalt üksteisele silmadega — midagi ometi tehakse, mis temasse puutub.

Läheb perenaine pühapäeval teiste naiste sekka kiriku, seal kuuldub talle sosin ju suurelt kaugelt vastu; jõuab ta aga nende juurde, kaob kõik ära. Mihkliga ei ole lugu sugugi parem. Puutub ta külapoiste sekka, irvitavad need, hambad laiali, kui koerad!

Need peade kokkupistmised, silmapilgutused ja tähendused olid torkavad nõelad isale, emale, pojale.

Ja Leena?

Kirsi talus peetud tantsuõhtust saadik oli temaga iseäralik muudatus sündinud. Töö juures liikus ta masina kombel, tundide kaupa võis ta enese ette vahtida ja töötegemisel kukkusid näpud töö juurest lahti. Ta käis ümber kui unenägija. Küsiti temalt midagi, siis vaatas ta nagu praegu üles ärgates küsija otsa ega saanud aru, mis see oli; ta ei olnud midagi tähele pannud, mis ta ümber sündis. See tarretanud olek tegi teda tuimaks kõige vastu. —

Aia pere kambri otsas kasvasid mõned jändrikud kased, paar

jalakat ja mõned pähklipuu põõsad. Selle kõrvale rajatud uude viljapuuaeda olid noored viljapuud istutatud.

Siia, kahe kõvera kase juurika vahele sarapuu põõsaste keskele oli Mihkel pingi pannud. Siin oli pühapäeviti hea vilus istuda. Siin olid ka endisel ajal Leena ja Mihkel kahe kase vahel õõtsunud ja Hani-Peetrit mänginud. Pärast, kui Mihkel suureks sai ja külapoisid Aiale hakkasid käima, mängiti siin murul maas kaarte, maadeldi või veeti vägipulka. Mõnikord lauldi koguni ja tehti ringmängusid, kui ka tüdrukuid kokku oli tulnud. Oli aga Aial mõnikord suveajal midagi pidulikku, nagu talgute õhtud või nii, siis oli lustipidamise paigaks kambriotsne sarapik.

Siin pingil istus Leena ühel õhtul pärast päevalooja, silmad ehavalge poole pööratud. Ta nägu oli valge kui lubi, silmadest paistis isevärki võõrastav läige. Nendes võis elu näha, muidu oli tüdruk nagu tarretanud kivikuju. Õhtu läks vilumaks, kaste heitis ta näole, aga ta ei tundnud seda. Ta jäi ühteviisi liikumata paigale, salaline, varjav leek silmis . . .

Siis — sügav ohkamine tõusis ta rinnast — tegi ta oma sukapaela lahti ja vaatles seda . . . vaatas ümberringi . . . silmad hiilgasid iseäralikult . . .

Veel üks vaade paelale, siis . . . ?

Aga käed langesid tagasi, istuja peab nagu aru, siis laseb ta paela maha kukkuda.

Sel silmapilgul kuuleb ta kambri poolt sammusid, mis temale lähenevad. Ta võtab ruttu paela ja peidab selle ära oma põue.

Tulija jõuab ta juurde — see on perenaine. Ta on enesele räti üle pea visanud, murelisele näole on hallid juuksesalgud langenud, mis räti alt välja on jäänud. Näha on, et ta voodist on tõusnud.

Kui ta Leenat siin näeb, tahab ta tagasi pöörduda, siis jääb ta seisatama, tuleb tagasi ja istub Leena kõrvale pingile. Siis nihutab ta ennast istudes küll ühte-, küll teistpidi; näpib sõrmega nina, seab rätti, vaatab korra ruttu Leena otsa, siis maha.

„Ütle ometi, lapsuke, kas sa oled ta ära teinud?“ küsis ta viimaks.

Leena ihust käib värin läbi. Ta tahab suud lahti teha, aga hing jääb kinni; pisarad purskavad jõena ta silmist.

„Kuidas teed sa meile vanadele inimestele nii suurt südamevalu, et meid rahvajutu alla saadad! Kas me ei ole armastanud sind nagu oma last ja kas me ei saanud üksteisega kõige paremini läbi —“

Nuuksumine kuuldus ta kõrvu; ta vaatas Leena otsa.

„Ära nuta, lapsukene, ega ma halva pärast kõnele. Vaata, meil oli isegi mõte sinust enestele miniat saada, aga nüüd — miks sa pattu tegid? Kiri ütleb: ei su seast ei pea leitama nõida, ega valuvõtjat —“

„Oh jumal!“

„Ega teadmameest. Ja sina teed pattu!“

„Issand jumal, ma suren.“

„Sa oled kurjust täis, muud midagi,“ ütles perenaine korraga üles tõustes teisel häälel, kui ta tundis, et haledus temale peale tahtis kippuda. Ja eks see haledus olnud nõiutud haledus!

Tüki aega jäi Leena liikumata oma asemele.

Siis — nagu oleks teda isesugune vägi täitnud, tõmbas ta põuest sukapaela välja ja tulise kiirusega seadsid sõrmed selle silmusesse ja — — —

Põõsad kahisesid, ja teisel silmapilgul heitsid kaks tugevat kätt Leena ümber ja värisev sügav mehehääl hüüdis:

„Leena, Leena!“

Ahastus ja rõõm segamini olid selles hääles — Leena tundis ainult, kuidas teda tormiliselt rinna najale tõmmati, kuidas kuumad pisarad ta otsaesisele langesid, kuidas üks kare mehenägu ta nägu otsis ja kuidas kaks kuuma musu ta huultele suruti . . . ta silmad vajusid kinni.

„Leena, Leena! Ära tee enesele kurja — ma kuulsin kõik, mis ema ütles — anna talle andeks, ta on ebausu kammitsas, o, anna andeks. Ka mina olin, aga laupäeva õhtul langes kate mu silmilt — Leena, Leena, anna mulle andeks!"

Ja Mihkel nuttis kui väeti laps ja rõhus värisevat Leenat uuesti oma rinna vastu.

Võimetu oli Leena Mihkli ägedate kaisutuste vastu. Oh kui lõpmata hea oli tal nende käte vahel — kõik ta salavalu, kõik ta hingeahastus oli kadunud, tume luupainaja oli ta hinge rõhumast ära läinud. Ta palav ihkamine, ta aastate salajane soov oli tõeks saanud: ta oli Mihkli rinnal, tundis tema sooja südame lööki, ta käte pehmet rõhumist, ta hääle sula kõla — oh kui armsasti, kui kaastundmust äratavalt see hääl paluda oskas!

Aga siis kiskus ta enese lahti.

„Leena!" Mihkli hüüd oli kohkumine. „Ei anna sa mulle mitte andeks?"

„Sinule ei peaks ma andeks andma — oh, kui sa teaksid, mis ma sulle praegusel silmapilgul kõik võin andeks anda!"

„Siis tahad sa tõesti, et —"

Aga jälle lükkas Leena Mihkli käe eemale. „Mihkel," ütles ta, „sa nägid, kuhu mind meeleheide tahtis ajada — ära karda, seda ei sünni enam," ütles ta, Mihkli uuesti tõusvat hirmu nähes. „Üks inimene on ära tundnud, et ma süüta olen ja selle inimese arvamine on mulle enam kui kõige ilma arvamine. See oled sina."

„Oh Leena!" hüüdis Mihkel ja ta nägu läks suuremaks, silmad rõõmsamaks. „Kui sa seda tunned, siis saa nüüd ka minu naiseks!"

„Ei, selleks ei saa ma sulle mitte."

„Leena!"

„Ei tohi saada."

„Siis ei ole sa mind mitte armastanud, nagu ma arvasin," ütles Mihkel ja ta nägu läks tumedaks. „Siis ei ole sa mind mitte armastanud!" Ta ohkas sügavasti.

Leena pühkis põllenurgaga silmi. Siis ütles ta tasase kurva häälega, aga iseäralise tõsidusega:

„Ma ei taha salata — ma olen sind armastanud, armastan ka praegu, aga sellest ei tule midagi. Siis, kui sa kosjateelt tagasi tulid, lootsin ma küll, ja kui sellest mulle nagu etteviskamisi tehti, tõotasin sind kiuste kohe ära võtta. Aga kui esimene aimamine mind selle peale tõi, mis minust mõeldi, ja kui kõik see kauaaegne kahtlus Kirsi tantsuõhtul nagu välk avalikult mu peale langes, siis tõotasin omas südames sind ei iial vastu võtta, kuigi sa mind peaksid tahtma."

„Siis ei anna sa mulle mitte andeks?"

„Ära ütle nõnda, Mihkel. Kuidas võin ma sulle midagi andeks andmata jätta — arva ometi ise, kui ma ütlen, et sa mulle üle kõige armas oled. Aga see on võimatu, mis sa nõuad. Ütle ise, mis mõtleksid su vanemad, kui sa selle jutuga nende juurde läheksid. Nad usuvad ikka, et ma sinu ära olen teinud ja nüüd vast õieti sinu üle võimust saanud. Jõuad sina seda kannatada? Ja mis ütleb külarahvas sinu naisest? Et ta nõia tütar on. Siis on see usk nende seas veel kindlam. Ja kui paljud ka seda ei usu, aga nad kõnelevad ometi, ja tahad sina niisugust naist, kelle peale kõik teised sõrmega näitavad? Kas ei ole mul õigus?"

Mihkel kuulas esiti kärsitult, aga siis pani ta ühe põlve teise peale ja kuulas hea meelega nagu juba mõni noor naisemees. Kui ta aga ikka tõendas, et tema, Mihkel, küll talle armas olevat, aga külarahva ja vanemate pärast sest midagi ei saavat, mõtles Mihkel juba palju kergema südamega: No, sellega saame valmis. Naised tahavad ikka veel tõrkuda, olgugi nad hingega juba ei tea kus.

„Aga minul on ka õigus," ütles ta ja põrutas rusikaga vastu pinki, „on ka õigus, kui ma sind nende kõikide vastu kaitsta tahan. Ja seda õigust ei anna ma mitte käest."

„Mõtle, mis su ema praegu ütles," vastas Leena tõsiselt — seda ei oleks ta öelda tahtnud, aga ta ei saanud Mihklist muidu jagu.

Selle peale Mihkel ei olnud mõelnud. Ta lõi näost veidi kahvatuks, siis võttis ta Leena käe, rõhus seda ja vaatas talle silma.

„Noh, Leena — jää mulle omaks!"

Leena rääkis enne küll tõsisest südamest Mihklile täiesti vastu, aga selle mõttega, et — ei tea, kuidas viimati siiski lugu läheb. Ta ei tahtnud sellega küll mitte Mihkli ihkamist suurendada, aga kui Mihkel teda armastas ja takistused ära tahtis võita, siis —? Edasi ta enam ei mõelnud. Ja nüüd see palve: jää minu omaks! Nagu ei oleks ta südames juba aastate kaupa tema oma, kas ei kista teda nagu nõiasidemetega Mihkli külge? Ta ei saagi temast enam kuidagi lahti, kui ta ka tahakski.

„Leena, varem ehk hiljem, olgu kannatada mis on, aga luba, et sa mitte mehele ei lähe. Ükskord annavad vanemad ometi luba, ja külarahvale jutu jätku anda — see teeks mulle otse rõõmu. Leena, jää mind ootama!"

„Ma jään!" vastas ta ja nüüd laskis ta seda sündida, et Mihkel ta uuesti kaissu tõmbas ja suudles.

„Ah, sa teed lahkumise mulle raskeks," ütles Leena viimaks.

„Lahkumise?" küsis Mihkel kohkudes.

„Jah, lahkumise, sest nüüd ma lähen muidugi siit ära."

Veel üks suudlemine selle peale. Teisel päeval läks Leena majast välja. Enne oli veel poja ja vanemate vahel riid olnud. Leenat ei keelanud keegi minemast.

9. **Murtud süda.**

Kaks aastat on sestsaadik mööda läinud.

Need olid rasked aastad olnud niihästi maamehele kui linlasele. Esimesel oli viljasaak kehv, siis tuli talv kange külmaga ja tormidega, siis veel rõugehaigus, mis linnas kui maal palju ohvreid päris. Vaene aeg, raske aeg, kaebasid inimesed maal, seda rohkem veel linnas; kopikas ei tahtnud kustki tulla, aga oli vaja elada ja olla; vaja oli turul iga päev raha välja anda, aga turul oli vähe saada, ja mis oli, see oli üleliiga kallis.

Ja seda tunnevad praegu linna kodanikud iseäranis rõhuvalt, alamal rahval on päris kitsas käes.

Väikeses pool-lagunud majakeses, ühes linnaosas, kus pea üksi juudi plekksepad, kübarate ja tanude tegijad elavad, paistab südaööl tuli. Teistes majades on see sellel ajal siin linnajaos ju ammu ära kustutatud.

Majakene on juba viimastes elupäevades. Tuul kohistab ta lohakile jäänud aknaluukidega, mida hoolitsev käsi ei ole parandanud ja mis juba oma värvist viimse jälje on kaotanud, torm mängib lumeebemetega ta väikeste madalate akende taga ja kõdunenud seinad ohkavad ning vabisevad.

Aga majakese seespoolne on ometi elamiseks kõlvuline — tuul ja lumi peavad veel ootama, enne kui nad sisse pääsevad, olgu küll, et majakese teine ots juba nende voli all on.

Elamiseks tarvitatava toakese akna all on valge, peene pitsilise linakesega ületõmmatud laud, sellel põleb lamp ja valgustab väikest ruumi. Palju asju ei ole siin näha: paar lihtsat tooli, aga niisama helevalgete üleriietega kaetud, ühes nurgas kapp, mille uks aga juba uuesti on paigatud ja millel üks katkiläinud päraga võti ees on, teine sein on enamasti ühe riidega varjatud, mis kardinaks on pandud, pea tervet seina täidab ja ainult nii palju ruumi üle jätab, et veel ühele naisterahva kummutile ruumi on saadud anda, mille kohal üleval ühe pommiga seinakell tiksub.

Laua ääres istub noor, pool-linna-, pool-maariides tütarlaps ja laseb virgasti nõela läbi sameti käia, mida ta õmbleb. See samet peab võõras olema, sest mitte enesele ei õmble ta sametit, seda tunnistavad ta lihtsad riided, veel enam ta nägu, kust kannatuse ja puuduse jäljed paistavad.

Tugev tuulehoog, mis luugi august üles laele puhub ja pööningul kolinat teeb, paneb teda silmapilguks pead tõstma, siis aga laseb ta veel virgemalt nõela läbi riide käia — ta tahab tööga seda pisarat tagasi hoida, mis varsti ta teise silma tahab tulla.

Kardina tagant kuuldub nõrk köha ja oigamine. Õmbleja viskab töö käest ja pühib põlle nurgaga üle silmade — pisar tuli tõesti välja — ja astub kardina taha.

Valgetel voodiriietel ja patjadel on üks kõhetu naisterahva kogu. Pea, käsivarred ja natuke rinda on kattest lagedad: nendest paistab kurvastus ja häda, haigus sisselangenud palgetest. Silmad on auku vajunud ja kuivaläikelised. Kurb-tänulik naeratus liigub ta huulte ümber, kui teine ta juurde astub ja kaastundlikult ta peale vaatab.

„Kas tunned ennast veidi tervema?“ küsis tulija pehmelt ja seadis haigele vaipa paremini ümber.

„Jah," vastas haige ja katsus naeratada. Seda vastust ei olnud teine mitte oodanud.

„Ära karda, mul ei ole viga —" köhahoog ja valus oigamine ei lase teda edasi kõnelda. Palavikuhoog tuli talle peale, ta hakkas sonima ja paled lõid punetama. Ilma sõna lausumata seisis tütarlaps ta voodi ees. Kui haige tüki aja järele uuesti magama jäi, läks ta väiksesse kööki ja pani teemasinasse süsi, et haigele pärnaõie teed keeta.

Ta ei olnud sellega veel valmis, kui juba oma nime kuulis hüütavat. Ta astus haige juurde tagasi.

„Leena," ütles haige ja ta nägu oli vagune ja hääl nagu tervel inimesel, „Leena, ma tunnen, et mu surmatund ligidal on, ja ma tahaks sulle veel midagi kõnelda — ära nuta! — kõik läheb veel sinu elus hästi. Mind ei või aga keegi enam aidata. Ma pean lahkuma. Meie oleme ju ligi kaks aastat ühes elanud; ma ei taha oma elu ainust saladust sinu eest mitte varjata — ainult sinu eest mitte — Ära nüüd nuta! — Ma tean, mis sul kannatada on, ja sellesama pärast olen ka mina kannatanud. Veel raskemini, sest minu lugu oli haledam, mind põlgas ka tema. Sa viisid minu kirja posti peale. See oli esimene kiri mul kellelegi kirjutada. Ma saatsin ta ühele inimesele, keda ma veel enne surma tahaksin näha, kes mind ilma enese teadmata — õnnetuks tegi."

Leena oli voodi äärele istunud ja võitles siin pisaratega. Haige võttis ta käe oma lahjade sõrmede vahele ja kõneles edasi:

„Kümne aasta eest olin ma rõõmus ja lustiline tütarlaps. Ma olin küll üksik, ilma vanemateta ilmas, aga mul olid head perevanemad, kes mind kasutütre asemel pidasid. Need olid Võidla talu omad. Küll oli siis mõnikord lust ja lõbu, kui Võidla koplis pühapäeviti mängida sai. Ah, kuidas see kõik

nii kurvalt lõppes! Mind tahtsid mitmed noormehed, aga ma ei läinud ühelegi. Teie üleaedne Andres oli sel korral noor kena poiss. Meie ajasime tihti pühapäeviti juttu, Andres ja mina; Andresel olid nõnda rõõmsad ja lahked silmad, nagu heal ja lahkel inimesel ikka. Ma ei tea isegi, kuidas ma temast aegapidi iseäralist lugu hakkasin pidama ja neid tundisid taga igatsema, mil tema jälle meile tuleks.

Ühel pühapäeval olin ma üksi kodus ja mul oli igav olla: ma mõtlesin, kui nüüd Andres meile tuleks! Imelik, nagu oleksin ma ette aimanud, sest Andres tuli ka tõesti. Siiski aga ehmatas mind seekord tema tulek, ma ei saanud isegi aru, mispärast: mul oli nii hea, kui ma teda nägin. Meie olime seekord iseäranis rõõmsad ja Andrese lahke naeratamine puutus kohe mu südame külge. Seal tuli ta nädal hiljem tagasi — aijeh! ja sõimas mind kõigi kuuldes, et mina olevat tema ära teinud!"

„Ära teinud!" ütles Leena, kelle enese südant see meeldetuletus haavas.

„Jah, ära teinud! See oli hirmus tund minu elus. Ma tundsin, nagu oleks korraga üks raske asi mu puruks löönud, aga ma elasin, see oli ainult tundmine nii. Enne pidasin ma ennast nii vaeseks, et mul midagi kaotada ei ole; nüüd tundsin ma, kui määratu rikas ma olin — mul oli minu au! Selle olin ma nüüd kaotanud. Aijeh! — Minu au purustamisega tapeti ka mind ennast. Ära nuta! — Aijeh! — Hirmus oli see piste, mis mind veel praegu pistab. Siis aga läks kõik mu silmade ees korraga mustaks. Laps, laps, see on hirmus, kui kellelgi inimesel tema au ära määritakse. Oleks mind seekord ära tapetud, see ei oleks nii valus ülekohus olnud kui au tapmine. Ja kes seda tegi? See, kes mulle nii armas oli, et ma oma elu tema eest oleksin andnud, see võttis ta. Ma ringutasin taeva poole käsi, ma palu-

sin jumalat — oh, ei kusagilt, ei kusagilt antud mu au enam mulle tagasi. Aijeh! Igal pool pandi pead kokku ja naerdi, kuhu ma läksin, ja igal niisugusel korral tungis laimu mõõk mu südamest läbi."

„Vaene, vaene Maali! ära nuta, ära eruta ennast!" palus Leena haige pead silitades. Aga kuna ta teist trööstis, voolasid ta enese silmad vett. „Sa oled süüta, Maali, oh ära nuta!"

„Jah, süüta. Aga ilma ees olen ma süüdlane. Ma põgenesin linna ja sain viimaks kauaaegse nälgimise ja kannatamise järele köögitüdruku koha. Aga mu elujõud oli murtud, ma ei saanud seda pidada. Tohter ütles, pikaline rinnatõbi ja südame viga. Viimaks sain sellesse majakesesse korterisse ja toitsin ennast näputööga. Veel korra taganes haigus, aga ei taganenud meelekibedus. See nahakaupleja, siin meie vastas, tahtis mind kolme aasta eest kosida. Ta on aus ja jõukas mees, aga ma lükkasin ta käe tagasi. Ma ei võinud mehele minna. Sööja valu-uss mu südames ei olnud mitte surnud; ta magas ainult ja salvas uuesti. Ta salvas uuesti. Ta salvas päeval ja kui magama heitsin, kui öösel silmi lahti lõin, kui hommikul üles tõusin: mu au! Oh jumal, anna jõudu, et ma elu viimasel tunnilgi seda unustada saaksin, mis ma ilmaasjata olen kannatanud. Aijeh!"

Haige, kes seni kõike oma jõudu kõnelemiseks kokku võttis, langes nüüd jõuetult patjadele. Uni halastas ta peale. Leena kohendas, mis ta juures tarvis oli, ja nägi, et rasked higitilgad ta otsaesisele tulid.

Leena tõi teemasina tuppa. Aga et haige magama jäi, ei tahtnud ta teda mitte äratada. Ta tõi oma näputöö siia ja katsus siin töö ära teha, aga ei saanud. Ta mõtted käisid kodus kasuisa majas, viibisid Mihkli juures.

Kui päike hommikul aknast sisse vaatas, leidis ta haigevalvaja tukkumas — loodus nõudis oma õigust.

Haige oli ärganud. Ta oli küljeli voodis, silmad ukse poole — ukse poole?

„Leena!" hüüdis ta viimaks tasa. Kui Leena jahmatades ärkas, küsis haige temalt:

„Kas ta peaks tulema?"

„Kes?"

„Tema."

Leena arvas, et haige sonima hakkab. Ta tahtis uuesti küsida, aga sel silmapilgul oli ukse taga kobinat kuulda.

Nõrk puna lehvis üle haige näo — see oli viimne elu, viimne nooruse ehapuna. Aga juba teisel kahvatas nägu valgeks, haige surus käe südamele ja keha kokkutõmbamisest võis tunda, et valuhoog ihust läbi käis.

Uks läks lahti, Andres astus sisse: tume, kohkunud, nõtkudes. Oma nööridega pühapäeva-kuue oli ta täna hooletult lahti jätnud, juuksed olid sassis, silmis häbi, valu...

„Andres!" hüüdis haige.

See hääl värises; selles hääles oli ehmatus, õrnus, lepitus, palve — see oli sõna, mida süda kümme aastat oli hüüdnud. Nüüd kõlas ta kõigest sellest, mis ta vaheajal oli kannatanud.

Tume verehoog tungis Andrese näkku, viha ajas ta sinna — viha iseenese peale; ta seisis ju iseenese ohvri ees. Pikkamisi, kartes astus ta lähemale, kohmetult jäi ta voodi ette seisma — ta ei teadnud muud teha, ta oli nõutu...

Leena vaatas imestades mõlema otsa, siis läks ta kööki — tal oli sinna asja...

Andres astus veel sammu kaks lähemale...

Maali hingas raskesti:

„Ma kutsusin sind... ma tänan, et sa tulid... ma tahtsin ütelda, et ma sind mitte ära ei teinud... vaid — sind armastasin... ma ei võinud ilma selle tunnistuseta surra... aita

Leenal mu surnukeha mu oma kihelkonna surnuaeda muretseda..."

Andresel oli, nagu oleks ta kustki kõrgelt maha kukkunud, nagu uimaseks löödud, asjata katsus ta häält teha... rind rõhuti kinni...

„Maali, Maali!" tuli karjatus viimaks ta suust ja tume mütsak kuuldus Leena kõrvu kööki. Kui ta selle peale sisse astus, oli Maali hing ihust lahkunud, Andres oli voodi ees põlvili ja rasked pisarad voolasid ta silmist. Ta kiskus oma juukseid peast, nimetas ennast kõige pahemate, Maalit kõige õrnemate sõnadega, aga Maali ei kuulnud neid enam. Ta oli hilja tulnud. Teine kosilane, surm, oli temast ette jõudnud.

Kaua aega jäi Andres sellesse olekusse paigale. Ta oli raputatud, kõik ta meeled nõnda läbi põrutatud, et ta midagi mõelda, midagi teha ei teadnud. Ta oli oma surnud mõrsja ees... ta oli kohutav kosilane. Leena seisis nõutult kesk tuba...

— — — — — — — — — — — — — — —

See oli haruldane seltskond, kes kolmandal päeval linnast välja Võhela poole läks. Kaks hobust vankritega, kaks meest, üks puusärk ja üks noor tüdruk. Need olid kaks mõrsjapaari; üks peigmees viis oma mõrsjat puusärgis, teine oma enese kaenlas. Inimesed vaatasid küsivalt nende peale, aga mis läksid inimesed teekäijatele korda.

Leena ja Andres olid Maali vähese kraami ära müünud ja selle eest nii palju saanud, et nad surnu viimast soovi said täita; nad said puusärgi raha ja haudapaneku toimetustest jäi veel ülegi. Isegi raudrist võidi osta. Nemad hoolitsesid kõige eest. Kes oleks hoolitsenud, kui mitte nemad seda poleks teinud?

„Nii oleks ka sinu käsi käinud," ütles teel Mihkel Leenale, „kui ma ebausu kammitsast mitte aegsasti lahti poleks pääsenud."

10. Nõiduse vägi.

„Imet, imet, mis nüüd kuulda ära ei saa," imestasid Võhela naised, „kes enne seda nägi või kuulis, et tüdruk poisi oma surmavoodi juurde kutsub või et poiss tüdrukule puusärgi ostab ja teda oma surnuaeda toob." Ja naised imestasid ja Leenu võis kolm korda päevas valla ümber käia ja ikka uudiseid kõnelda. „Võe ikke võe," ütles ta, „või Andres ilmaaegu surnut ära hakkas tooma. Maalil jäänud suur kastitäis raha järele ja see kõik saanud Andresele. Kõik, kõik puhas. A või Leenagi ilma jäi, oh sina imekene küll, kuidas teisele inimesele õnn ilmaasjata sülle kukub. Vai nüüd Mihkel Leenat enam võtmata jätab. Küll võtab teise ikke ära, või miks ta muidu ta ikke linnast ära tõi." Ja Leenu komberdas ühest talust teise, ei tal olnud enam aega kedrata ega sukka kududa.

Ometi oli Maali lugu ka paljudele inimestele südamesse läinud — Andres ise oli kõik ära rääkinud, mis ta teadis ja linnas nägi. Paljud, kes tütarlapse külast äraminekut olid pilganud, kahetsesid nüüd oma südames teda, ja paljud, kes ka Leenat nõiaks sõimasid, vaatasid tütarlapse otsa nüüd lahkemail silmil. Isegi Leenu ütles oma podina vahele: „No, ütle ikke inimesi, mis nad oma kurjade keeltega ära ei tee!"

Kõige rohkem oli Maali surm Aia peres mõjunud.

Miks ta ometi seal ei pidanud mõjuma? Sestsaadik kui Leena ära läks, kaebas perenaine, et ta enese paremast käest on ilma jäänud. Ta kaebas seda üksi iseenese mõttes, õigem, ta püüdis selle vastu panna, et seda mitte uskuda. Niisama ka seda, et ta Leenale ülekohut oleks teinud. Mõnikord aga ütles ta iseenesele: kes teab, kes teab! Ei muud ühtegi. Peremees oli koguni pahuraks läinud. Ta ei leidnud enam midagi sealt kohalt, kuhu ta asjad oli pannud, ei küntud ka kunagi just nii ja

sealt, kust tema tahtis: kord oli naine, kord poeg, kord sulane, kord tüdruk süüdlane. Ta pahandas, et ükski inimene enam temast ei hoolivat, tema jalarätid pesemata jäetavat ja särk pahupidi selga antavat. Tuli viimaks veel viljaikaldus, kippus rent võlgu jääma, siis jäi peremees kohe kõveraks, luges ikka sagedamini Piiblit ja katsus meelde tuletada, kus ta jälle pattu oli teinud. Ja siis tulid veel need rõuged ja tõmbasid ema voodisse. Kui siis tema ja poeg ema voodi ees istusid, oli emal, oli isal, oli pojal üks inimene meeles, kes siin kõik oleks teinud ja osanud, aga keegi ei ütelnud oma mõtet teisele. Ema sai terveks ja nõnda jäigi ütlemata.

Ja siis see ebausu ohver!

Peremees sai nagu nooremaks, kui Mihkel Leenaga õue sõitis, ja ema oli sel päeval mõne aja tagant täiesti rõõmus. Peremees pani täna sigari suitsema, mis ta eeloleva lihavõttepüha hommikuks oli toonud; perenaine lõi lõunaroaks lihale muna peale ja keetis klimbisuppi — „eks jää ka pühadeks veel jahu üle," vabandas ta iseenesele. Pärast sööki läks ta Leenaga aita. Siin näitas ta ära kõik oma vaheajal valmistatud vaibad, lõngad ja sukad. Iseäranis uhke oli ta ühe paksu villase vaiba peale, mis ta kirstu põhjast välja tõmbas. „See saab pojale, kui kord naise võtab," ja vaatas ise heal meelel Leena peale.

Leena võttis perenaise olekut nõnda, nagu ei oleks ta siit ära olnudki, nagu ei oleks nende vahel midagi juhtunud. Ta tegi oma kummuti lahti, mis Mihkel linnast ära tõi, näitas oma heegeldatud laudlinasid, rättisid, pitsisid ja muud peent linnas tehtud naisterahva tööd. Segades tuli midagi välja, mida Leena ruttu kummuti põhja tahtis vaotada; perenaine aga tahtis just seda näha ja tõmbas ilusa meesterahva helmevöö välja.

„Ah, kui ilus!“ imestas ta.

Leena läks näost punaseks ja soris kohvris ringi.

„Ja vaata, mis ilusad tähed: M. A. See on küll su mehele, kui — jumal — jumal sulle ühe annab.“

Leena läks veel punasemaks. Kerge õhkamine libises kogemata välja, aga see polnud mure õhkamine, seda näitas see, et tütarlaps ise nii erevil oli. Ta silus oma käharaid juukseid otsaeest eemale, et jahedat saada; siis peitis ta käed valge kaelpõlle alla.

Perenaine silmitses heal meelel kord kummutis olevaid kalleid asju, kord ilusat häbenevat tütarlast, kes oma mustas seelikus ja jakikeses, mida valge kaelpõll veel enam peenendas, nagu nukk ta ees seisis.

„Nüüd lähme lauda juurde,“ ütles perenaine. Nad läksid.

„Mustu on vaheajal õige suureks kasvanud — sinnapoole, nääh! Vaata, eks tunne oma endist perenaist ära — lakub su käsi. Kirjes oli üksvahe lahja, nüüd annab aga õige hästi piima. Päits ja Kirjak aga on lahjemaks jäänud. Eks ta ole. Või mina vana inimene jõuan nii palju toimetada kui noor. Tõmmu aga on rammus küllalt. Siin on uted. Kakskümmend viis tükki — neljal olid kaksikud talled.“

Leena vaatas kõik ära, mis näidati. „Mis? Eks võiks iga tütarlaps rõõmuga Aiale perenaiseks tulla? Ega puudust ikka karta ole. Leib, sool, kala ja liha on ikka alati majas.“

Nüüd vaatasid nad veel viljaaida, keldri ja kõik läbi, mis perenaine nägemisevääriliseks pidas.

„Eks noored ise sea kõik paremini,“ ütles ta igas kohas.

Rahulises rõõmsas toimetuses läks mitu päeva mööda. Vanamees oli kõigiti käbedam ja rõõmsam ja keksas nagu

poisike, kui üle ukse tarest piibu peale tuld läks võtma; laskis kassile piibusuitsu, lõi sõrmega laksu ja mõnikord, kui Leena toitu lauale kandis, kohmas ta perenaisele küünarnukiga külge: „Näe ikka, kui kärmelt see nüüd läheb. Enne pidid vahest tunniviisi ootama, kuni söök lauale sai.“ Kui aga Leena Mihkli uuele lauale peene valge heegeldatud lina tõmbas ja vanale ilusa tikitud sigaritoosi, Mihklile uuritasku sinna peale pani ja valge lambi sinna juurde, võttis vanamees Leena ümbert kinni ja laskis paar keerdu valssi.

„Ära ikka mind viimati unustab,“ naeris perenaine.

Ühel pühapäeva hommikul — Leena heegeldas aias — istusid isa, ema ja Mihkel laua ümber. Mihkel istus selg vastu seina, üks jalg pika säärega saapas risti teise peal, ja keeras tubakat paberisse; peremees luges, prill nina peal, Piiblit ja ema aitas huulte liigutusega tasa järele, kus tuttavad kohad olid. Viimati pani isa Piibli kinni, köhatas, seadis piibu põlema, põristas sõrmedega vastu lauda, nagu see ta viis oli, kui ta mõtles. Ta vaatas ema otsa, Mihkli otsa, siis ema ja isa üheskoos Mihkli otsa.

Mihkel suitsetas rahulisti oma tubakajunni.

„Mihkel, poeg,“ ütles isa ja köhatas jällegi.

Mihkel vaatas ümber.

„Kas oled juba rääkinud?“ Kaks köhatust.

Mihkel ei saanud aru.

„Isa arvab,“ seletas ema, „kas sa Leenaga juba rääkisid?“

Mihkel ei taha aru saada.

„Mis?“ küsib ta.

Isa köhatas, tõmbas piibust õige suure suitsu ja ütles siis: „Nõnda — seda, mis noored inimesed ikka räägivad — seleta sina, ema,“ ütles ta, kuna ta ise korda ei saanud.

„Kas ta sulle naiseks tuleb," seletas ema nüüd selgelt ja lühidalt.

„Olen rääkinud," ütleb Mihkel vagusi.

„Millal?"

„Kahe aasta eest."

„Soo!" tegi vanamees. „Ja nüüd ei ole?"

„Ei."

„Mul ei ole enam midagi rääkida."

Vanamees lõi rusikaga vastu lauda.

„Siis — siis ei ole sa minu poeg, kui sa Leenat kosida ei mõista."

„Olen seda ju kahe aasta eest teinud."

„Poiss, võrukael, nii oled sa mulle armas!" Seda öeldes viskas vanamees piibu lauale ja keksis välja — tema tahtis see olla, kes Leenale rõõmusõnumi viib.

„Eks nüüd vist küll ole!" mõtles Leena, kui vanameest niisuguse ajuga nägi tulevat.

See tuli, võttis ta käest kinni ja tõi ta kambri, et Leenalgi raske oli nii ruttu järele saada, kui vanamees tahtis.

Nad jõudsid kambri. Vanamees tegi enese naljakas-tõsiseks ja ütles nagu oksjonil:

„Siin küsin ma sinult oma poja nimel — kel enesel julgust ei ole — kas sa tahad seda võrukaela enesele meheks — no miks ei taha — eh? See, mis ta kahe aasta eest ütles, ei maksa täna enam midagi."

Mihkel tuli, võttis Leena rinnale ja suudles teda südamlikult.

„Nii, nii!" kilkas vanamees.

„Jumal õnnistagu teid!" ütles ema rõõmu silmaveel. „Leena — mu armas tütar!" Kui siis Leena peenema kombe järgi

äiale ja ämmale kaela hakkas ja otsa ette musu andis, pühkis vanamees oma habet ja ütles naljakalt:

„On aga sul kurjategijal silmad küll — need teevad veel minugi, vana inimese, viimaks ära."

NÕÕPNÕEL

„ . . . Voodi teki olin ma ära kõrvale lükanud ja lõin nüüd silmad lahti — nõnda seisab mul see lugu veel selgesti meeles. Mina ei oska teile seda enam seletada, mis ma tundsin, kui ma silmad lahti lõin . . . , õieti öeldud, mina ei tundnud midagi, ka seda mitte, et elasin ja olin, minul puudus igasugune arusaamine. Aga vist oli valguse silmapuutumine, mis minu nägemisnärve tegevusele osatas, ka teistesse meeltesse mõjunud, sest mina pilgutasin silmi ja vaatasin enese ümber, nagu ma mäletan, selle äkki tulnud mõttega, midagi näha . . . Sellega oli ka mulle iseenese olemise tundmine, lihtsama sõnaga, mäletamine, tagasi tulnud. Õige, mina elasin, mina olin, seda ma teadsin nüüd selgesti. Aga kus ma olin, mis oli minuga sündinud, seda tahtsin ma teada. Minu voodi ees seisab, käsi klaasikestega ja paberilitritega kaetud lauale toetatud, armsa näoga naisterahvas, keda mina vist enne kuski olen näinud, ja vaatab minu peale — oh, see on ju minu ema, minu hea ema! Tema kortsuline otsaesine lumivalgete juuste all hiilgab nagu rõõmust, silmades paistab õnnesära ja ta naeratab. Suus ei ole tal küll enam hambaid, ka tudiseb ta juba, kui midagi kauem vaatab, aga siiski on ta mulle nii armas, kui ta nüüd naeratab. Minule teeb see nii väga head ja süda nagu soojeneb ja naerab sees.

Ja tema selja taga seisab minu ilus priske õde, ehmatus ja rõõm on veel praegu segamini tema näol ja kikivarvul tuleb ta tasakesi lähemale.

Voodi jalutsis istub väike õepoeg Hans, sõrm suu ääres, ja julgeb vaevalt hingata. Minu pilk langeb küsides ühe näolt teise näole ja imeline kosutav tundmus liigub mu südame ümber, millest ma isegi ei tea, mis ta on ja mis mu keha nii kergeks teeb, nagu oleks ta udusulg. Ja isegi õhk on nagu udusulg. Ma kuulen, kuidas ta mu silmnägu ja käsi puudutab... minul on nii imeline hea olla. Emakene valab teelusikasse mingit vedelikku klaasist. „Võta veel see ära, siis saad terveks!" ütleb ta mulle rohtu tasakesi suhu lastes ja ohkab ise: „Mu vaene Hain!"

Vaene Hain! Miks ma siis vaene olen? Ah ja, nüüd tean ma, mis see kõik tähendab. Ma olen haige olnud, raskesti haige, aga nüüd olen ma kardetava kriisi ajast üle jäänud, sellest kõik saan ma nüüd täiesti aru, seda tunnistab mu omaste rõõm. Aga mina ise võtan sest kõigest vähe osa, nagu oleks mul ükskõik, kas ma haige olen või terve. Minu sees ja ümber on kõik iseäralikult rahuline, seekord aga ei oleks sõna „tuimus" mulle mitte vastumeelt olnud, minu meelest oli, nagu peaks kõik nõnda olemagi ja võikski ka nõnda jääda.

Ajaviiteks hakkasin ma enese ümbrust tähele panema. Väike kaheaknaline elutuba oli kaunis tume. Minu voodi kohal teisel pool seinas akna all oli laud, selle peal üks pildiraam, jalaga peegel ja pooleli kootud sukk. Lauast vähe eemal akna peal istus halli- ja valgekirjaline kass käppa lakkudes ja tõmbas sellega siis üle kõrva; ülemisel ruudul pirises pool-uimane hiline kärblane. Praegu võttis ta julge äralendamise katse ette, kukkus aga aknalauale seliti maha. Mina hakkasin oma tähelepanekute vastu rohkem isu tundma. Kahe akna vahel seina

ääres seisis punaseks värvitud kapp, katkiläinud päraga võti ees — ma püüdsin meelde tuletada, kuidas see katki oli läinud... Selle mõtte juures, mis iseenesest mulle õige raskeks ülesandeks sai, katsusin enese mõtet kokku võttes õige vagusi olla. Seal kuulen ma, kuidas ahjus, mida ma küll ei näinud, sest et see teises toas oli, kasepuud põledes lustiliselt prigisevad. Vist on väljas juba külm, kui tuli ahju on pandud, mõtlen ma ja vaatan ise akna poole, mis valguse vähenduseks pooleldi kardinatega on varjatud.

Väline ilm oli, niipalju kui ma kardinate pärast aru võisin saada, tume ja pilves. Ma sain aru, miks tuli ahjus oli, väljas valitses talv. Lund sadas, üksikud ebemed langesid õige pikkamisi maha, nagu järele mõeldes... Vist oli praegu suurem sadu olnud, sest akna all olev kask oli paksu lumekoorma all. Praegu lendas üks kohevil sulil varblane, midagi noka vahel kandes, ühele oksakesele, kust lumi maha värises ja oks raagu jäi... külm pidi väljas olema.

Suur muudatus! Minu endise mälestuse järgi olid puud lehes, aga nüüd oli talv. Kui hea, et tuba soe oli. Lehed ja — lumi, ei, see oli väga kena rohkema uurimise väärt• leidus, kuidas see kõik oli tulnud, kui palju aega võis mööda läinud olla?

Asjata katsusin ma nendele küsimustele vastust anda, küsimustele, mis pealegi ikka rohkem uusi kaasa tõid. Minu endine tuim rahu oli nende tähelepanekute läbi uudishimuks, uudishimu põnevuseks, põnevus piinaks muutunud...

Tusa ja meelepahaga tahtsin ma oma voodi peatsi kohalt naela otsast mahakukkunud pühapäevakuube ära visata, mis jumal teab mispärast siia rippuma oli seatud ja nüüd minu liigutamisega otse silmade peale langes. Korraga torkas mulle midagi sõrme, ma keerasin riidetüki ümber ja —

„Oh jumal! Ai!"

Valus oigamine tungis mu südame põhjast. Kuue nööpaugu kohal oli üks nööpnõel. Tuhat valu, tuhat mõtet, tuhat kahtlust, isegi niisama palju otsuseid tormas mu õnnetus peas läbisegi ja jõuetult langes mu pea patjadele tagasi. Ja seda kõik ühe nööpnõela pärast! Tahaksin ma teile seda kirjeldada, missugune tuline valu mu südamesse kerkis, kui ma seda nõela nägin.

Teie saate jälle ütlema, et see „nõela südamesse torkamine" luuletajate kõnekäänd on, aga mina pean neile raiskuläinud mõtlejatele, nagu teie luuletajaid nimetate, õiguse andma, et nemad selle „südamesse torkamise" sõnaga siin naelapea pihta on trehvanud. Jah, ma oigasin, oigasin nagu surija, kui see nööpnõel ja temaga kinnitatud paar kuivanud lille mu silma puutusid. Ma tahtsin üles tõusta, et vihatud asja ühes kuuega ahju viia, aga nõrkus oli suur ja hädakarjatusega langesin ma tagasi voodi. Mu omaksed tulid ehmatusega voodi ümber tagasi ja „Vaene, vaene Hain!" õhkas mu ema pisarsilmil.

Neil oli asja mind vaeseks Hainiks nimetada. Ärritusest väsinud, tundsin ma, kuidas mu südame peale korraga nagu raske elajas maha langes, siis tundsin ma, kuidas mu pea nagu oma kaalu kaotas, kuidas siis kõik äkki seisma jäi. Siis oli mul tundmus, nagu tahaksin ma kuhugi kukkuda, nagu oleks mu ümber igal pool ääretu tühi ruum ja ei kinnitust ega peatust kuski. Ma tahtsin kisendada, aga ei võinud. Siis läks kogu mu keha korraga nii kergeks, imelikult kergeks ja ma hõljusin ääretus ilmaruumis edasi . . . Nüüd olen surnud, mõtlen ma, ja mu nägematu osa lendab otsatus ruumis ümber, kuni ta äraseletamiseni jõuab . . .

Mina olen uuesti haiguse küüsi langenud. Kuni ma ärkasin, oli jällegi paar kuud mööda läinud.

See ärkamine oli aga mitte üksi ihulisele, vaid ka hingelisele tervisele. Niisugused asjad nagu nööpnõel ja mõni kuivanud lillekene — mälestus õrna käe õrnemast ajast — ei visanud mind enam haigevoodisse ega pannud pisaraid voolama. Üks haigus oli teist kaotades ka ise kadunud.

Teie näete, mina olen terve."

Nõnda jutustas meile Olle Hain meie soovi peale T. linna võõrastemajas II laulupeo ajal oma haiguse ja tervekssaamise lugu. Meid oli siin hea seltsikene, kõik endised koolivennad, kellest mõned kõige nelja taeva tuule pool ametis olid ja nõnda üksteist kaua enam ei olnud näinud. Hainist ei teadnud meie aga niihästi kui mitte midagi. Kui suur unistaja ja idealist oli ta viie aasta eest meiega ühel ajal koolist välja astunud. Pärast kuulsime, et ta kedagi palavasti olla armastanud, pärast raskesti haigeks jäänud, muud ei ühtigi. Meil kõigil oli sellepärast Haini käekäik südame peal ja igaüks meist soovis selle hirmsa kolli, nööpnõela saatusest veel pikemalt kuulda. Nõnda palusime siis Haini meid selle saladusega tutvustada. Hain lubas viimaks mõne puiklemise järele seda teha ja nii hakkas ta siis jutustama.

Aga vahest on vaja teada, et midagi iseäralist meid Haini külge köitis, midagi nagu aupakkuvat uudishimu. Hain ei olnud mitte enam endine Hain. Peen valge naisterahvajumeline nägu, mis põhjusel meie teda koolis Miinaks kutsusime, oli kindlamaks ja mehisemaks muutunud, lõuga kattis paks ruuge habe. Viimast silitas ta heal meelel, nagu suuremal osal Liivimaa mõisavalitsejatel, kes rohkem kui 500 rubla aastas palka saavad, moeks on. Hallid rahutud silmad, mis enne ikka nagu kartusega ümber eksisid, vaatasid nüüd nõnda öelda heameelse rahuga kindlamalt teiste peale, nagu teaks ta väga selgesti, et

temal rohkem raha taskus on kui kellelgi teisel. Hain oli praktiline väikemõisnik läbi ja läbi. Ja ei võidud Haini praktilisest meelest veel õige selget pilti saada, siis oli tarvis aga korra Hainist veidi eemal istuva Georg Linderi peale vaadata, kes Haini mõisakeses kui kirjutaja, metsasaks ja ka kubjas ametis oli, pühapäeviti aga ka valitseja nime kandis. Tema oli täna ka siin. Oma hallis, roheliste paeltega õmmeldud kuues, millel põdrasarvest nööbid ees olid, nagu see vastu Valga piiri ja osalt ka Viljandi maakonna kirjutajatel moeks on ja mis igal mõisa opmanil tingimata peab olema, kui ta talupoisiga ühes sõites sellest mitte alamaks ei taha peetud saada ega võõras mõisas käies kokaga ja kutsariga ühes süüa, — selles kuues näis ta väga hästi iseenese tähtsust tundvat ja ta vaatas praegu himukalt laual oleva veiniklaasi peale, nagu vaataks ta järele, mitu meest veel eespool teda juua tahavad. Sealjuures tegi ta ise nii imekavala näo, just nagu oleks tal heameel, et moonakad täna õhtul veel selle vakamaa üles said künda, mis õiguse pärast küll homse päeva tööks oleks võinud jääda. — Tema oli korra oma härra raamaturiiulil mõnda saksakeelset raamatut näinud ja Goethe „Faustist“ koguni ise lugenud — kust kohalt, seda ta küll ka isegi enam ei mäletanud, — ja sellepärast pani ta väga imeks, kui mõni ta tõendusele, et eesti kirjandus põhk ja eesti keel talupoegade keel olla, vastu vaidles. Hain küll ei rääkinud oma valitsejale niisuguse targa jutu peale midagi vastu. Linder võis näiteks niisuguse teadusmehe vammust kandes kaks kasu saada: kui teadusmees oma härra silmas maksta ja — kes midagi maksab, noh, see ju ikka ka maksab, ja see teadus oli talle vahest palga juurdeküsimise juures väga tarviline asi.

Täna oli Linder iseäranis uhke, et Hain tema kaasa oli võtnud ja niisugusest mehest nagu valla-kooliõpetaja abi J., kes

tema kõrval istus ja hoolega ametis oli, et oma särgi krae nukki õigele kohale saada, sest nööp oli sealt ära kadunud — niisugusest mehest ei pidanud ta mitte midagi lugu. J. järel istus S., üks endine või praegune ajalehe toimetuse abiline, käsipõsekile laua najale toetudes, ja mõtles praegu järele, kuidas ta küll oma homse poliitika-ringvaatega valmis saab ja kumma tähtsusele ta enam rõhku paneb, kas Bismarck'ile või Boulanger'le. Tema vaeseke oskas üksi siis rääkida, kui jutt ajalehtede või nende ühenduse peale kaldus, ja sellepärast oli ta parem vait, et nõnda vaimurikkaks meheks peetud saada. Tema kõrval istus meie koolivend V., kes kooli ajal ilmatu palju plaane oli teinud. Tema tahtis esiotsa vähemalt tohtriks või kirikhärraks õppida, aga kui see tahe nagu vähe kõrge näis, tahtis ta Venemaal mõisavalitsejaks saada ja mõne õige rikka vene mõisniku tütart ära võtta; siis arvas ta, et ka vallakirjutajal oma osa tähtsust on, viimaks aga mõtles ta, et kõige parem on isa juurde koju jääda ja teda majapidamises aidata.

Seesugune oli meie seltskond — endised koolivennad küll, aga nüüd õige mitme-seisuslikud ja -klassilised inimesed. Meie ootasime Haini jutustuse algamist. Pärast seda, kui Linder homse ärareisi jaoks linna mõnda tarvilist oli läinud muretsema, hakkas Hain oma nööpnõela-elulugu jutustama.

„Esimesed nädalad vanemate juures läksid väga hästi. Kauaoodatud kooliaja lõpp oli nüüd käes ja jällenägemine seda magusam. Ah mis hea oli metsas ja karjamaal endistes mängupaikades luusida! Sinna sekka segas magus kooliaja järelmälestus, mis, kui pealegi mu endise priimuse au, kus ma teisi kui türann võisin valitseda, jälle meelde tuli, veelgi palgeid autundmuse punaga kattis. Aga minu isa kui kokkuhoidliku ja

targa põllumehe peas pesitas viimaks küsimus, mitte: mis peab sest lapsukesest saama? vaid: mis hakkab see „noorhärra" viimati peale? Teie teate, et ma koolis ennast ühelegi elukutsele ette ei valmistanud. Mina, kes ma ennast suurvaimuks pidasin, arvasin seda rumaluseks, niisuguse alatu küsimusega pead murda. Ei, mina olin koguni suuremate eesmärkide tarvis sündinud — ega ma ometi asjata klassika-kirjanikke lugenud! Ei koguni! Ja ei oleks see küllalt mõjunud, mina — luuletasin ka! Peale selle olid mu vaimus ajaloolised mõtte- ja poliitika-kangelased veel liiga heledate värvidega säramas, sõjakangelased oma läikivates ülikondades, mille kõrval sulaste mullased pastlad ja isa reherabamise müts — kole vastand oli. — Mispärast ei võinud minust mitte saada mõni Homeros, Aleksander Suur, Demosthenes, Cato, Dante või mõni muu? Või mõni Shakespeare, Goethe koguni! Ise uurisin järele, missugustel eluaastatel keegi esimesele kuulsusepulgale oli astunud, ja leidsin, et minu 17. eluaastal kuulsuse algamiseks küll ka ju aeg oleks. Aga ega julgust maksa kaotada, mõtlen ma. Inimene saab kõik kätte, mis ta tahab, ütleb Napoleon.

Üks aasta läks mööda, asi kippus kirjuks minema. Täit rahu ei tundnud ma kunagi, niikaugele kui ma mäletan, nüüd kippus see koguni kaduma. Miski vaevas mind, mida ma ei teadnud, midagi igatsesin ma, mida ei tundnud, midagi lootsin ma, millele nime ei teadnud anda, aga mingi suur sündmus pidi see olema . . .

Rõõmsast seltsist hakkasin põgenema, see kasvatas mu piina, härrandlikus ilus nõretav loodus, linnukese laululirin äratas isevärki tundmust, mis enam kurbus kui rõõm oli, mahedad vaiksed maiööd, kaste-hõbelinikuga kaetud vaikne loodus — mulle oli ta täis kaebehääli, igatsevaid, kutsuvaid hääli . . . kas oli see nooruse armu eeltundmus, eeltundmus sellele „tundmata

jumalale“, mida noorus — veel ilma kindla kuju omanikuta — teadmata teenib?

Aegamööda tuli tundmus, nagu oleksin ma üleliigne inimene, üks number inimeste arvus rohkem. Loodus oli igaühe olemise ette määranud, mina olin kogemata üleliigseks ilma saanud . . . See tundmus tegi minu inimeste ees araks. Tahtsin ma mingit kohta saada, siis tulin ma ikka liig hilja või mu kohmetu olek laskis mind ikka läbi kukkuda, — noh, mis seal imet, mina olin ju üleliigne. Igast inimesest võis kes teab mis muud öelda, aga üleliigne — ei, seda ei olnud keegi peale minu.

Ma lugesin palju. Kõige paremate kirjade kõrval ka kõige viletsamat, nõnda kuidas juhus just mu kätte tõi. Noor vaim ei jõudnud seda ära seedida, mis vägevad vaimukangelased kõnelesid. Mõtteteaduslikud kirjad said mõtte piinaks: lõpp, minu peas valitses segadus, nagu ilma esimeses loomise ajajärgus, südames troostitu olek.

Niisuguse oleku järele tuli harilikult „luulepalavik“ ja siis olin ma endise üleliigse kahkluse järele üleliiga kindel oma „vaimuannetes“, olin jälle Cato või mõni teine. Seesugusele loole pidi lõpp tulema. Minu isa, kes arvas, et poisist nõnda midagi õiget nahka ei või saada, seadis asja nii, et ma U. mõisa põllutalitust pidin õppima minema. Minust, kes enne vähemalt Demosthenes tahtis olla, pidi korraga opman höövel-datama — mitte keegi muu vähem mees kui opman!

Isa käsk tarvitses kuulamist; ühel ilusal päeval olingi peen saksapoiss.

Et minu Cato'listele kõrvadele moonakate vandumine ja kubjaste sõim, millele viimasele ma õiguse pärast kaasa oleksin pidanud aitama, kellegi mesiroog ei olnud, võite arvata. Ka oli minul, kes ma seniajani iseenese härra olin olnud, nüüd kaks härrat: mõisahärra ja valitseja, kolmandaks sigines vahest ka

metsaülem. See oli minule natukene raske keerdülesanne. Mõneski asjas olid nad seljataga üksteise vastased, aga selle poolest, et minul peale muude vigade seljaluu liig kange paindumä olla, olid kõik kolm ühes nõus.

Asja lõpp oli: mind pakiti ühel ilusal hommikul kokku ja saadeti sinna, kust ma olin tulnud. — Kits ei kõlvanud kärneriks!

See sündmus paraku ei andnud enam sugugi „luulelisest küljest“ vaadata, isegi laulutegemine jäi tükiks ajaks soiku. Õnneks halastas minu peale üks sugulane, kellel mõisa moodi talu või talu moodi mõis oli. Ta võttis mu enese juurde, kuna ta isale kindlasti oli tõotanud minust „meest teha“.

Tema mõisakene oli kenas kohas, elumaja seisab just väikese järvekese kõrgel kaldal. Järvekese hommikupoolne ots ulatus kuni liivakünkal oleva surnuaiani, millest mööda väike jõgi põhja poole alla kidurikkude kaskedega kasvavasse sohu keeras, kuna lõuna pool nõmmel sirged männid kasvasid, siia ja sinna väikest lagedat platsi jättes. Ennenimetatud surnuaia nurga kohal järve otsas — järv oligi õieti tammi läbi sünnitatud — oli veski. Veski silla otsa kohal, surnuaiast ja järvest ühekaugusel, seisis suur lohuga kivi. Lohk oli inimese jälje moodi. Jälje olevat rahva jutu järgi vanapagan siis astunud, kui ta alt soo kohalt põrgust tulise ajuga välja karanud, et kaht parajasti riidlevat meest taplema ajada. Järvekese õhtu pool otsas, juba võõras piiris, oli vana eesti kantsi ase, rahvasuus „linnamägi“, kuna siit arvata poolteist versta eemal õhtu pool Kalevipoja säng ülevalt poolt järvesse tuleva jõekese ääres seisis, kus jällegi veski oli. Mitu korda olen ma pärastpoole nende kahe koha, linnamäe ja Kalevipoja sängi peale mõelnud, sest, nagu tuttav, tunnistatakse „Kalevisängid“ endisteks eesti kindlusteks, kuna aga kaks kindlust vaevalt nii

lähestikku võisid olla. Või oli esimene vanem ja maha jäetud ning selleks „linnamägi" kui kõlvulisem koht valitud.

„Oi, päris luuleline maakoht," mõtlesin ma sugulase juurde asudes.

*

Ühel ilusal juuni õhtupoolel luusisin ma surnuaia poole. Ilm oli ütlemata ilus ja soe. Mõisakeses ja järve ümber ei olnud ainust töölist ega muud liigutajat kuskil näha. Isegi veski oli seismas, nagu ei oleks tal luba oma klobinaga ühist rahu rikkuda. Üksi kari hanesid ujus vagusalt päeva käes peeglina kiirgaval tasasel veepinnal, vanad uhkesti ülestõstetud kaeltega ees, väikesed soperdades järel. Päike särab nende sulil — ilus! ... Minul kipub säärane ilm silmast vett välja võtma, olen ise nii rahutu ja mõtlen surnuaia väravast sisse astudes vahest rahu, ja kui mitte seda, siis vähemalt mõnd luulemõtet leida ...

Ühel puupingil paksu jalaka all võtan ma aset. Aga kas see koht just kõige sündsam on? Seal pihlaka all võib veel ilusam ja parem olla! ... Vaatan ühte, vaatan teist kohta, ei ole kuskil hea — kardan, et siin just see kõige parem koht ei ole, ühes teises kohas ehk võiksin ma rahu saada.

Valisin viimaks sirelitega piiratud pingile oma isteaseme. Üks oravakene on vist minust kohkunud, ta jookseb krigisedes jämeda männi otsa ja jääb alles kolmandale tugevale alumisele oksale peatuma. Siin ta istub, käbi suus ja vahib naljakalt minu peale ...

Korraga kahiseb midagi eespool, ühe põõsa vahelt välgatab valge riie ... Väike ilus neiukene tipitab üht lillekimpu käes hoides siiapoole tulla. Imeväike jalg puudutab vaevalt maad ... tal on nõu neid lillesid kuhugi hauale panna. Kullakarvalised

juuksed on sinise paelaga kergelt kinni seotud, sedasama karva pael on ta vööl... Nüüd ta kummardub kergesti minu eest paari põõsaga varjatud hauale... ümmargune valge lapsepale ja lumivalge kael paistavad mulle silma — kui ilusalt seisavad meelitavalt-lookas juuksesalgud kõrva ääres sinise paela all! Ja sinilillekene on ta rinnal... Oh kui ilus see rind on! Mina tahan pingilt üles tõusta ja lähemale minna — lähemale! ma ehmun korraga isegi selle mõtte juures. Oravakene, kes vist minu vastu uudishimuliseks sai, laskis käbi maha kukkuda, mu kummardaja näkineid vaatas üles tõustes eemale ja tema pilk leidis orava, aga selle järele ka suurema orava, kes mitte käbi ei närinud, vaid... Suured targad lapsesilmad vaatasid küsides minu peale, nendega mahe-tõsine peen neiu nägu. Mina vaatasin vastu, ja silmi pilgutamata oli veel üks küsiv pilk minu jaoks, ja siis, — oh, ma ei teadnud enam midagi, ma läksin vist punaseks ja tahtsin pingilt üles tõusta ja enese vabanduseks midagi öelda, aga ma ei julgenud... ei julgenud täiesti hingatagi... Viimaks ärkasin nagu unenäost. Mis see oli, kes see — neiu oli, julgesin ma iseeneselt küsida, miks ta vaatas mind, miks ta mind nõnda vaatas? Ah, need silmad, need silmad!

Korraga tundsin ma igavust, et ma — üksinda siin olin. Üks võõras arusaamatu tundmus tekkis minus ja see leidus oli mulle isevärki uus. Surnuaia väravast astusin ma selle tundega välja nagu Aadam kord paradiisiaiast, ilma et siin ühtki äratundmise, silmade lahtitegemise puud oleks kasvanud, mille vilja kallal oleksin võinud patustada. Ma olin rahutu.

Oh, need silmad, need silmad!

*

Minu onu, kelle juures ma nüüd elasin ja kes minust meest teha oli lubanud, oli igapidi oma ülesande vääriline, just päris põllumeheline tublidus ise. Kui ta hommikutel oma elutoa trepist, pika säärega saapad jalas, mis isegi üle põlvede ulatusid, käed lühikese põõnaga kokkutõmmatud kuue taskus, alla astus ja raskete sammudega mööda kruusatud teed väikese kidura puiestiku vahele ära kadus, et väljale või mujale talitust üle vaatama minna, siis võtsid tema päikesest pruuniks põletatud näojooned, mille kõrvale suur rooma nina ja lai, mitte liig kõrge kühmaline otsaesine väga kenasti kõlbasid, harilikult selle näo, nagu oleks sinna kirjutatud: „Mina olen V. mõisa omanik!" Häda sellele inimesele või veel mõnele kirjauurijale, kes selle igavese tõsiduse vastu vaielda julgeb! Muidu näo poolest ei võinud teda just ilusaks pidada, selleks andsid temale ta mustad karmid juuksed, mis otsaees iseäranis nagu vihasemoeliselt kahes juhtuvas säbaras olid, ja süsimust habe liiga kurja oleku, kuna ligemalt vaadates siiski ta näos, iseäranis ta tuhakarva silmade ümber mõni külgetõmbav mahedusejoon näha oli, mis ehk vahest naisterahvastele võis meeldida. Inimesed kartsid teda ja pidasid kurjaks ja mina andsin esiotsa neile selleks täielise õiguse. Pärast aga nägin, et tema enamasti ikka sandimalt välja ütles, kui ta mõtles. Ka oli ta kaunis sõnakasin ja vastustes järsk ja lühike. Tema oli nõnda öelda seespool iseennast. Korrapidamises oli ta „ordnung" ise, mida sõna ta ka tihti põlluteaduslikult pruukis. Siin pidi kübar olema, seal piip, siin mõisaraamat, seal tindi ja sulepea alus, lühidalt, asi pidi „ordnungis" olema. Ja selles tükis oli „vana Kata" kui köögi kuninganna ja majavalitseja ja meie kolmas ning viimne majaline — onul oli kõigi hea korra ja kommete kõrval ometi väike viga: ta oli vanapoiss — igas tükis oma peremehe eeskuju: ta võis haigeks jääda, kui keegi peegli või

veepudeli või mõne teise asja teise koha peale oli unustanud. Hommikust õhtuni oli ta oma pannide ja katelde kallal üleskeeratud käistega väsimata ametis, kui just kanu või tuisid sööta või karjatüdrukute sigadesöötmist ja lehmadelüpsmist üle vaadata ei olnud, kus ta ka juhtumise korral mitu korda „mamsli“ nime oli kuulnud. Ja sellel põhjusel arvaski Kata otsaees juustes punast paela kanda tohtivat, mis ju igale teisele mõisatüdrukule kuulmata edevuse patuks oleks arvatud. See pael oleks võinud ka olematagi olla, sest Kata oli inetu, tal oli lahja rõugearmiline nägu, üks õlg natukene kõrgem kui teine, peale selle veel pahem jalg natukene kõver, aga ka kõige inetum naisterahvas on ikka veel natukene edev, ja kõige inetumaks ei pidanud Kata ennast ammugi mitte. Kui mitte kellegi teise, siis tahtis ta vähemalt enese meelepärast olla. Muidu oli Kata vagune ja harva teisiti kui tõsine, olgu siis, et ta vahest hommikutel küsides, kas ta hommikuks kohvi või piima peab muretsema, natukene köögitüdruklikult katsus naeratada, et nõnda iseenese kasuks esimese valmistamiseks luba saada.

Niisuguste inimeste keskel tahtis mind esiotsa igavus suretada. Ainus lõbusam tund tuli siis, kui vahest lähedal elav köster onu juurde juttu ajama tuli ja peale iseenese lahke tuju, milles peale orelimängu ka kõik tema tähtsus oli, ka „St. Pet. Heroldi“ või „Golos'i“ kaasa tõi, mida ta — jumal teab kelle soovi peale — oli tellinud. Peale selle tuli ka vahest naabermõisa metsavalitseja sinna, aga õige harva, sest seda ei tohtinud ju härra teada. Onu seltsis temaga vist küll sellepärast, et temaga aja lahutuseks „kuutkümmendkuut“ mängida. Tema rääkis enamasti oma härra häist hobustest ja viledatest hurtadest, peale selle oli ta iga soovi valmis täitma; ta oli üks hea süda, võiks tema terve iseloomu ühe sõnaga ära öelda . . . Peale nende ei olnud aga enam kedagi, ja mina olin sellele selts-

konnale nagu viies ratas vankri küljes — ei ja, ka siin olin ma jälle üleliigne.

Mitmesuguste kujutuste vangis istusin ma ühel päeval onu kirjutuslaua juures, et tema rehkendusi üle vaadata. Masina kombel olin ma ühe osa tööst lõpetanud ja nüüd võisin ma jälle unistada. Lahtisest, vastu järve olevast elutoa aknast, mille alla rohuaia nurk ulatus, voolas mahe lillede lõhn sisse, päike oli juba madalale jõudmas, linnukesed siristasid aias rõõmsalt... kurb ja siiski õnnega segatud tundmus asus minus... seal liikus tasane sinine järvepind ja näis, nagu säraks see ilus sinine, lapseline silmadepaar mulle vastu... Kes ta oli, kuhu ta jäi? See küsimus ei andnud mulle rahu, seda kordasin ma õhtutel ja hommikutel, tema liikus ka praegu jälle elavalt mu meeles ja ma arvasin neid silmi nagu praegu enese peal viibivat... missugune õnnestav piin! Ma arvasin enese praegu surnuaia pingil viibivat, arvasin tema riide kahinat kuulvat, ja nüüd vaatab ta punastaval palgel ja õnne sära silmades mu peale ja lubab mulle oma rinnal oleva sinilille...

Uks läks lahti, onu astus tuppa. Nagu külm jääõhk lõunamaa lilleväljadele, nõnda puhus tema vali tusane pale endised tundmused minust minema. Vist oli teda kuskil pahandatud, sest ta tõmbas iseäralise ägedusega sohva kõrval oleva piibu, ja kuna ta järsku kuue hõlmasid kõrvale lüües sohvale istus ja tubakat piipu hakkas toppima, ei vaadanud ta kordagi minu poole, vaid ütles lühidalt ja käskivalt:

„Mine küsi Thali käest, kas ta veel täna mulle paar küli rukkeid võib jahuks jahvatada — nüüd kohe," lisas ta veel tagasi vaadates juurde, kui ma juba oma kübarat otsisin.

Ma olin kuulnud, et Thal kaunis peenekombeline mees pidavat olema, või vähemalt, et inimesed teda selleks pidasid. Mina ei olnud teda veel mitte näinud. Teel arvasin ma järele, kui-

das onu soovi või õigem käsku veidi viisakamal kombel avaldada. Oli see tüütava tolmu või mõne muu põhjuse pärast, aga mölder ei elanud mitte veskis, vaid kenas punaseks värvitud eramajas jõe kaldal, kena mäekünka jalal, mille küljel noor lepik, pihlakad ja alamal mõned toomed kasvasid. Et praegu veski seismas oli, arvasin ma küll elutoast möldri kõige ennemini leida võivat.

Koputasin ukse pihta. Et mingit vastust ei tulnud, astusin sisse. Nagu näha, ei olnudki see veel päris elutuba, vaid pere ja teenijate jaoks. Üks vana naisterahvas puhastas ube; jalge ees pikali maas, pea käppadel, lamas suur musta villaga puudlikoer, või oli ta selle poolvenda, sest urisedes vaatas ta minu poole. Naisterahvas, kes vagusi oma tööd edasi tegi, nagu ei oleks mind olemaski, ütles, kui ta korra nagu juhtumisi minu poole oli vaadanud:

„Soovite vist sakstega kokku saada?“ Seda öeldes näitas ta paremat kätt ukse poole.

Ma astusin pärast koputamist ja „sisse“-hüüet tähendatud tuppa. Minule vastu tuli punase habemega lüheldane, kaunis kuivetanud mehike, kes vist ust avama oli tahtnud tulla ja koputamist kuuldes — muidugi tuli siin maa kohas seda harva ette — juba paraja alandliku küürugi selga oli tõmmanud, et võõrast, kes ikka mõni „saks“ pidi olema, vastu võtta.

„On minul au —“ tahtsin öelda, „härra Thaliga rääkida, olen see ja see,“ aga korraga tundsin, kuidas veri mulle pähe tungis, süda valjusti peksma hakkas ja minu alustatud kombekõne ühes teiste mõtetega tuhandele poole laiali läks. Peente kardinatega kaetud akna all laua otsas, millel üks apelsinipuu praegu õitses, istus — jah, istus neiu, keda ma surnuaial olin näinud. Vähe oleks puudunud, ja ma oleksin suure häälega karjatanud.

Selles kimbatuses ei leidnud ma tõesti enam nõu, ja nagu ööbiku laul kõlas sellepärast möldri kaunis kärisev hääl mu kõrvadesse:

„Minu nimi on Thal, see siin on minu tütar Selma."

„Minu nimi on Hain Org."

„Rõõmustan väga!"

„Rõõmustan väga!"

Vähemalt seekord sai need kulunud sõnad oma tõsises mõttes rääkida. Selma või „Selmi" laskis oma heegeldustöö lauale langeda, kuna ta oma väikese pehme käekese mulle ulatas; kuna mina nõnda öelda kõige suuremas õnnelikus hädaohus ta peenikesi valgeid sõrmi vaevalt puudutada julgesin, vaatas ta nõndasama küsides oma suurte silmadega minu peale nagu korra ennemalt, kuna ma nagu õrna väikest puna tema palgel näha arvasin võivat.

„Prääks!" Üks hirmus hääl — oma õnnetus teretamise toimetuses olin ma jalaga „komplimenti" tehes Selmi väikese kassipoja sabale astunud!

Tehti nõnda, nagu ei oleks seda kuuldudki, ja mina võisin jälle hinge tõmmata.

Vanamees arvas seda suureks auks minuga tuttavaks saanud olla, ja kui ma oma käimise põhjuse ära olin rääkinud — kui hea, et mul midagi rääkida oli — paluti mind kõige lahkemalt istuda. Kohmetult täitsin ma seda soovi. Mölder tegi ühest ja teisest juttu, aga et vastused kaunis sunnitud olid, vabandas ta ennast väheks ajaks ja läks veskisse.

Selma ja mina jäime kahekesi.

Imelik, Selma ei olnud sugugi nii arg, nagu ma enesele olin ette kujutanud. Sellevastu istusin aga mina kui tulistel sütel. Küll olin ma juhuse vastu tänulik, mis mind mu ärakadunud muruneiu jälile oli juhtinud, siiski oleksin ma praegu igas

teises kohas soovinud olla, aga mitte siin. Parata ei olnud midagi, mina pidin seda karikat praegu jooma, mis mulle nõnda maitses nagu tõrv ja mesi segamini: õnnelik ülesleid — meeosa, kartus ja kohmetus kui ka sõnavaesus — tõrv selle sees. Mina olin seal nagu reisija, kellel just igatsetava eesmärgi lõpul sild sügava jõe pealt ära võeti.

„Kuidas on meie maakoht teie meele järgi, härra Org, kui — küsida tohin?“ algas Selma korraga kõnet, viimast lauset kelmikalt juurde lisades.

„Tänan küsimast, ilus!“

„Tõesti?“

„Juba sellepärast, et siin muruneiud ümber jooksevad, keda ma tahtmata eksitasin —“

„Ah soo — teie olete luuletaja!“

Selle kõnekäänaku üle olin ma üsna kohkunud — kust, missuguse ime põhjusel teadis tema seda? Ja imet — kas ei olnud selles sõnas mitte pilkamine?

„Teie nimetamise järgi oleksin ma ka korraga oma patukoormast vaba, et teid tahtmata eksitasin.“

„On siis laulikutele rohkem lubatud kui teistele surelikkudele — vaba ei ole teie enne, kui armulikult üles tunnistate, mis teie seal surnuaial seekord tegite, kus üksi — surnute vaimud ümber uitavad — vist olite jälle mõnda „aadet“ otsimas?“

„Vähemalt panin ma seal üht esivanema vaimu tähele, kes enesele orava kuju oli võtnud ja —“

„Ja saite selles tähelepanekus eksitatud või algasite omal volil uusi tähelepanekuid —“

Seda öeldes vaatas Selma iseäralise meelitava küsiva pilguga mu peale, ja kuna ta viimasele ütlusele võimalikult etteviskavat tooni püüdis anda, oli siiski näha, et ta rõõ-

mu tundis sellest asjast rääkides. Ma vaikisin kohmetanult. Sellel silmapilgul hüppas väike valgekirju kassipoeg Selma sülle.

„Miitsukene, Miitsu, Miitsu!“

Selma vaatas õnnest naeratavail silmil minu ja siis kassipoja peale, keda ta pehmelt silitas. Seda tehes kummardas ta kergelt peaga alamale, nõnda et poollahtised paelaga kergelt ümber tõmmatud juuksed, lumivalge kael ja mustas riides sirge saleda keha kuju seda meelitavamalt silma paistsid. Isevärki magus tundmus voolas mu hinge ja nagu nõiduse vägi kiskus mind kassipoega kallistavat neidu silmitsema...

„Kas teie armastate kassipoegi?“ ütles Selma korraga kelmika meelitava naeratusega minu peale vaadates, mis minu arvates nagu kassipoja jaoks ei olnudki...

Kas mina kassipoegi armastan — heldekene, missugune küsimus? Kõige parema tahtmisega ei oleks ma selle peale vastata võinud, olgu siis seda, et ma neid metsa ja soosse oleksin soovinud. Palju ennem oleksin mina seal selle karvase „Miitsu“ asemel olnud... Sedagi alles mõtlesin ma pärast, seekord olin ma aga nagu joobnud ja vahtisin enese ette laua peale...

Selma laskis kassipoja maha ja tõusis üles — oli see märgiks, et ma minna võin? Praegu leidsin ma selle abinõu kõige kohasemaks, vabandasin — mind paluti õige pea jälle neid külaskäiguga austada — ja olingi teel, kuna ma ukse juures veel ühe küsiva vaate kaasa olin saanud.

Segaduses jätsin ma jala ukse vahele ja olin möldri kübara enese oma asemel pähe pannud...

Vallatu armastusejumal Amor oli üleannetus poisikesetujus nooli minu peale lasknud ja nool oli seda kergem trehvama, mida vähem ettevaatuse kilpi selle kaitseks teati tarvitada.

Ootab ju noorus just mõnel teatud ajal igatsusega sääraseid nooli.

Ja sellest tuligi, et ma Thalide juurest ära minnes hulga küsimusmärke taskus kaasa kandsin — küsimusi, mis mu neiu kohta käisid, mis iseenesest igale „selgelt nägijale“ tühised ja arusaadavad küllalt oleksid olnud, minule aga sügavad olid ja alatiseks uurimis-asjaks said. Armastajad on halvad otsustajad iseenese üle, ehk küll terased teiste omasarnaste olekut läbi nägema; teiste olekut vaatavad nad harilikus peeglis, oma aga niisuguses, mis neid petlikult mitmekümnes isepildis korraga näitab, ilma et nad teaksid, missugune neist tõsine on. Tundmus on halb arvustaja, kui ta selle üle otsust tahab teha, kes teda on äratanud ja kelle käsu all ta nii seisab. Otsus kaldub siis ikka viimase kasuks.

Ja sellest ta'p siis jälle tuligi, et ma Selmat enese vaimus nii kõrge ja paleuslikuna kujutlesin, nagu kujutlusvõim veel ulatas. Kõik, mis enne ilutsevatel tundidel kaunite kujudena hinges liikus, ühines kenamaks Selma-näoliseks neiukujuks, ja mis selle tõsise neiukuju juures puuduline või uus näis, isegi seda hakkas seesama võim teisel teel ilusaks pidama ja seal küljes küsima ja arutama.

Üks niisugustest uutest nähtustest oli see kartmatu vaba iseteadev olek, millega Selma mind esimesel tutvustusel oli vastu võtnud ja mida mina, iseenese olekut mõõdupuuks pidades, kõige vähem olin oodanud. Mind oli ta luuletajaks nimetanud, et ma teda muruneiu nimega meelitada julgesin, — iseeneste vahel öelda, kaunis kare vastus, aga säherduse olin ma ka ära teeninud. On ju meesterahvad kõik, iseäranis ikka need „laulikud“, naisterahvaste meelitamiseks mahedad, kuna nad just nende edevust või halpusi kiidavad, pärakord aga ise jälle pahaks panevad, kui naisterahvas otse sellel põhjusel edev on,

et nõnda meeldida . . . otse siin on üks neist põhjustest, mispärast naisterahvas ennast heameelega nagu taputaimeks peab ja pidada laseb, kuna ta ometi loomu poolest niisama omal jalal seisev ja nendesamade õiguste osaline oleks ja on nagu meeski . . . Sel põhjusel tundsin ma ennem rõõmu, et ma oma meelituse peale pisikese pilkamise osaks olin saanud — see on, kui seda sõna ses mõttes võtta, aga ta võis ka — siin ta nüüd oli, see otsuse tegemine — ta võis ka meelitamine olla.

Niisuguseid väikesi küsimusi ja tähtsuseta juhtumusi püüdsin ma õige suure hoolega meelde tuletada ja neid siis jälle iseenesele ära seletada, ja kui otsus jälle halb sai — kuidagi ehk millegi asjaga vabandada. Mina olin nagu usin neiu oma kanga juures, kes lõnga lõnga järele kangasse pikenduseks juurde lööb, kuna aga minu mõttekangas kunagi valmis ei näinud saavat. Nagu näete, olen ma sel kombel halb põllutalituse õpilane. Nüüd sündis see vahest tihtigi, et ma söömalaual suhkru asemel soola, soola asemel suhkrut võtsin, liiva asemel tinti oma onu raamatutele raputasin; et ma mõne töölise, keda heinamaale kästi saata, väljale saatsin, onule tikutopsi asemel vett pakkusin ja vana Kata suuremaks ahastuseks maja „ordnungi“ puhas ära unustasin.

Selmat juhtusin ma mõnda korda möödaminnes kas aias või jõe ääres nägema. Ikka sain ma siis isevärki kohmetuks, võisin vaevalt tarviliku teretuse ära öelda, mille üle Selma iseäraliselt rõõmu nähti tundvat, kuna ta naeratav pilk mulle nagu julgustuseks midagi kaasa jättis. Ikka tuli mulle siis säärane tundmus, nagu oleks tema minust palju targem, palju rohkem ilma näinud, või oli see ehk muidu loomuline naisterahvalik viisaka taktipidamise ja kauniduse tundmise and?

Selma oli varakult ema kaotanud. Tema isa Kaarel, või kui-

das ta ennast ise kirjutas, Carl Thal, oli sündimise poolest lätlane ja oli kahekümne viie aasta eest eestlaste sekka piimarentnikuks asunud, kus ta ka eesti soost naise oli võtnud, kelle ta aga juba väheste aastate järele oli kaotanud. Selma oli nende ainus laps. Tema kasvatuse ja hariduse eest oli Thal, kes hiljem piimarentniku ameti möldri ametiga oli ära vahetanud, igapidi jõudu mööda hoolt kandnud, nagu see möldri tütre seisuse kohane on.

Ta oli teda kohalikus maakonnalinnas juba varakust peale koolitada lasknud ja Selma oli oma kooliaega ka kasulikult pruukida osanud, kuna ta peale saksa ja vene keele, mida viimast Liivimaal naisterahvad väga harva õpivad, ka klaverimängu oli ära õppinud, viimases pealegi kaunis kaugele oli jõudnud. Nõnda ei puudunud Selmal küll õiguse pärast enam midagi, mida kodaniku-seisusliku naisterahva käest harilikult nõutakse. Ka ei olnud ta üks nendest, kes maal elamise jaoks puhas ära on rikutud, nagu seda paraku suurema hulga kohta õigusega võib öelda. Palju enam oskas ta oma ümbruses inimeste seas lugupidamist kasvatada ja nõnda osalt seda viga parandada, mis ta isa — nõnda rääkisid kurjad veskilised — oli sünnitanud. Carl Thal oli üks nendest, kes sellest sõnast kinni pidas: „Parem natukene rohkem kui vähem“ ja seda sõna iseäranis mativõtmise juures oma mõttesalmiks valis. Kui vahest mõni veskiline kaastundliku silmaga oma väheldaseks jäänud koti või liiaks võetud kopika peale vaatas, siis trööstis mölder: „Vaata, see ei tee ju sinule ühtegi, selle natukese kaotamisega ei jää sa vaeseks ega tagasisaamisega ka rikkaks; aga vaata, mina võtan ühe käest kopika, teise käest kopika ja nõnda kogub minule juba terve rubla.“ Seda seletas ta nii naljalisel ja tõeosaval toonil, et veskiline ikka rahule jäi ja möldrit pealegi omal viisil lahkeks meheks pidas.

Sihuke mees oli vana Thal oma möldrilises talituses. Ja iga talitus nõudvat parasjagu tarkust, see on väikese osa „tüssamise annet", nagu Thal kord minu onule tõendas, teise sõnaga, natukene valetamist, natukene var... kus sa sellega lähed? See sõna oleks liig vali, ütleme, natukene omakasu-püüdmist. See laseb juba vabandada ja nõnda vabandaski ennast ka Thal, kui ta pühapäeva hommikul vaga, vaikse sammuga kirikuteele kõndis; nõnda vabandavad kõik vagad kristlased oma väikesi armsaks saanud pattusid...

Ka tänagi oli mölder aegsasti riides, et kirikusse tõtata, mis vaevalt kolmveerand versta eemal kaskedega kaetud mäekünkal seisis. Selmaga kahekesi läksid nad. Iseenesest mõista olin ka mina täna kirikuline.

*

Oreli vägevad hääled täitsid kirikut. Kui mahedasti, kui trööstivalt tungisid nad täna mu patusesse, ilmalapselisse südamesse. Miks oli nendel täna enam mõju kui endistel kordadel, miks paistis mulle täna kogu kirik pidulikum kui enne? Vagal vägeval kirikulaulul on sügav mõju, kirik on koht, kus inimene ilma tahtmata inimesele, keda mitmesugused püüded üksteisest lahutavad, vahest verivaenlastenagi lahutavad, jälle tundmusliku ilma lähemale toob, neid ausamate, paremate soovidega ühendab. Kes võiks kogu kirikuliste pühapäevaseid mõtteid korraga läbi näha, see saaks inimlikkude nõtruste vastu kaastundlikuks, oleks ta isegi nende halastamatum kohtumõistja...

Siin istub päikesest pruuniks põlenud näoga tugeva kasvuga mees ja kuulab jutlust. Käed on tal alalõpmatust tööst krobalised ja karedad, otsaees on mõnigi joon, suu ümber mõnigi viir, mis nähtud muredest ja raskustest tunnistust annavad. Mees ohkab. Ma ei ole midagi muud kui üks vaene patune,

mõtleb ta. Naabri olen ma ilmaasjata kohtusse kaevanud, tema naine on nii hädaline . . . hobune sai ka veel hiljuti otsa — parem oleks võinud see karjamaa nurk temale jääda. Tema kõrval istub teine, pealtnäha õige tasase, vagusa loomuga keskealine mees, ja mõtleb, et ta nii väga jumala meelepärane inimene ei olegi, nagu ta vahest on arvanud, ta on vahest asjata vandunud, liig rohkesti tööloomi piinanud, naisega asjata jonninud ja muud. Ka tuleb tal praegu esimest korda meelde, et ta noorpõlves Kruusimäe Miina peale pilkelaulu oli teinud, mis külapoiste ees väga tema au oli tõstnud, aga praegu saab ta aru, et see muud ei olnud kui selge rumalus . . . Nüüd arvab ta oma viga sellega heaks teha, et ta Miina poja, — kes ise nüüd lesk, vaene ja haige on, enesele kasvatada võtab. Kolmandat, näo poolest veel aina noorepärast, vaevavad vist küll veel suuremad süüd, sest ta ei julgegi üles vaadata, ta ei tea oma endist süüd kuidagi enam heaks teha, olgu siis seda töötada, et ta seda teinekord enam ei tee . . . Tema kõrval pingi otsa peal istub Lubja Juhan, pea rikka mehe kombel uhkesti üleval ja üks jalg risti teise peal. Veel kiriku õues oli ta uhkesti Soo Mihklile kiidelnud, et ta oma protsessi on võitnud ja et rentnik, kes temaga jonnida julges, tulevast jüripäevast kohast välja peab kolima. Praegu vaatab ta kirikuõpetajale silma, kes rikkast mehest ja vaesest Laatsarusest kõneleb; ta ei kahetse küll nüüdki, et rentnikuga kohut hakkas käima, mõtleb aga, et ta rentnikule siiski natukene ülekohut on teinud. Ta oleks võinud ju tema vastu vähem uhke olla ja nõnda sellele mahti anda oma ähvardamist andeks paluda, mida viimane ei täitnud ega vahest mõtelnudki täita, vaid üksi vihatujus oli ütelnud . . . Juhan võttis nõuks kihelkonna vaestele 10 rubla kinkida. Sealt natuke eemal istub noor lustiline Toomika Hans, kes terves vallas kõige paremini viiulit mängib, ja vaatab, kui ilusad

rohelised riided Muru Leenal seljas on, Kase Liisal on küll ka niisamasugused, siiski ei ole ta nendes pooltki nii ilus . . . aga selle peale ei ole praegu sünnis mõelda, arvab Hans. Leena juhtub Hansu poole vaatama ja korraga tuleb talle meelde, kuidas mineval aastal rukkitalgute ajal Hans temaga nii lahkesti oli kõnelnud ja nii iseäralikult tema otsa vaadanud . . . aga temagi tõrjub niisugused mõtted eemale.

Altari lähedal räästooli all seisis Selma, vagusalt, pühalikult. Tema tänane must ülikond ülendas väga ta õrna sirge keha ilu, selle üle oli kerge mantel. Täna paistis ta veidi kahvatanud palgelt — või oli see paljas arvamine — iseäraline nõiduv tõsine mahedus — minu arust oli, nagu oleks püha neitsi Maria, keda pilt seinal kujutas, sealt ära siia astunud . . . mind täitis see pilk otsata õnnega, kujutas mulle üht ülemat, kõrgemat ilma kuskil, kus üksi inglitaolised inimesed asuvad . . . Ja nüüd — jumalateenistus jõudis edasi — kummardas Selma altarile . . . vaevalt puudutasid õrnad huuled karikat . . . pühalikult kõlas oreli hääl . . . vahest olid need huuled midagi palunud, mida ka mina oleksin nüüd paluda tahtnud, vahest palusid nad, et taevaisa patud andeks annaks, — nüüd oli ka minul üks palve ja see oli, et taevaisa selle ilusa palvetaja neiu enese mulle annaks . . .

*

Ja õnnelikud kujutlused täitsid mind, kui ma tundi kolmneli hiljem õhtu eel üksi unistades tasa vuliseva jõekese kallast mööda lehkavas lepikus luusisin. Õhtune päike kuldas võsa ja lagendikke, värske lillelõhn täitis aasa — kõik oli nii vagusi, pidulik, pea kohal selge sinine taevas . . . minul oli, nagu ütleksid lilled, rohud, puud mulle midagi õige õnnestavat, mida keegi sõnaga öelda ei saa, nagu oleks kõik ümbrus ja õhk täis

mahedaid, kutsuvaid hääli, armsaid sulavaid viise, niisuguseid, nagu ma kirikus täna kuulsin, siiski mitte niisuguseid, nad olid palju õrnemad, meeldivamad, õnnestavamad. Luuletajad räägivad „Vanemuise kadunud kandle häältest", mis vanasti õhku helisema jäänud ja mida ainult mõnele üksikule surelikule osaks antavat kuulda; vagad raamatud räägivad inglite laulust, mida maapealsed pühad inimesed kuulda saanud; vanad jutud teatavad nõiarohtudest, mille abil „vaimude viisisid" kuuldavale võivat kutsuda, ja nendel juttudel on terake tõtt sees, mida laulikud ja noored armastajad ehk võivad tõendada ja ka nõrga- ja haiglase-närvilised unistajad... (Viimast ütles Hain iseäraliku rõhuga, et nagu meile näidata, kui vähe ta sellest kõigest praegu lugu peab.) Mul oli praegu tundmus, nagu tahaksin ma tervet ilma enese südamesse mahutada või iseennast tervele ilmale ära jaotada, — ma olin nii õnnelik, ja siiski puudus veel midagi — mis oleksin ma selle eest andnud, Selmat siit leida, temale oma armu tunnistada ja —

Esimest korda tulin ma sellele mõttele, kas ka Selma iialgi minu peale mõtleb. Kui väga oleksin ma täna sinna läinud, siiski olin ma selle peale mõeldes nii arg. Ma astusin nagu unenäos edasi; korraga kuuldus kerge kahin, — ma värisesin... minu ees seisis — Selma.

Valges riides, õlgadel lahtine kullaline juus, mis õhtupäikese käes nõiduslikult ta ilu ülendas, seisis Selma mu ees, praegu nopitud lillekimp käes, kuna ta palgeid kerge puna kattis. Nagu ingel, kes ennemuistses jutus roose ravitseb, oli ta ise kaunima lillena äkki ilmunud.

„Aga — härra Org —," kerge ehmatus oli nendes sõnades, kui ta mind esimesel silmapilgul nähes teretama tuli, aga juba oli see teisel täiesti kadunud.

„Väga ilus ilm!" ütles ta, edevalt juuksesalka, mis ette oli

julgenud langeda, tahapoole lükates, näis aga ise teist mõtlevat kui seda, mis ta praegu oli öelnud.

„Õnnelik juhtumine, teiega siin kokku saada," tahtsin ma öelda, ütlesin aga ka: „Jah, ilus ilm!"

„Ah, nii ilusad lilled —," Selma kummardas, et paari kena kannikest noppida, ühtlasi aga ka, et minu labase vastusega, mille asemel muidugi mõnda teist oodati, midagi teha ei olnud. Ma jäin ikka enam kohmetuks ja peaaegu kahetsesin ma, et Selmaga siin kokku juhtusin, ehk küll alles vähe aja eest seda kõigest südamest olin soovinud ja praegugi soovisin.

„Teie olite täna kirikus?" leidsin ma viimaks sõna.

„Ja teie olite ka kirikus?"

„Jaa."

„Ja teie papa ka?"

„Jaa."

Selmal oli sellest toonist juba isu ära, siin ei võinud ta vähemalt minupoolse jutulõbu peale mitte loota, sellepärast algas ta korraga usaldaval julgustaval toonil:

„Aga, härra Org," ütles ta naljakalt sõrmega ähvardades, „kus on teie lubamine?"

„Missugune siis, kui küsida tohin?"

„Ah teie mängite unustajat. Kas ei lubanud teie meid varsti kohe jälle vaatama tulla, aga —"

„Palun tuhat korda andeks, mu preili, aga ma — mind keelas mõni põhjus. Ma tahan lähematel päevadel oma viga parandada."

„Pole viga, see lähem aeg on just homme, siis on papal sündimispäev ja teie ei tohi mitte sealt puududa. Kutse olete juba vist oma äraoleku ajal saanud."

„Tänan selle au eest. Aga teie saate mind vist vabandama, kui ma ära jään, sest et —"

„Jälle vabandamine, jälle „et". Teie ei tohi puududa, ütlen ma. Mis põhjusel tohite ära jääda, kui küsida tohin?"

„Ma olen liig igav piduline."

„Liig igav —." Selma mõtles järele.

„Ma ei ole seltskonnas harjunud."

„Tuttav vabandamisviis — seda enam peate harjuma."

Säärasel viisil tülitsedes, kus ma enam koolipoisikese kombel noomida sain, olin ma lillekimbu ehtimisest osa võtnud. Ma ei tea isegi, kuidas see tuli, aga korraga jalutasime Selmaga lahtiselt üksteise käest kinni hoides kena kaasiku tuka all lillelisel rohulagendikul. Õhtupäike kuldas maad iseäralise maheda helgiga, nagu tahaks ta igale maa elanikule veel lahkudes rahulist head ööd öelda ja loodust oma kuldsete kiirtega magama musutada.

„Vaadake, kui ilus!" Neid sõnu öeldes näitasin ma käega eemale, linnamäele, mille taha veerev päike oli vajunud. Läbi puude paistis päikese kuldne ratas ja järv oli nagu lausa tules.

„Mulle jääb see tänane õhtu kauaks meelde," kõnelesin ma Selmale, tasakesi ta kätt rõhudes, mida ma keelamata teha võisin.

Selma vaatas näidatud koha peale — õhtused kuldsed kiired langesid ta näole, mis igatsevalt praegu kaduva päikese poole oli pööratud — kaua seisis ta liikumata nagu palvetades selsamal viisil, kätt ei tõmmanud ta minu käest mitte tagasi, vaid rõhus tasakesi . . .

Imeline õnnestav tundmus käis mu hingest läbi. Ma tundsin, et Selma minule mitte osavõtmatu ei olnud. Meie seisime sõnatult käsikäes, kuna meie ümber noor loodus naeratas, jõgi vaikselt kohinal üle kivide tõttas ja südant oma kohinaga puudutas . . . Päike oli kadunud, taevaäär punetas nagu tulemeri

— Selma pööras ennast läikivail silmil minu poole, päikese kuld hiilgas veel ta näol, ja mis see oli — ta silmad olid niisked.

„Teie olete laulik, vabandage," algas ta, „kas võib veel midagi ilusamat olla kui niisugune päikese loojaminek."

„See on, kuidas midagi ilusaks võetakse või missugused tundmused kellelgi hinges liiguvad. Suurem hulk inimesi elab terve eluaja läbi, ilma et ta päikese loojaminekus midagi liigutavat ilu teaks leida," vastasin ma.

„Minul on siin kohal elades mõnedel silmapilkudel nii igav — ma lendaksin siit ära kaugele — ma ei tea isegi, kuhu. Seal see punav taevas äratab jälle neid tundmusi ja meelitab mind kuhugi mujale, kus ma õnnelikum oleksin kui siin."

„Kas teie siis praegu ei ole mitte õnnelik?" küsisin ma kaastundlikult.

Selma näis selle küsimuse peale nagu kohkuvat ja enne vastust pikemalt järele mõtlevat.

„Ma võiksin selle peale „jaa" ja „ei" korraga kosta. Mul ei ole kaugemal enam kedagi, kes mulle armsad oleksid, nagu siingi peale papa kedagi ei ole, siiski —" sellejuures vaatas ta maha — „siiski saaksin ma kaugelt vist siia tagasi igatsema."

„Teil on ju ütlemata ilusad ümberkaudsed kohad siin V-s."

„Aga igavad inimesed. Näiteks olete ka teiegi nende sarnaseks saanud, panete mu palvetele vastu, korra meid vaatama tulla. Vähemalt homme ei tohi te mitte puududa."

Ma ei puudunud ka mitte. Ma ei jätnud ka teistelgi päevadel palju seal käimata. Kes teab, kuidas see oli tulnud või sündinud, aga ühel heal silmapilgul olime üksteisele truudust lubanud; „kuni hauani", kõlas mulle Selma magus tõotus igal

tunnil kõrvadesse. Kes oli veel õnnelikum kui mina? Neiu, keda ma oma paleuseks olin valinud, oli mu oma olla lubanud — isegi väike uhkusetundmus paisutas selle mõtte juures mu rinda. Pea aga pidi aeg tulema, mis mulle näitas, et ma isegi ka armastuses üleliigne olin.

*

Kuni kõrvuni armastuses suplesin ma, kui ma ühel õhtul, süda kõige õnnelikumate tundmustega täidetud, peas hiilgavad õhulossid, Thali aiakesest kodutee ette võtsin, kuna ma enne Selmast südamlikult olin lahkunud. Õhtul aeda läinud, olime kuni hilja videvikuni üksteist kallistades seal viibinud. „Igavesti sinu," ütles Selma mulle lahti puhkevat roosiõit nööpnõelaga kuue külge kinnitades, „igavesti sinu", olin ka mina vaimustusega vastanud...

Aiast olin ma väljas ja siis tahtsin ma jõe kalda ääres lepiku vahel veidi viibida. Süda oli liig õnnetundmust täis, kui et nüüd kohe oleksin magama võinud minna. Praegu tahtsin ma kiiremini koju minema hakata, kui mõni samm eemal üks inimene tasa edasi astus. Minu uudishimu kasvas, kui nägin, et ta Thali aiaväravast sisse läks. Ma lõin kahtlema, — esimest korda torkas mind kahtluse kibe valu, siiski pidasin ma siin pettust võimatuks.

Ma astusin eemale... silmad läksid kirjuks — sirelipõõsa all pingil istus kaks inimest.

„Aga mis saaks Hain ütlema, kui ta meid siin näeks," ütles mu onu.

„Ah, see on kodus ja ammugi magamas või istub oma riimide juures," vastas Selma.

Hirmus valu! Ma karjatasin. Kuidas ma koju olin saanud või mis minuga oli sündinud, ei tea ma praegugi. Kui ma sil-

mad lahti lõin, leidsin ma enese vanemate juurest. Selmat ei ole ma iial enam näinud, onuga oleme praegu head sõbrad, tema abiga jõudsin ma L. karjamõisa omandada."

Nõnda lõpetas Hain jutustuse.

PEIPSI PEAL

Kui kesktalvel külm õige pakaseks läheb, raputab vangistatud Peipsi oma ahelaid. Ta tummast, jää kütke all vaikivast põuest kõlavad suurtüki-sarnased paugud ja mõõtmatul lumelagedal tulevad sinised viirud nähtavale — sinav vesi paistab rannas olevale vaatajale silma, esiti lai kraavisarnane, siis aga läheb kaugemale jõudes ikka kitsamaks ja kaob viimaks kui sinine niit, kui juuksekarv halli taevalaotusse ära. Need on praod, mis külm jää sisse on sünnitanud. Imestades jääb võõras vaataja läikivast külmast hoolimata silmapilguks järvede järve kaldale seisma. Kuula! Paukumine ja ähkimine ja siis põrin, nagu sõidaks Kalev kuue-hobuse-saanis raksudes üle jää. See on Soome külmataat, kes seal põristab, põhjatuul ees, jääsein taga. Ei, see on liikumatult kühmus, tormisel sügisel kokkuvisatud jäätükkide hunnik. Üks raks käis, ja otse vaataja jalge kohalt jookseb vaevalt arusaadav kriips nool-otse üles järvele. Pea aga läheb ta laiemaks ja mõne tunni pärast on ta lai pragu.

Veel kardetavam on Peipsi jäälagunemise ajal. Siis on teda raske uskuda, raske uskumata jätta. Mõnikord ei taha ega taha jää järele anda. „Tänavu ei jõua veel Jürigi Peipsist jagu

saada!" ütleb randlane, kui Peipsi õige kauaks kinni jääb ja jüripäev ju käes on. Teinekord aga ei küsi ta sugugi kalendri järele. Kui talv mitte väga äge ei olnud, kui lõunatuul Ema põue, see on jõesuu poolt tuleb, ärkab surmaunes suikuva hiiglase rind üle öö elule ja murrab äkitselt oma ahelad ja ta vihane möirgamine kuulutab kalameeste külade rannas, et ta oma vangikütkeid lõhub. Hommikul paistab sinav vesi ujuvate ja randa visatud jäätükkidega randlase silma.

Häda sellele, kes niisugusel ööl noodale läks, veel enam sellele, kes säärasel ajal ülereisi ette võttis!

Kahekümne aasta eest seisid ühel märtsikuu hommikul kaks jalameest sealpool Peipsi kaldal, Oudova linna lähedal, ja pidasid aru. Mehed olid Lohusuust pärit, Kirsimäe Jaak ja Ristiotsa Rein, kes paar nädalat tagasi Peipsi tagant maad olid läinud kuulama. „Venemaalt" oli sel ajal kerge väikesi mõisu rendile saada, ja muud Venemaad Lohusuu ega Kodavere mehed ei tunne kui seda, mis Peipsi taga on. — Hirm ja igatsus oli meeste tõsistelt nägudelt näha, kui nad kodu poole vaatasid, kus neid omaksed ootasid. Soe ilm, sula lõunatuul ja Peipsi pealmise jää vesine rabe kord ei kuulutanud meestele head. Äkilist järve lagunemist oli karta, sellepärast olid mõlemad kaubaga rutanud — laguneb järv ära, mis siis ilma rahata võõral maal, võõra rahva seas teed? Aga järv näib väga kahtlane — mis teha? Küll ju pool tundi vaatavad mehed kodu poole, teineteise silmi, kumbki ei taha esimest sõna öelda.

„Lähme, Rein!" Jaak vaatab taeva poole — tal oli raske seda öelda.

Ta seltsimees vaatab küsides ta otsa — mitte sellepärast, mis ta ütles; ta ise tahtis sedasama praegu Reinule öelda, — vaid et seltsimehe otsa vaatamine talle trööstti annab.

„Meie upume, Jaak."

„Kui upume, siis upume jumala nimel, Rein."

Ja jälle mõõdavad mehed lagedat jäävälja. Tee on märgitud, nad on mõlemad tublid käijad, nad jõuavad õhtuks koju.

„Mina lähen, Jaak."

„Mina ka!"

„Upume või ei, Jaak."

„Elu või surm, Rein. Minu naine jäi koju nõnda — ta võib sellesse surra — ja ma ei saa teda enam näha, kui ma jää äraminekut ootama jään."

Südilt ja teineteise käest kinni hoides alustavad Jaak ja Rein teekonda. Vali lõunatuul puhub külje pealt ja paks pilv katab taevast, aga nende süda on südi, liikmed tugevad ja jõudsalt jääb ikka enam maad nende selja taha. Kõik näib hästi minevat. Pilves ilm neid ei hirmuta, lõunaajal on nad ju arvata kesk järve. Jää on küll vesine, aga üle ja üle lõhkemata.

Nüüd hakkab paksu lumeräitsa sadama. Tuul ulub kangemini ja ajab lund meestele vastu silmi. Nad suudavad vaevalt teemärke, vitsaraagusid, tähele panna. Mehed löövad veidi kohkuma, astuvad aga voprasti edasi. Aja järgi arvates on nad ju üle poole järve, aga hirmus ränk on käia kange tuulega. See raputab nende riideid, kisub nende hõlmasid, nagu oleks ta vihane, et tema võimule järele ei anta.

Seal — mis see on — kaugel kohab midagi!

Nagu halvatud jäävad Jaak ja Rein kuulatama — tõesti, kaugel tuule peal kohab — vesi! Järv on lagunemas. Mehed ei näe küll veel ta lagunemist, aga nendele on see tuntud, mis seal kaugel sünnib: vesi vahutab, jäätükid tantsivad ja raksudes murravad lained ühe tüki teise järele lahti — hirmus, hirmus!

„Meie oleme kadunud, Jaak!" hüüab Rein, võtab mütsi peast, loeb issameie — „Edasi, Jaak!" hüüab ta siis.

Mehed ruttavad, kõvemaks läheb mühin. Jää ähib ja vabiseb jalgade all. „Edasi, edasi, ruttu, ruttu!“

Silmapilgu seisatavad mehed. Vööd võetakse vöölt, sõlmitakse kokku, ja kui arvatud pikkus välja ei anna, lõigatakse leivakotid ribadeks, keeratakse kokku ja jätkatakse otsa. Teine mässib teise otsa enesele ümber käe. Kui üks sisse langeb, võib teine teda välja tõmmata. Jää jalge all ei või enam kaua lõhkemata jääda. See kõik sünnib tulise rutuga. Nad tõotavad vastamisi teineteise naise ja laste eest hoolt kanda, see on, kui nendest teine peaks pääsema. Edasi, edasi! Mühin läheb suuremaks, tuul täieks tormiks, lund tuleb nagu kotiga — oh jumal, oh jumal!

„Ma kingin kirikule kroonlühtri, kui ma pääsen!“ hüüab Rein.

„Oh jumal, jumal!“

Jaak ei vasta midagi, aga ta lubab oma südames ei iial enam oma naist peksta, kui jumal teda veel päästab, mitte iial lina leisikasse vett raputada, et kaupmeest petta, ei iialgi naabri heinamaal öösel hobust sööta, ei iialgi kirikus jutluse ajal tukkuda, mitte iial magaski teradesse aganaid panna — ei midagi, ei millalgi midagi niisugust enam.

Oleks mõni truu hingekarjane sel silmapilgul nende südamesse võinud vaadata, küll ta oleks rõõmustanud.

„Ruttu, ruttu, oh jumal, oh jumal!“

„Oh jumal, oh Jeesuke!“

Kui veel tund aega antaks, siis pääseks hingega. Juba on selgesti jää raginat kuulda — kui veel tund aega antaks! Maa ei või enam kaugel olla. Ruttu, ruttu! . . .

Vesi kargleb saabaste alt üles, teda on ju nii rohkesti jää peal. Juba — oh, juba mustab Lohusuu kiriku torn, aga juba paistab ka vesi!

Veel umbes viis versta...

Jää põrub, ähib, jooned löövad sisse. Kui veel pool tundi aega antaks — oh jumal!

Verst...

Jää paindub jalge all — selgesti on tunda, et ta tüma on kui puder, aga veel koos hoidub — üksainus kõva laine, siis võib ta lagunud olla! Üksainus sõna on meeste huultel, üksainus: jumal.

Pool versta...

Ühe jäätüki pealt teise peale hüppavad mehed, enam kui üks kord on teine teise veest välja tõmmanud, veel on elu ja surm teineteisega võitlemas.

Veel — ?

„Aa, kurat, maa!" hõikab Rein, põlvini vees, kuhu ta jäätüki pealt on kukkunud, — „Jaak, maa, kurat, jalad juba põhjas!" — — — — — — — — — — — — — —
— — — — — — — — — — — — — — — — — — —

„Lühter on lühter," mõtleb Rein ja kingib kroonlühtri asemel väikese küünlajala.

Kui Jaak nädala pärast kaupmehele linu läheb ära viima, siputab ta vihaga igale leisikale natukene kastet peale: „Maksud suured, — kaupmehel see üks-kaks rubla enam või vähem."

MULDMÄE MATS

Peerg põleb ahjunurga vahel ja valgustab musta talutuba. Seinad on suitsunud, parred ja lagi paksult nõgised, aga kui väljas pakane külm plaksu lööb, on nõgi talupojale niisama armas nagu must samet suure härra toas. Vana aus paekividest kerisega eesti ahi muretseb selle eest, et toas palju nõge, aga ka palju sooja on ja annab vanaaegsele talutoale ustava kuju. Põrand on savist tehtud, ahju ees lai kivi, kuhu põlevate peergude söed kukuvad ja kus peergusid kistakse, et mitte põrandat rikkuda.

Lõuka ees peeru valgel ketrab Muldmäe perenaine takku, triibuline undruk vööl; tema kõrval seisab kaheksa-aastane terane Katt' ehk Kati, kukega aabits käes, punane ristiema kingitud pael juustes, pikk valge särk seljas, ja seab a-b-d-tähti kokku. Enne kui ta a-st b-ni jõuab, vaatab ta, kuidas ahjukapi äärel suure peaga ritsik jookseb, või kuidas tulesüsi peeru otsast maha tahab näpistada, või kuidas praegu kirju kana valget kana lööb. Kesk tuba aeleb viieaastane sassis peaga Miku paljaste harukestega kaksiti luuavarrel. Sellele on ta jalad alla ja saba taha mõelnud ja usub nüüd isegi, et see hobune on. Kui Mikk suureks saab, tahab ta enesele niisuguse

hobuse osta, kui Osman-pašal on, nagu ta mineva jõulu ajal koolmeistri seinal on näinud.

Mees, kes selili ahju küljel on, jalad parte peal, on väikese Muldmäe koha peremees ise. Sellest, et Matsi silgumärss ning taarilass seinal varnas talvekorteris on, on näha, et Matsil mõisapäevad tehtud ja tal nüüd aega ja luba on ahju peal olla. Ja ahi on Matsile hea, armas seltsimees, on ta nõupidamise paik, hädast aitaja ja trööstija. Kui Mats haige on, läheb ta sooja ahju peale tervist otsima; kui Mats terve on, läheb ta ahju peale kuulama, kui hea on terve olla; kui tal leib otsas või mõisapäevad tegemata, läheb ta ahju peale mõtlema ja kaebama. On aga päevad tehtud, ihutoiduse eest muretsetud, naine-lapsed terved, läheb Mats ahju peale ja mõtleb, kui õnnelik see inimene siin ilmas on, kellel leib, silk ja soe ahjupealne ei puudu; mõtleb, kuidas neid häid asju ka taevas kätte saada, ja jorab laulu:

„Su lauas lapsed istuvad
Kui õlioksad ilusad."

Ja selle maapealse ja tulevase sooja ahjupealse peale mõeldes peab Mats ennast õigusega õnnelikuks inimeseks. Kai leiab küll, et Mats juba natukese ülearu ahjul magab, et must pullike laudas kütke ära on loiutanud, kirju talleke otsa saanud, et lund lauda nurgast sisse ajab, mida Mats ei näegi, aga selleeest on Mats suviti ja iseäranis mõisas raske töö tegija.

Kai ja Mats elavad, näete, õnnelikku elu. Aga vanaaja mõttetarkade järgi peab kurjus alati headusega sõda. Vist oli vana õel siis, kui jumalalapsed kõigevägevama ette läksid, ka nende seas olnud, Matsi peale kadedalt kaebust tõstnud ja tema kiusamiseks luba saanud. Kõrtsi näol tuli ta maa peale tagasi maha. Enne polnud J. vallas kõrtsi, aga nüüd ehitati ta just

Muldmäe naabrusse. Kas teda just vaja oli, seda ei uskunud ehitaja isegi, aga miks ei või kõrtsi ehitada, kui ehitus just meelde tuleb ja raha on?

Katsu, katsu teist natukene, läheb risu viimati armsaks, et ikka see viin. Esiti läheb Mats ainult vaatama, mis teised kõrtsis teevad, võtab ka tipsukese keele peale, korralt ka rohkem. Viimati on tusk, kui jälle ei saa võtta. Peale silkude, hapu kalja ja sooja ahjupealse on õnnelik-olemiseks ka suutäis viina vaja, arvab Mats. Aeg-ajalt tuleb ta ju täiel peal koju. Kai näeb, kuidas kõik asjad majas loga-laga lähevad, palub, pahandab, aga ei aita. Mats lubab parandada ja mõtleb nuttes ahju peal, kui halb inimene ta on, ja tõotab viina hoopis maha jätta — see on siis, kui ta mahajätmise mälestuseks veel enne on rüübanud.

„Mats, sul on ju aastarent võlgu," ütleb härra rendimaksmise päeval.

„Pai härra, kulla härra, kannata veel mõni kuu. Pai härrakene, ma maksan ka ikka."

„Jäta joomine maha!"

„Oh sa heldeke, mis ma siis ära ei joo? Lähen vahest ka suusoolast võtma, aga juhtub, et võtan natukene rohkem. Sestsamast teevad inimesed kisa välja, et Mats joob."

Aasta kahe-kolme pärast on Mats jälle rendimaksul.

„Mats, sul on kahe aasta rent võlgu."

Jälle läheb Mats norus peaga koju, jälle tõreleb Kai, jälle lubab Mats viina igavesti maha jätta.

Aga rendi maksuga on samasugune lugu nagu viina mahajätmisega. Kui jälle aasta mööda, ei ole Mats mitte üksi jälle aasta rendi maksmata jätnud, vaid musta härja, pühapäevakuue ja naise suure sõle ära joonud, pealegi veel hulga võlgu mujale teinud. Rendi maksmise päeval ta enam mõisa ei lähegi,

raha tal ju ei ole. Aga seal tuleb mõisa vahimees Matsile järele ja Mats peab mõisa minema. Matsi süda on raske, ta õnnetu teab, et nüüd teda majast välja aetakse, teab ka, et Kai teda enam ahju peale ei lase minna, teab, et elust igatemoodi enam kasu pole. Pühalikult tõotab ta mitte iial enam viinatilka suhu võtta, kui ta sel korral veel heaga mõisast pääseks.

„No Mats, sinul on ju kolme aasta rent ja poole suve päevad võlgu," algab härra.

Mats veeretab kübarat käes ja vaatab maha.

„Jah, härra, aga kui härra mind veel välja ei aja, tõotan ma kõik ära maksa."

„Sa jood kõik ära, Mats."

„Tänasest päevast saadik ei joo ma enam tilka."

„Soo, soo! No olgu, teeme veel kord proovi." Nende sõnade järele läheb mõisnik ära. Natukese aja pärast tuleb ta tagasi ja viib Matsi ühte kõrvalisse saali. Mats väriseb ja kohmetab ilusat tuba nähes ja ei või taevapärast aru saada, mis temast nüüd tahetakse.

„Vaata, Mats," räägib härra ja läheb seina sees oleva kapi juurde, „siin on kümnetuhande-rublane rahapaber ja siin pudel viina. Kui sa kaks päeva siin ära elad — kõik, mis sa soovid, toob sulle minu toapoiss — nõnda, et sa seda viina ei puutu, siis ei ole mitte üksi see kümme tuhat rubla sinu, vaid ka Muldmäe koht igaveseks ajaks. Vali, kumba soovid!"

Esimesel silmapilgul oli Mats nagu pea peale kukkunud. Lahtise suuga jäi ta kui sammas kesk tuba seisma. Siis näpistas ta oma kõrva ja kiskus juukseid, et aru saada, kas ta mitte und ei näe. Ei, ta ei näe und. Seda ära tundes viskab Mats pehmele sohvale pikali ja naerab nii, et vesi silmist jookseb.

„Oh sa, rumal härra, vaat ütle, et saksad olla targad! Minul kümme tuhat rubla raha ja Muldmäe koht päriseks — hõissa!"

Ja nagu arust segane püherdab ta sohval, tõuseb üles, kõnnib tuba mööda, läheb kapile ja vaatab rahapaberit. Nüüd olen ka mina härra. Muldmäele ehitan enesele toreda maja, nii suure saali, nagu see siin, aga igasse seina suure ahju laia ahjupealsega. Hapu taari asemel joon selget veini — kui rumal ma olin, et silku sööma ja haput taari jooma hakkasin. Nüüd läheme Kaiega Saksamaale, nagu härra käis, ja kui tagasi tuleme, lauldakse ka meile trepi ees: „Jumal, oh võta sa ülemaid õnnista!"

„Kui selle õnne peale midagi rüübata —" oi, külm värin jookseb Matsil selle mõtte juures läbi ihu. „Oleks" jätab ta sellepärast mõtlemata. Jälle kõnnib Mats tuleviku õnne peale mõeldes tuba mööda.

„Kui ma õige seda viinapudelit vaataksin," mõtleb Mats. „vaatamisest ei või ju kahju tulla. Ei, ma ei mõtle sugu selle pealegi," teeb ta südame kõvaks ja pöörab kapile selja. „Aga seal võib ikka ise üks hea viin olla — oh kui palju, kui palju raha! — missugune see pudel õige peaks olema? — ja Muldmäe koht — terve koht — millal ma ju viimati jõin? — oh, mis selle rumala asja peale nüüd mõelda!" Ja Mats maadleb mõtetega, viimati istub ta hoopis kaugele nurka.

„Rumalus, vaadata võin ma ju ikka!" Ta teeb kapi ukse lahti ja vaatab kaugelt — „ilus pudel, väga ilus! — Näe, kuidas viin läigib!" Mats vaatab vesise suuga kõrvale: „Ei mõtle, mitte ei mõtle! Aga ma lähen ligemale, siis jääb süda rahule, pudeli kättevõtmine ei ole ju veel joomine. Näe, missugune ilus keeruline kael sel pudelil on! — Kui meelitavalt viin sees vulksatab — kui ma teda korra nuusutaksin! — nuusutamine üksi ei tee midagi." Matsi käed hakkavad värisema, kiusatus on suur. Ta paneb pudeli käest ja jookseb teise seina äärde.

Mats vaatab tagasi: „Ma võiksin tilga keele peale lasta, ainult keele otsa külge lasta! Ma jääksin rahule, kui teaksin, mis maitse tal on.“ Ja juba on Mats pudeli juures ja sellel korgi pealt ära võtnud. Süda peksab tal kui haamriga — „ei mõtle! ei mõtle!“ Aga juba voolab viin kurgust alla... Külm higi tuleb tal otsaette. Ta tahab kisendada, viinapudelit maha visata, aga lööb käe vastu ahju äärt ära ja jalad langevad parre pealt maha...

— —

„Kati, süsi aabitsa peal!“ hüüab Mats ahju peal ärgates, „küll see oli aga uni!“

„Et sa täna esimest korda oma elus viina täis oled joonud, Mats,“ vastab Kai. „Jumal, mis meist saab, kui sa jooma hakkad!“

„Ole mureta, naine! See oli esimene ja viimane kord, et ma viina suhu võtan!“

See ka oli esimene kord, et Mats oli viina joonud. Ta oli uut kõrtsi käinud vaatamas ja seal ilmaimeks ka kord joonud. Aga unes nähtud kümnest tuhandest rublast oli tal nii tuline kahju, et ta tõesti enam teist korda viina suhu ei võtnud.

Tal oli kerge oma tõotust täita. Valla nõumeeste palvel pani härra kõrtsi kinni, kui avalikuks tuli, missugune suur mõju viina lähedusel inimeste kohta on.

IGAPÄEVANE LUGU

Kõik jutud algavad sellega, et kuskil midagi iseäralist sünnib, et kuskil midagi saab sündima või et kuskil midagi on sündinud, millest iseäralised asjad järele on jäänud.

Selles jutus siin ei ole midagi iseäralist; sellel ei ole muust jutustada kui ainult vaesest Punasoo Marist.

Ja ühe Punasoo Mari elus pole tõesti midagi iseäralikku ette tulnud, ei alguses ega lõpus. Kuidas ta elas ja oli, nõnda on palju teisi ka elanud. Need ristikesed, mis kirikaeda katavad, ühed täna pandud, teised kõdunenud, kolmandad poolküllakil, neljandad päris maha langenud — need kõik räägivad Maridest, kes kord on sündinud, elanud ja surnud nagu Punasoo Marigi.

Kui ta poole aastane oli, suri ta ema ära, ja kui ta roomates ukse pealt kukkus ja otsaesise ära lõi, võttis teda karjase naine kasvatada, kus ta niikaua põrandal kasukatüki sees istus, kuni käima hakkas.

Isa oli ju enne ta sündimist surnud.

Kui ta küla sead ära oli hoidnud ja veel aastat kuus kasvanud, oli tal suur õnn: ta sai taluperenaiseks. Kus külas perenaised riide „kruuti“ otsisid, seal võeti seda Punasoo Marilt,

kus perenaised tüdrukutele eeskuju juhatasid, seal nimetasid nad Marit, ja kus kord jõukaks ja õnnelikuks loodeti saada, seal sooviti Punasoo Mari sugune olla, ja kus sant veel kesköö ajal ulualust leidis, see oli Punasoo.

Punasoo oli talu nimi.

Kui Mari mees ära suri, oli tal viis poega. Kõige vanem trallitas karjas, kõige noorem hällis. Vahemised kisendasid veel kõik, tihti ühekorraga.

Mari lõikas ühele leiba, pani teisel jalgu kinni, seadis kolmandale pudipõlle ette, mõõtis sulastele viljaseemet välja, muretses, et krediitkassa võlg iga aasta tasa sai, ehk küll mees viimse rublani esimese sissemaksu ajal koha eest oli välja andnud.

Mõnikord öeldi ka, Mari olla lastele kuri. Mine katsu enne poeglastega valmis saada, katsu siis ja ütle. Pealegi, kui neid viis tükki on. Siin kinga pael vibupüssile pandud, seal vokinöörid puuhobusele ohelikuks lõigatud, kaalikas käidud või sauna katus sisse tallatud. Kuhu vaatad, sinna võmmi vaja.

Aga Mari kasvatas pojad üles, ja et aeg niisugune oli, mil kroonuteenistusest igaviisi vabastada lubati, pani Mari ühe peremeheks, teise peremehe abiks, kolmanda rõugepanijaks, neljanda kellelegi kasupojaks ja viienda koolmeistriks.

Kõik jäid talle „enesele“ ja ta ei tarvitanud kellegi abi selle juures, nagu ta enne nende kasvatuse ajal kellelegi nende peale ei kaevanud.

Pojad sirgusid üles kuuskedena, ema jäi allapoole kõveraks. Ema ei nõudnud nendelt mingisugust tänu, poegadel ei tulnud meelde seda pakkuda. Ema andis veel kotikesi ja sekikesi tagantjärele, kui pojad juba ise enese peremehed olid. Ei ta öelnud kellelegi: Maksa ära!

Aga siis tulid Marile rasked ajad. Neli poega suri ühe aasta sees. Ta käis neid kõiki surnuaiale saatmas. Mis ta kodu tegi, kes seda nägi — aga ei ta jooksnud kellegi juurde külasse nutma.

Kui välk ta maja põlema lõi, kus vanem poeg oli peremeheks, oli Mari ainuke, keda tulest välja toodi, majad põlesid viimseni.

Uus peremees võttis Mari enese sauna.

Kui ta nüüd, kepike käes, pühapäeval kirikumäest üles palvele tudiseb, ütlevad talle inimesed:

„Küsi ometi valla vaestekassast enesele raha. Sul on ju õigus saada."

Siis vaatab Mari rahulikult otsa ja ütleb:

„Kuni ikka veel näpud suka juures liiguvad, ei ole vaja."

„Kes sulle ka annab?"

„Perenaine andis eilegi kakukese leiba ja potikese piima. Palju mulle vanale inimesele vaja on."

See oli jutt vaesest Punasoo Marist.

PAHASED NAABRID

Kujutis küla elust

„Ma ütlen sulle, mina ei jäta!"

„Mina ka mitte!"

„Hee, kui arvad, et sinuga muidu naljatama oleksin tulnud, siis ütlen veel kord: Kuule, Enn! Kas mingu mu viimne kopikas taskust, krunt ja pood veel tagantjärele, aga õigus peab minule saama, kas kuuled?"

„Ja mina ütlen sinule, Jaak: Kui mu jõud otsas, müün veski, kui veski otsas, müün talu, aga kohut tahan ma käia kas või viimse päevani! Saame siis näha, kellel õigus, kellel mitte!"

„Sinu veskiloks kukub muidugi varsti ümber."

„Sinu pood langeb muidugi varsti haamri alla."

„Sinu tütar — ei kuule madalast."

„Sinu pojale käib langetõbi . . ."

Jaak tahtis midagi veel kibedamat tagasi anda, kui ta hääl korraga tõusnud kära läbi kuulmatuks jäi. Käredate sõnade pärast oli õues kirju kukk nõnda ära ehmunud, et ta kisades puuriida alla põgenes, aga õnnetuseks just magava Tuksi pähe, kes unest ärgates suure ehmatusega kilades haukuma hakkas. Temale lõi naabri suur karjakoer laisas taktis au, au! sekka ja

varsti paukusid terve küla koerad ühes kooris: peened piibari- ja jämedad bassihääled läbisegi. Mehed, kes pärast rehepeksu parajasti keskhommikut sõid, vaatasid aknasse, kas vahest mõni saks külast läbi ei sõida; naised panid imevad lapsed kellegi teise sülle ja tõttasid tüdrukute ja poisikestega välja vaatama. Mihkli Peetri noor hobune tõmbas enese koplis köiest lahti ja jooksis trampides ja norsates läbi kapsaste ja ubade.

„Mis seal nüüd lahti on?“ küsiti mitmes kohas korraga.

„Peakohtumees ja vallavanem tülitsevad, sõimavad vastamisi, üks oma, teine oma õues.“

See oli sõnum!

Oleks tülitsejad keegi teised olnud, poleks palju tähele pandud. Aga et just vallavanem ja peakohtumees need olid, tahtis imet igaüks enese silmaga näha ja kõik tõttasid vaatama. Isegi Hinnu pere sulane, kes kõik selle hommiku keskhommikuse klimbisupi ootusel kärsitu oli olnud ja perenaise väljaminekul nüüd seda tihedamalt lusikat tarvitas, isegi tema jättis söömise pooleli, kui talle meelde tuli, et peakohtumees maksmata jäänud pearaha pärast talle mullu trahvi mõistis.

Suur hulk külarahvast oli tülitsejaid pealt kuulamas. Mehed, sinised jakid seljas, piibud suus, rinnuli oma aedade peal, tüdrukud tänavas kikitades üheskoos, mõnel veeämber veega, mõnel pooleldi pesemata piimanõud käes. Üks neist kuivatas praegu põllega silmi, naabri perepoeg oli teiselt poolt kaevu vett visanud. Väikesed Mannid, Lekod seisid rippuvate patsidega vanemate tüdrukute vahel, sõrmeküüsi närides või särgikäisega nina pühkides, ja vaatasid sinnapoole, kust tüli tuli. Seakarjanegi küla all oli nii ennast unustanud, et tähele ei pannud, kuidas üks must orik praegu ninaga esimest kartulipesa üles lükkas . . .

„Mi-mis sa ütlesid?“ küsis vallavanem Jaak, kuna ta viha pärast näost punaseks läks — „või mina varastavat valla raha.“ Enam ei saanud ta jällegi öelda. Perekonna asjadest halba kuulda kannatas Jaak veel ära, aga mis valla asjadesse puutus, selles ei mõistnud õiglane vali korrapidaja Jaak nalja. Seda tahtis ta veel kibedamalt tagasi anda.

„A sina mõistsid meepoti eest Lutsu Viiule õiguse!“ hõikas ta nii kõvasti, et seda terve küla kuulda võis.

See oli Ennule enam kui liig. Hinge tagasi hoides näis temas suur otsus valmivat, millega vastast karistada.

„Kuule, Jaak! Oma kõvernina poeg hoia minu tütrest eemal! Ega ma oma tütart selletarvis ole kasvatanud, et teda sinu tühjapalja pojale sülle visata. Kuuled! Sinu poeg ei tohi mitte enam minu tütre järele vahtida, temaga kõnelda ega ise ei tea mis mõelda. Saad aru!“

„He, hee! Arvad, et sinu linalakk tütar ka mõni asi on, keda niisugune poiss nagu minu Hain peaks tahtma! He, he, oh sa rumal Enn! Niisuguseid saaks ta iga sõrme jaoks kümme tükki!“

„Aga minu tütar sinu pojale ei lähe.“

„Minu poeg aga sinu tütart ei võta.“

„Sinu poeg ei tohi enam minu tütrele kirikuteel kompvekke anda, ma ei salli seda!“

„Ja sinu linalakk tütar ei tohi enam meil tantsimas käia ega all koplis laulu kõõrutada, kui minu poeg oma õues midagi teeb. Seda pane tähele!“

Kust riid naabrite vahele oli tulnud?

Ei olnud suurem asi. Eile oli Jaagu koer Ennu sea jalga hammustanud, täna Ennu kana Jaagu seemendatud rukkipõllul käinud. Aga Jaagu ja Ennu kohta olid need asjad juba suured asjad. Nad osatasid vanu haavu.

See oli nädala paari eest, kui nad esimest korda tülli läksid. Jaagu ja Ennu koplite piiril kasvas suur endisest ajast jäänud õunapuu. Seniajani olid mõlemad naabrid sõbralikult ta õunu maitsenud, ilma et kumbki puud ennast enesele oleks tahtnud. Nüüd olid aga ühel päeval Jaagu väike Kusti ja Ennu veel väiksem Jassi õunapuu all ühe punapõselise õuna pärast, mida igamees enesele ihkas, tuttipidi kokku läinud. Lapsed kaebasid emadele, emad heal silmapilgul isadele ja isad lubasid läbi katsuda, kelle see õunapuu õieti on. Aga pika mõtlemise järele olid mõlemad vist ühele otsusele saanud: puu on minu oma. Ma ütlen meelega „vist", sest päris kindel polnud asi mitte. Ainult sellest, kuidas kummagi pere karjaste olek teineteise vastu oli, võis arvata, mis mehed kodu mõtlesid. Nii nimelt ütles Jaagu karjane: Õunapuu on meie oma, sest ta suurem osa juuri on meie koplis. Ennu karjane vastas: Seda ei ole! Õunapuu on meie, ta latv on rohkem meie kui teie pool, ja lehed, mis maha langevad, teevad üksi meie heinamaale kahju.

Enne sõbralikkude naabrite naised on riius, kui kaua võisid siis mehed vastu pidada. Mõni päev pärast laste õunalahingut mõtles Enn: Ega see Jaak olegi nii hea mees, kui ta näib. Ta on üksi sellepärast mu sõber olnud, et ma peakohtumees olen. Vähe aega hiljem mõtles koguni: Jaak on see kõige pahem inimene maa peal. Jumal teab, kuidas ma — seda varemini ei märganud.

Kui sellepärast Enn Jaagust nurgeti hakkas mööda käima, arvas viimane: See on ometi imeasi, kuidas ma alles nüüd ära näen, missugune hirmus inimene Enn on. Tal on kohe niisugune õel nägugi: näe, missugune kurikaval! Kui nüüd aga veel väikesed piiripahandused ette tulid, ei jõudnud naabrid enam viha varjata. Täna hommikul, kui mõlemad naabrid reheall

rehte peksid, kus nad vastamisi lahtistest väravatest teineteise tööd nägid, arvas Enn, et Jaak nagu pilgates tema poole oleks vaadanud, Jaak jälle, et Enn nagu just teda trotsides vardaga nõnda kõvasti lööb. Ikka tihemini sinna poole vaadates läks ikka rohkem ta süda täis. Ta sülitas pihku, viskas varda käest maha ja läks välja õue peale jahutama.

Vaevalt oli Enn seal, kui Jaak omalt poolt sedasama tegi. Ta läks toetus oma õuevärava kõrvale aia peale ja vaatas väljakutsuvalt Ennu otsa.

„Mis sa vahid seal aia peal minu õue — sina? Mis sul asja vahtida on?“ küsis Enn.

„Mis sinul minu vahtimisega asja on? See on minu aed, mille peal ma vahin.“

Nende sõnadega oli sõim alanud, mille kukk ja Tuks kahekesi nii suureks tegid. Tüli lõppes sellega, et naabrid teineteist kohtusse lubasid kaevata. Peale selle lubas Jaak ka veski ehitada, et keegi enam Ennu veskile, ja Enn enesele poe asutada, et keegi enam Jaagu poodi ei läheks.

Selle mõttega heitsid naabrid täna õhtul magama, ja mõlemal oli täna kahe nädala järele esimest korda hea uni.

Need, kelle kohta isade ähvardus käis, said teineteisega veel vähem korda. Et Jaagu Hain ja Ennu Miina teineteisega juba vanast ajast saadik vaenlust pidasid, see oli kõigile tuttav. Mispärast, seda ei teadnud keegi, nemad ise veel kõige vähem. Kui nad koolis käisid, kaebas Hain Miina peale, et see oma rehkendusetüki raamatust on teinud, Miina Haini peale, et sellel „küsimuse“ ajal sõrm piibliloo või katekismuse vahel seista, või jälle, et ta õigekirjutuse ajal raamatu laua all lahti hoidvat. Selle-eest lükkas Hain Miina koju minnes tee kõrvale lumme, mille eest ta „Kõvernina Hain!“ Miina käest palgaks sai. Kui teised selle üle naersid, kõneles Hain oma seltsimees-

tele, iseäranis Tooma Tõnisele, kes Miinast palju lugu pidas, et Miina alles lappidega ja nukkudega mängivat. Nende Sauna Mann ise olla näinud. See oli aga Miinale, kes juba mineval talvel ühepäeva-käijate sekka oli arvatud ja tänavu kui täiskasvanud tüdruk tahtis maksta, kõige suurem teotus, mis aga ilmas võib olla, ja nüüd ei andnud ta Hainile enam teist nime kui „Jaagu kõvernina!". Hain andis jälle „Ennu linalakk" tagasi ja nii olid mõlemad teineteisele sõimunimed seadnud, millega neid terve küla nimetas.

Pärast leerimist, mis ühel aastal sündis, oli neil veelgi teineteisega jagamist, ehk nüüd küll ju mõlemad teineteisest enam eemale hoidsid. „Mõni poiss ka, see Hain," ütles Miina teistele tüdrukutele, kui need Hainist rääkisid. Ja kui Haini sõbrad Miinat kiitsid, nagu neil Miina ikka esimeseks jutuks oli ja silmateraks, vastas Hain: „Tühja, ei ole suurem asi!" Ükskord ei tulnud Miina pruutneitsina sinna pulma, kus Hain peiupoisiks oli. Hain kannatas selle ära, jättis aga paar kuud hiljem J. küla näitemüügil Miina ilusasti istuma, kui ta kõik tüdrukud kordamööda, isegi poollombaka Oru Kadri tantsule oli viinud. Miinale kippusid pisarad silma, aga temagi jättis selle tuleviku tasuda. Korra oli Hain Miinale koguni „laulu teinud", mida iseäranis õitsipoisid laulsid, et sellega kui täied mehed maksta. „Oh sa kõvernina!" nuttis Miina, tõotas mitte ilmaski enam Hainiga sõna kõnelda ega Jaagu omade poest kaupa ostma minna.

Kui aga Miina mingi uue viperuse jälle Haini jaoks oli välja mõelnud, kadus pahameel ja Miina oli jälle niisama lahke kui enne.

„Kuule, Hain," küsis Miina ühel pühapäeva-õhtul, kui kõik ümberkaudsed noored inimesed Ennu omadel mängimas olid. „Kas see tõsi on, et sa Oru Kadril oled kosjas käinud?"

„Mina, Oru Kadril?"

„Sina neh!"

„Seda lombakat?"

„Seda neh!"

„Seda rõugearmilist?"

„Sedasama."

„Kelle peig Kalts-Kaarel mineval aastal Ülejõe Jüri teenistusest ära jooksis, Miina?"

„Aga kes sellegipärast sulle tulla ei tahtnud."

„Kas said nüüd?" naeris Miina iseeneses.

„Aa, see on jälle üks sinu leidustest, Miina. Ega ma sind ikka ei võta."

„Kui ma aga sulle enne tuleksin — hihi!"

Ja selle peale tantsivad Miina ja Hain kahekesi, nagu poleks midagi olnud.

Sel korral, kui nende isad tülli läksid, sai Hain poest tulles tänava kaevu kohal Miinaga kokku, ja vist oleks tänagi nende vahel midagi „kanakatkumist" olnud, kui isade poolt praegu mitte kõigile ootamatud asjad nende kõrvu poleks kostnud.

Hain jäi sambana seisma. Praegu räägiti veskist ja poest. Hain seisis — Miina näris põllenurka. Nüüd räägiti juba valla rahast. Hain laskus nõutult kaevu posti najale. Miina kahvatas. Juurdeläinud külarahvas vaatas nende mõlema otsa. Korraga räägiti pojast ja tütrest: „kõvernina poeg —" ja „linalakk tütar" — „ei tohi kompvekke anda" — „ei tohi minu poja pärast koplis kõõrutada" — „ei võta" — „ei tule —".

Hirmus! Hain kargas kaevu posti juurest ära ja seisis kui mees, kellele korraga oma mõte on tulnud, sirgelt püsti. Miina oli oma õhetava näo kätega kinni katnud.

Neile oli nüüd selgeks saanud, mis see tähendas, et nad teineteist kiusasid. Nad olid — teineteisele — head!

Ja niisugusel lool pidi see neile selgeks saama! Kui nad ise teineteisele imelikke nimesid olid mõelnud, siis oli see nii veider, nii kena, nii hea olnud. Aga nüüd neid terve küla kuuldes teiste suust kuulda — oh sa paraku!

„Anna andeks, Miina, mis ma sulle teadmata paha olen teinud!“ palub Hain viimaks aralt, „— ma ei tahtnud —“

Aga Miina oli juba kiljatades ära jooksnud.

*

Aasta on sest saadik mööda läinud. Ennu-Jaaku käivad kohut. Vallakohtust minnakse kihelkonna-kohtusse, kihelkonnakohtust linna kohtusse, linna kohtust ikka jälle linna kohtusse ja ikka nõnda edasi. Ükski kohus ei mõista aga riidlejaid rahule lepitada ega nõnda mõista, kuidas mehed lepiksid: kord mõistab ta õunapuu ühele, kord teisele poolele, kord ei kummalegi.

Ja naabrid ise on — teadagi vihased. Nad käivad ju kohut. Nad ei käi mitte nõnda kohut, nagu mõned Viljandimaal, kus — nõnda öeldakse — vastased ühes vankris kohtusse sõidavad, ühest topsist joovad, ühe ja teise pool pidudel käivad ja ainult kohtusaalis vastased on. Ei, Ennu-Jaaku on päris mõistlikul kombel vastased. Kui Ennu põrsas Jaagu kartulisse läheb, lüüakse tal jalg maha; kui Jaagu hobune Ennu orasele jookseb, tuuakse kohtumees. Jaak käib kahekümne versta taga veskil, et mitte Ennu veskile minna, ja Enn toob oma soolakoti ja pastlapaarid kaugelt linnast, ennem kui neid Jaagu poest ostab.

Ja Miina ja Hain? Nad hoiavad sest saadik teineteisest eemale, kui nad isade riidlemist kuulsid. Tuleb see sellest, et

igaüks oma isa poole hoiab või et nad teineteisele juba küllalt kibedust on teinud ja halba öelnud või midagi muud? Niipalju on selge, et nad eemale hoiavad.

Ükskord on nad kirikuteel kogemata kokku saanud. Hainil on nii halb, et ta Miina kõrval peab käima, ja jälle nii hea, et ta mööda ei raatsi minna. Ta tahab Miinale midagi öelda, aga imelikul kombel ei leia ta kuidagi parajat sõna. Pika mõtlemise järele arvab ta hea kõnealguse leidnud olevat, aga seal tuleb üks nende küla mees hobusega järele ja võtab Miina peale ning viib ära. Teine kord juhtub Hain Miinaga vainul kokku, aga seal tuleb Oti karjane sinna ja Hain ei saa jällegi midagi öelda. Kolmas kord ei ole küll kedagi segamas, aga siis ei ole Hainil julgust enam.

Hain on juba mõni aeg näost kahvatu, aga see tuleb küll sellest, et ta kevadel puumetsas jalga oli raiunud, mis mõni aeg parandamist nõudis. Miina ei võta enam ühestki küla tantsupeost osa, aga seegi võib ainult sellest tulla, et ta väike õde mullu sügisel ära suri.

Millest siis muust?

Naabritel ei tule leppimist mõttessegi. Keegi ei taha ju sellepärast lepitusega alata, et vastane võiks arvata, et teda kardetakse. Aga kahju teeb kohtukäimine, palju kahju. Palju päevi viidetakse mõlemal pool, kodu ei ole, kes sulaste järele vaatab. Aga ka kohtuasi ei tõota kummalegi head. Mis neile viimati linnas öeldi, sellest ei räägi kumbki kellelegi sõna, aga Enn ei tule kaks korda selle järele sööma ja Jaak otsib, koju tulnud, pahandust. Et ta aga parajasti kedagi toas ei leia, ei naist, kellega pahandada, ega üht lastki, keda lüüa, siis peksab ta koera . . .

Ennu käsi hakkab halvasti käima ja Jaagu lugu ei ole mitte

parem. Ükskord, kui Enn linnas kohtus viibis, on vargad ta kõige parema hobuse ära varastanud. Sulased olid õhtul talli ukse lukutamata unustanud. Jaak kuuleb naabri kahjust ja ta läheks sellele küll head trööstisõna ütlema, aga siis võiks Enn mõelda, et ta lepitust tuleb otsima. Seal tuleb Jaagul enesel raskem õnnetus: ta elumaja põleb ühel ööl ära. Jaak on rikas mees veelgi ja võib varsti uue maja üles ehitada, aga kahju on siiski suur. Enn näeb naabri õnnetust ja tal on kahju. Ta hakkab mõtlema, kas Jaak tõesti nii halb mees on. Veel mineval pühapäeval on Jaak kirikupingis nii, nii — Ennul tuleb see nüüd meelde — nagu paludes tema peale vaadanud. Juba ajab ta oma pühapäeva-kuube selga, et Jaagule minna, seal näeb ta, kuidas Jaak oma õues nii toredalt kõnnib — süda ei anna järele! Süda annaks veel, aga mis ütleksid siis teised? Ka ei ole ta ise vähem õnnetu. Ta ainuke laps, Miina, on ju kaks nädalat elu ja surma vahel palavikuga võitlemas — tema kallis Miina, keda kõik külarahvas ta mõistliku meele ja lahkuse pärast kiidab.

Sellest ei ole veel küllalt, et nad muidugi õnnetud on. Rahvas räägib, et nad teineteisele vastastikku kahju tegevat. See on mõlemale raske kanda. Kui ka muidu vihased, nii nurjatuid asju ei jõua ometi kumbki kummastki uskuda. Nad on tülist väsinud ja tahaksid küll lepitust, aga keegi ei taha esimest sammu astuda.

Ühel päeval sõidab Enn linna advokaadile mune ja mett viima. Haini isa Jaak sõidab kiriku juurde.

Hain jääb koju. Hain on kahvatanud, väga kahvatanud, aga ta on ju jalga raiunud. Täna on Hain veel rohkem kahvatanud kui muidu. Täna on ta ka sellele otsusele tulnud — haiget Miinat vaatama minna. Kui Miina sureb? . . . mõtleb Hain. Ta ei tea, mis siis . . .

Hain läheb Ennu poole. Hainile ütleb üks imeline tundmus, et ta Ennu poole peab minema.

Eestoas istub Miina ema, kortsus näoga vanaemake, ja koob sukka. Aeg-ajalt käib ta vaatamas, kas haigel midagi tarvis on. Hain räägib siin veidi aega ja palub siis luba Miinat vaatama minna.

Haige kamber on peaaegu pime. Aknad paksude eesriietega kinni kaetud. Imelik vaikne on siin... Haini süda peksab, aga siiski on see peksmine nii hea.

„Hain!“ hüüab keegi teda tasa.

Hain väriseb. Ta näeb enese ees hämaruse sarnases valguses üht voodit, üht valget kogu, üht... kätt.

Ta näeb, et tool voodi ees on, ja istub sellele.

„Miina!“

Poolpimedas ei või ta näha, kas haige ta tasast hüüdu tähele on pannud. Ta kuuleb nagu tasast ohkamist.

„Miina — anna andeks, et — et — meie isad nii tülitsevad — ma kahetsen, et see nõnda on.“

Kõik on vaikne, tume... Hain näeb, et valge käsi voodi tekil end tema poole sirutab. Hain võtab käest kinni ja vajutab õrnalt...

Kätt ei tõmmata mitte ära.

„Miina — anna andeks — saa terveks — ole minu!“ palub Hain õrnalt. Äkki tõmmatakse käsi ära ja selle liigutuse juures tunneb Hain, et ta enese käe peale soojad pisarad langevad.

„Miina — Miina!“

Tasast nuuksumist on kuulda...

Hain on voodi ees. Haini pea langeb alamale... alamale... Hain jääb kauaks... ei tea, kui kauaks...

— — — — — — — — — — — — — — — — — — —

Kui ema tuppa tuleb ja akna riide kõrvale lööb, siis alles

ärkab Hain, kohmetab . . . tõuseb püsti ja otsib kübarat — kübar on aga käes . . .

„Äkiline valgus teeb silmad araks," ütleb Miina ema.

Ema teab kõik, kõik . . .

Kui Hain minna tahab, tuleb talle Enn ukse peal vastu. Enn tuleb praegu linnast.

„Säh sulle! Vanad käivad kohut, noored —"

„Leppige ära, naaber, — ma palun südamest, leppige ära!"

„Või leppida — vaata ikka, vaata!" ütleb Enn, aga pahandus on enam sõnades kui hääles. „Kas tead ka, mis advokaat mulle ütles. Advokaat ütles, et meie asi tühja läheb, aga et meil mõlemal hea summa kohtukulusid tuleb kanda."

„Just sellepärast, pai naaber, leppige! Mina ja Miina armastame teineteist ja teie teeksite meid õnnetuks. Mõtelge oma haige lapse peale!"

Ennul löövad silmad märjaks.

„Hain, sa oled kuldaväärt poiss ja su isa on kuldaväärt mees. Võta Miina, kui surm ta üle jätab — see on ju mu ammune nõu."

Hain läheb õnneliku meelega koju, aga ta ei lähe üksinda. Isa ja väimees lähevad väimehe isale kosja — poega kosima.

Jaak nutab . . . Kirikhärra on imet teinud.

Kaks suurt talukohta saavad üheks. Neljasajarublane õunapuu jääb keset krunti.

Kui Hain, punaste tressidega must mulgi vammus seljas, oma õitsva noorikuga kiriku sõidab, ütlevad kõik, et õnnelikumat paari enam ei või ollagi kui Miina ja Hain.

MIS SEST VIIMAKS SAI?

„Poiss, kas sul aru peas ei ole või?"

„Enam kui sinul ja su isal kahekesi kokku."

„Nahkhiir."

„Ise oled see."

„Siis sina lopats arvad, et ma tõesti nagu kassipoja ennast lasen kõrvale lükata ja Roosi sulle jätan?"

„Nõnda ma küll arvan."

„Aga Roosi ju ei salli sind."

„Sind veel vähem."

„Kuule Hans, pai Hans, räägime ikka mõistlikku juttu kohe — sina jäta Roosi mulle."

„Ei."

„Pai Hans!"

„Mitte."

„Ats, sa viimane nadi! Või ei, või mitte, või mitte? Kuule, mis peale sa nii uhke oled — kuule — kas kuuled? Kas oma sametise jakikaeluse peale? Hõbekaanega piibu peale? Vedruvankri peale? Mul oleks need kõik veel palju paremini kui sul, kui ma aga tahaksin —"

„Ahaa!"

„Jah, kui ma aga tahaksin, sina naginina. Aga mina ei taha. Paepõllul ei ole ilmaski võõra varaga uhkust aetud, nagu Tõrvandi Jaagu omad teevad — kas kuuled, võõra varaga!“

„Teil on veel pearahagi võlgu.“

„Ja teie vedruvankri teljed ja sinu hõbehaakidega piip on kaupmehe Kristjani võlaraamatus. Mineval kevadel laenas Tõrvandi Jaak meilt kaks vakka jahu.“

„Meie hobustele — õige küll.“

„Või hobustele — ah teie näljavaresed küll! — Kui ma ka rikkam ei ole, siis olen ma ometi sada korda targem kui sina.“

„Soo. Kuis nii?“

„Kui ma oma lõõtspilli lahti tõmban, siis on kõik ilm kära täis. Sinu emagi, kes, nagu kaupmehe Kristjan ära kaalunud, kümme puuda raske olla, hakkab tantsima, kui kuuleb. Pallimängus löön sind ka igakord üle; sikusarve ei mõista sa põrmugi puhuda —“

„Aga Roosi võtan ma sellegipärast su eest ära, isegi siis, kui ta sind praegu enam peaks sallima kui mind, kas kuuled?“

„Nahkhiir, seda tahaksin ma enne viimsetpäeva näha.“

Mõni mõtleb, et poisid teineteisega kõige suuremad vihamehed on. Vale kõik. Juba kaks aastat sõimasid nad teineteist, peaaegu nendesamade sõnadega, aga kui nad kiriku, laadale või pühapäeva õhtu poole üles Kruusa külasse läksid, siis hoidsid nad teineteise kaelast kinni kui vennad. Häda sellele Kruusa küla poisile Mardi rusikate all, kes Hanssu tohtis puutuda, ja oli Mart ise hädas, siis astus Hans viibimata platsi. „Mardi oma ja Jaagu oma on sõbrad,“ ütlesid kõik.

Jaa, Mardi oma ja Jaagu oma on sõbrad, ja veel missugused sõbrad! Hullemaid sõimunimesid kui Mart Hansule ja Hans Mardile annavad, ei oska enam keegi välja mõelda, ja vana Nihveldi Krõõt, kes ei tea mitukümmend aastat ju Kase

külas kuppu laseb ja inimeste ning loomade jalgu lahasse paneb, ütleb, et maailma algusest saadik Kase külas veel nii palju ei ole tapeldud kui Mart ja Hans kahekesi. Küll kisti juukseid peast, küll habemeid harvaks, aga kes ilma teineteiseta läbi ei saa, on Mart ja Hans. Neil ei ole teineteist mitte üksi sõpruse, vaid ka tapluse pärast tarvis; ükskord vahetavad südamed tundmusi, teinekord rusikad. Ja vaata, mis teha, kui nad ilma teineteiseta läbi ei saa! Laupäeva või pühapäeva õhtul või kui aega üle jääb, on Mardil kibe riiete otsimine, ja kui ema või kes küsib: Mart, kuhu sa lähed, vastab Mart: Tõrvandi Hanssu vaatama. Hans teeb talvel ilusat puusepatööd, on lahke hea poiss, suitsetab ikka head tubakat, mis Mardil nii sagedasti puudub, ja Hansul on juba sellepärast hea Mardi poole minna, et Mart nii ilusasti pilli mängib.

Muudkui Roosit tahavad nad mõlemad saada. „Ei sellest head küll välja tule," öeldakse külas, aga selle peale lubab Mart Hansu küla tiiki visata kui kutsika ja Hans lubab Mardi pilli ära lõhkuda, Mardi enese aga vaeseomaks peksta. Muudkui see on paljaks lubaduseks jäänud, sest peale hariliku karvakiskumise on isegi taplus nende vahel viimasel ajal vähemaks jäämas — tähendab see seda, et nad õige viimaks vihameesteks saavadki või mis, head see küll enam ei tähenda. Või jäävad nad vanaduse pärast mõistlikumaks! Või kes seda teab.

Muudkui Roosit tahavad nad mõlemad saada, see on ükskord kõigile selge. Asi on võidu peal. Olgu. Ikka rohkem kannab Hans oma kuue sametikaeluste eest hoolt, tänavu laseb ta sametit juba vestilegi rinna ette panna. Musta nahka saapad on tegija käes ja oma lõua hoiab ta tuli-sileda, kuna ta aga oma ruugeid pardu just seda moodu soeb nagu Üleoru Mihkel, kes kreiskoolis käis ja nüüd mõisas kirjutaja on. Viimasest tülist saadik Mardiga määrib ta neid ka, linnast Riia magasinist tõi

ta viimati määrde. Kirikusse minnes paneb ta siidräti kaela ja valge lambanahast kasuka peale tuliuue punase vöö, mida ta nii kunstlikult sõlmab, et küünrapikkused otsad kahele poole ripnema jäävad. Pähe veel piibrinahka müts — kurjad Kruusa küla poisid ütlevad, et see kassi nahk olla, aga see on muidugi laim — punase põhjaga labakindad kätte, mis ristiema kudunud, ja siis on poiss üle kõige Kase küla. Peale selle on Hansul hea täkk ja saarekirja saan, missugust terves vallas ei ole. Ega Martki ei puhka, kes näeb, kuidas Hansu tähtsus võimust võtab. Ta ostab endale Hundsbergi juurest uue kahe reaga pilli, missugust veel keegi pole näinud, ja õpib kõik poola polkad ja türgi marsid hoolega ära. Mis veel enam, tema on Tartus kuulnud, et Saksamaa pillimeister ühe uue tüki on mänginud, ja Mart ei puhka, enne kui see tal käes on. Selle viimase sammuga on Mart kõige suurem pillimees terves vallas ja Pilli Andresest, keda enne hobustega mitmest vallast taga otsiti, et pulmades pilli mängida, ei kõnele enam keegi. Mart üksi on ainuke pillimees igas pulmas. „Ilus on Mart kui pagan kohe," ütlevad kõik Kruusa ja Kase küla tüdrukud, nüüd on ta veel kuulus ka, aga — maailm on mõistatuse sarnane — mis liigutamata siiski veel külmaks võib jääda, on Roosi süda. Külmaks niihästi Mardile kui Hansule! Mine siis veel kõnele või naiste meeli ära mõista? Vahel jäävad nad üheainsa lindiotsakese külge, vahel ei aita saarekirja saangi. —

*

Kes see Roosi siis oli? Kes ta siis õige ära oli. Jaani-Jaagu tütar oli. Rikas kah. Isa lubanud talle, teadsid naisevõtja-aruliste poegade emad öelda, sajarublalise — põlle lapiks, ühe lehma, ühe ute, ühe tallekese ja ühe põrsa. Ja kui tubli mehe

saab, siis veel hobuse ja kana ka omalt poolt, kui kirju kana pojad toob. Pulmad ise aga lubatud üle kõige valla teha. Roosi ise ei lubanudki mehele minna — mitte ilmaski! „Mis mina mehele lähen, kes mind võtab," ütles Roosi, kui sugulased vahel pühapäeviti võõrusele tulid ja ütlesid, et Roosist ilus naine saada; ise aga läks ta lipsti ära teise tuppa või kuhugi eemale.

Ühel õhtupoolel niitis Roosi koplis lehmadele rohtu ja lõõritas laulu.

Mart tuli oma hobuseid karjamaale sööma viimast ja Jaagu koplist mööda tulles kuulis ta Roosi laulu.

„Tere jõudu, Roosi."

„Tere, jõudu tarvis."

Mart vahtis pilvi, enese lõhkiläinud saabast, Roosi vikatit. Viimati tuli ometi midagi meelde.

„Täna on ilus ilm. Mis sa teed siin?"

„Näed isegi, mis teen."

„Küll on ilusad kaared sul."

„Ähäh."

„Roosi ae!"

„Noh?"

„Roosi — aa — ee — —!"

„Kuule, vikatiga saad! Tule aga tule ligidale!"

Teine päev räägiti terves Kase külas, et Jaagu Roosi Paepõllu Marti vikatiga oli taga ajanud. Krabisauna Man'no ise olla näinud. Mis võis vaene Mart sinna parata, et ta nii kohmetu oli olnud ja neiu oli ära ehmatanud. Südames aga sajatas ta: Oota aga sa, Hans! Kõik sinu tegu!

Hans hõõrus rõõmu pärast käsi. Nüüd oli paras aeg. Ta ostis kaks pudelit viina, ühe kosjaviinaks, teise „teenäita-

jaks" ja läks ühe „isamehega" lähemal neljapäeva-õhtul Jaani-Jaagule „kadunud õhvakest otsima". Hobune seoti ukse ette.

Jaagu rahvas oli rõõmsal kohkel. Roosi lipsas ära aita, koer hakkas tares lärmitsema, kanad kisendasid, kass jooksis ahju alla . . .

Peremees ja perenaine jäid tuppa. Nemad küll ei olla kadunud õhvakest näinud, aga võivat olla, et ta kuskilt neile on jooksnud.

Mart andis teejuhi taskust ja käskis järele vaadata.

„Äähh! küll oli kange," kinnitas Jaak ja pakkus pudelit perenaisele.

„Viie kopika eest panin musta palsamit, viie kopika eest kollast palsamit sekka," ütles Mart, „mis ta veel tahab, et kange ei ole."

Nemad õhvakest olla küll näinud, võib-olla on ta praegu nendel veel, tõendas peremees.

„Ja täkk on mul."

„Tubli poiss oled."

„Saarekirja saan on mul ka, teistel, nagu Paepõllu Mardil, ei ole saani ei kedagi."

„Naa, mis on nüüd Tõrvandi Mart sinu kõrval? Mina olen ikka alati öelnud: Hans on tubli, mõistlik poiss, ikka täis mees kohe!"

Hansu süda hüppas rõõmu pärast. Perenaine läks aita ja sosistas Roosiga natuke kõnelda. Perenaine müksas külge, tõreles, meelitas, aga ta ei tulnud rahuldava otsusega tagasi. Ta sosistas peremehele kõrva sisse.

Kõheldi ja kaheldi, räägiti ääri-veeri mööda, ja kui Hans sellest ikka veel aru ei saanud või aru saada ei tahtnud, ütles perenaine häbelikult näppu suu ääres hoides:

„Meie Roosi on veel noor laps, ega ta sel aastal veel ei lähegi mehele."

„Edaspidi, Hans, edaspidi," ütles peremees.

„Edaspidi!" ohkas Hans ja sõitis ära. Kodu aga ütles ta: „Seda teeb see va viiskrajakas Mart. Noh, Roosi võtan ma siiski hiljem või varem, aga sinule tahan ma ühe tüki mängida, mis tükk on."

*

Kruusa külas Niidumäe talus olid kahe nädala pärast perepoja pulmad. Pruut oli Kase külast ja Roosi oli pruutneitsiks; Hans ja Mart olid peiupoisteks kutsutud. Mõlemad rehkendasid selle peale, Roosit enesele pruutneitsiks saada. Mart oli nüüd ka enesele täku ja kirju saani muretsenud, haris oma habet määrdega nagu Hanski ega tahtnud esimesele mingis tükis järele anda. Pulmade vastu valmistati mõlemal pool iseäranis.

Õhtul enne pulmapäeva läks Mart Hansu poole.

Hans, kes jälle uue kapi valmis oli teinud, segas höövelpingi juures värve.

Mart ajas Hansuga juttu, suitsetas Hansu piipu ja ütles nagu kogemata äramineku eel:

„Hans ae, sa tõid viimati linnast enesele habeme määret, anna mulle ka natukene, mul on otsas."

Hans, kes Marti just selleks oli oodanud, naeratas kavalalt, krabistas natuke kapi juures ja tuli soovitavat asja Mardile tooma.

„Näita ikka, kas sinu määre niisugune on, kui minul viimati oli," ütles Mart, ja enne kui teine vastata sai, oli ta Hansu enese potikese võtnud, millega ta, et videvik oli, akna alla astus. Käsi lipsas tal tasku ja välja ja lai naerujoon ilmus ta näole. Ümber pöörates aga ütles ta tõsiselt Hansule: „Seesama jah."

Ta andis Hansu potikese tagasi ja läks koju.

Täna õhtul naersid Mart ja Hans nii kangesti, et neil silmist vesi jooksis ja nad käega kõhtu kinni hoidsid.

„Sest saab vanajuuda nali kohe!“ mõtlesid mõlemad.

*

Tuhatnelja kihutas teisel hommikul Hans kuljuste ja kurinatega oma saarekirja saanis pulmamaja poole. Vaevalt oli ta aga väravast väljas, kui ka Mart oma õues saani kargas ja väravast välja sõitis. Tema tahtis veel teel Hansust mööda kihutada ja Hansu tänase näo üle surnuks naerda. Viis versta maad eespool sai ta Hansust mööda, vaatas Hansu silmi ja purskas täie häälega naerma.

„Issa ristike, Mart —“ tahtis Hans vastu hüüda, aga kange naeruhoog tuli ka tema peale. Peale selle hirmus Hansu hobune Mardi nägu nähes nii ära, et ta kraavi kargas, Mart aga kihutas edasi; uue hooga ajas Hans järele, et seda ilmaimet näha, mis pulmalised Marti nähes ometi ütlevad. Ta ajas veel kord mööda. Mart aga ei andnud ka oma täkule järele ja nõnda jõudsid nad kõrvuti pulmamaja õue alla.

„Urjuhh, kodukäijad tulevad!“ hüüdis üks poiss väraval ja jooksis kisaga tuppa.

Pulmalised jooksid välja.

„Kodukäijad! vaimud! — appi, appi!“

„Püha isa ristike, sinine habe!“ Mehed veeresid naeru käes, naised karjusid.

Hans oli esimene, kes õue jõudis.

„Sinine habe, sinine habe!“

„Ei, roheline habe,“ õiendas Hans ja näitas Mardi peale.

„Kuidas, sul on sinine habe?“

„Sinine jah, sinine jah," hüüdis naeru käes vingerdades Hans, kes ka õue jõudis.

„Ja sinul enesel on roheline."

„Minul?" küsis Hans, kes ei teadnud, et temast räägiti.

„Minul?" küsis Mart niisama imestades oma ümber seisjailt. Praegu seisid nad teineteisega vastamisi ja naersid.

„Roh — oh —oheline habe!"

„Sihih —hih — inine habe!"

Sel silmapilgul kiskusid pulmaliste hobused endid lahti ja jooksid hirmuga väljale — kõik ilm oli kära täis.

„Mart, mine ära oma sinise habemega," hüüdis Hans.

„Ära hirmuta hobuseid oma rohelise habemega," karjus Mart.

„Mina?"

„Sina."

„Kas minu habe ka värvitud on, Mart?"

„Kas minu habe ka värvitud on, Hans?"

Nagu pea peale löödud vahtisid mehed teineteise otsa.

„Ja sina tegid seda mulle?" küsis Hans.

„Nagu sina mullegi," vastas Mart.

„Hahahah! Oleme sõbrad?"

„Oleme!" naersid mõlemad ja langesid teineteise kaela ning kihutasid oma värvitud habemetega pulmarahva naeru eest koju tagasi. Eile õhtul olid nad teineteise habememääret rohtudega seganud, mis ühel pool tundi pärast määrimist roheliseks, teisel siniseks muutus. Roosi aga sai üks Kruusa küla poiss oma saani.

Hans ja Mart on parimad sõbrad. Kumb neist edaspidi Roosi sai?

Ei kumbki. Kruusa küla poiss.

AIAS

Ühes käes lillepärg, teises võileib, seisab ta seal, vaatab kord oma laia õlgkübara alt üles kahara vahtra otsa, kord küsides minu peale — viieteistkümne-aastane kenadus — nii naljakalt nagu — kuidas ma pean ütlema — väike armas ahv.

Nagu oleks ta päikese pailaps, viibib see meeleheaga väikesel lillevaenlasel, kes oma kuritööd praegu võileivaga pühitseb. Ta vaatab naeratades kirjulindilise laia kübara peale, selle alt välja vaatava juukse, sinilillega kaunistatud õrna rinna ja sirge painduva keha peale; väikese ilusa kinga peale, mis praegu puutüvelt koore korbast lahti nokitseb ja mille vallatul omanikul täitsa ükskõik näib, mis muu ilm temast arvab, vahest nii: Ei see ega teine, ei laps ega neiu — niisugune armas segudik mõlemast, nagu ainult üks viieteistkümne-aastane neiu-alustus võib olla.

Ja nüüd pööravad kaks päikest minu poole — mitte taevast, vaid kenast ümmargusest lapse näokesest — ja küsivad, kas siis neiu Lilli oma pika teadusliku vadina peale vastust ei saagi, mis ta praegu rutuga lintidest, Heine lauludest, kanapoegadest ja kompvekkidest pidas. Noh — kas?

Soo! Nüüd istutakse puu alla maha, pannakse lillepärg väga tõsiselt kõrvale ja võetakse kena kirju kassipoeg sülle, et sellega oma võileiba jagada. Kahetsemisväärt kassipoeg!

„Kas härra tädipoeg ei arva heaks sõnagi vastata," küsitakse niisuguse häälega, nagu Lilli mamma õhtuseltskondades on tähele pannud.

„Oo jaa, Lill — neiu Lilli," vastan mina, kes ma sammu kolm eemal vilus lehtmajakeses istun, paks Darwini kirjakogu kõrval pingi peal. Ma olin järelemõtlemisega ametis, kas ahvid tõesti meie esivanemad on olnud, kui see väike nõid oma ilmumisega mu tähelepanu ahvidelt enese peale tõmbas. Mina olin siin sugulaste juures suvist koolide vaheaega pidamas — aga no see siia ei puutu.

„Oo jaa, neiu Lilli," vastan mina, „aga teie olete vist pahane ju koguni?"

„Mina ei pahanda iialgi."

„Soo?"

„Ei mitte kunagi."

„Esimene niisugune pärl naiste seas."

„Õde ütleb, mehed on, kes alati ja iga asja juures pahandavad, naise süda annab kõik suuremeelselt andeks."

„Aa, tark õde, peab ütlema. Aga mis neiu Lilli ise ütleb? Annab kõik suuremeelselt andeks, ka selle, kui talle koolmeister „väga hea" asemel „rahuloldav" kirjutab?"

„Mamma ja õde ütlevad, et tütarlaps sugugi vihastada ei tohigi."

„Ilus nendest. Aga tohin küsida, miks neiu teisi enese eest kosta laseb?"

„Et härra tädipoeg mu enese arvamised vastamata jätab," kostab Lilli teravalt.

„Aa, või sealt puhub tuul! Esimene tunnistus „suuremeelsest“ andeksandmisest! Noh, aga nüüd üks valus kahetsus ja alandlik andekspalumine lunastab jälle lepituse.“

„Lepitust teeme üksi, kui mulle õiguse annate, et kus pahandus meeste- ja naisterahva vahel olemas on, süü ikka meesterahva pool seisab. Kui naeruväärt asja juures nad näiteks pahandavad!“

„Näiteks?“

„Näiteks luuletajad. Heine ütleb,“ — Lilli hammustab suure tüki võileiba — „et ta oma naisele kõik andeks annab, aga jalapealt temast lahutada laseb, kui ta tema laulusid laidab.“

„Paraku tõde, mu äraräägimata tark onutütar. Aga on veel palju naeruväärsem asi, mis naisterahvad kohe ära pahandab ja mida nad, veame kihla, Lilli, ka kõige kaunimeelsem, kõige naiselikum nendest, igavesti andeks ei anna, mis raskem süü on kui — kuidas nüüd teie katekismuses seisab — patt püha vaimu vastu, Lilli.“

„Seda asja tahaksin ometi mina teada,“ ütles Lilli, nähtavalt uudishimulikuks saades. „See on küll jälle üks teie niisugune luule.“

„Sula tõde, väike pealekippuja, sula tõde.“

„Jään ootama.“

„Teie ei usuks, kui muidu ütleksin. Meie peaksime katsuma, ma peaksin tegelikult näite andma. Aga kust me nii kannatliku naisterahva võtame, kes seda andeks annaks, mis mul prooviks öelda oleks.“

„No — võtke selleks mind!“

„Ei tahaks teid pahandada, Lillikene.“

„Mind?“

Ja Lilli mõõtis mind pealaest jalakannani ja tegi sealjuures hirmus tähtsa näo.

„Teie vihastate nimelt," puiklesin ma vastu.

„Ei iial. Veel kord, ei iial, mitte ilma pealgi."

„Olgu, ma annan järele. Aga jäägu vastutus teie enese peale, kui kihlveo kaotate."

Ta silitas väikest kassikest, seadis selle oma lillepärjasse magama, aga sellest õrnusest ei näinud viimane liiga lugu pidavat.

Viimaks ütlesin ma nagu kogemata:

„Ma pidasin teid ilusaks, Lilli."

„Kas ma siis seda ei ole või? Kõik ütlevad, et ma ilus olla," vastas ta kõige vabamalt.

„Sellega on nad eksituses, nagu minagi olin —"

Lilli vaatas ehmatavalt küsides mu silmi.

„Eksituses —?"

„See liig madal otsaesine näiteks — —"

„Aga härra —"

„On päris inetu ja silmad liig hallid — —"

„Häbematu — teie julgete — —"

Enam ei saanud ta öelda, pisarad tulid silmi. Ma olin oma väikest sugulast, kes praegu alles kui kehastatud kevade kuju, lõbu, õrnus ja vallatus ühes raamis oli, sügavasti haavanud, seda nägin ma ta valusast nuuksumisest.

„Aga Lillikene — jumalapärast — see oli ju ainult nali."

Vaikus.

„See oli kihlvedu."

„M—i—s?"

„See oligi see proov."

Lilli vaatas tummalt küsides minu otsa, tunnistades, meelde tuletades. Siis aga näis ta aru saavat.

„Aa-ahh!" hüüdis ta üleni punaseks minnes. „Te kurjategija! Kuidas ma nüüd võisin seda ometi unustada?"

„Teate nüüd, mida naisterahvad iial andeks ei anna?"

„Jaa, aga sedaviisi ei tohi ütelda. Esiteks ei ole see viisakas, teiseks ei ole see ilus ja kolmandaks ei ole see sünnis," seletas Lilli targalt. „Meie koolipreili ütleb, et ühegi inimese kohta, veel vähem ühelegi inimesele ei tohi öelda, et ta inetu on, vaid i l u t a. Kellel ilu ei ole, ütleb ta, ega see inetu ei ole, vaid ta on üksi ilma iluta. Inetu on sõna, mis sõnaraamatus sugugi ei tohiks olla, ehk ta küll minusse sugugi ei puutu. Mis teie arvate, kõrgesti austatud, haritud ja tark härra?"

Mis mina arvan?

Mis mina arvasin, oli see, et ma sellele väikesele armsale suukesele heameelega musu oleksin andnud.

Pildikene Peipsi rannalt

Kodavere murrakus

Sii õli sell kõrral, ku Ordi Annus naiss võt't. Mia õlin viil peris puasike, aga juba niske nakerjas, et siakarjal kääsin ja sest suadik, ku mulle esimäsed püksid saed, — sii õli päräst viimäsid suviste pühi, mõnikõrd õõtsilgi õlin. Siakarjal käässimä kõik külapuasikesed ühelkool, kos meil, et väljäd jüst järve jäären õlid, üvä õli suaja päävägä vede siden lobistätä. Mõnikõrd saed kua niskesed koerused ärä tehtod, mes viil keski es õllud nähnod egä kuulud. Karjusse Juasep, sii õli ike sii peris koer. Tämä sõit Tuumar'a kirju oriku seljän ku hobese seljän, muku sedä tämä es salli, ku keski täd Karjusse Juasepiss ütel. Tämä isäisä Madis õli vanass kerikukülä karjus õllud, kost kua sii nimi jäe. Madis õllu õege kiärolise piägä miis, tä mõissnud ussi sõnu ja egä ükski hunt es õle tõs'tnud tämä karja tulla egä sedä lammast puutu, kellele tämä sõnu lugenud. Tedreküla ja Punikvere karjussed lasknud siis kua maksu ja miäleüvä edess enesä karjale sõnu lugeda.

Sii õli jah ike, õige küll, sell kõrral, ku Ordi Annus naiss võt't ja parajass järvess riäbiss'd püieti. Meie külälapsed issimä suure kivi õtsal, mes Kalevipoeg õlla visanud, enne ku viil Kodavere kerikut ei õllud. Kivi õli üleväs otsass kiäroline ja

viäroline jusku kiänetud trepp. Meid õli siin Mihkli Peto, kes hommigo peksä õli suanud, Otsa Jass, kelle tädi ühe silmägä, Kuusiku veike Leko, kes käe ike särgi kädisse sisse tõmmas, Karjusse Juasep ja viil mitmed külä puasikesed ja tütrukkesed. Juasep läks üles kivi kõrgema nuka õtsa, kus nagu tuali muadu isse õli, ja hakkas siäl jüsku köster lugema. Tämä raebe ise es õska ike lugeda ei kedägi, ae aga koera sõnu. Viil minevä uassa õpas tämäle emä meie rissi-õpetuss viärmä, aga siis õli uavits es teä kud'ä ärä kadunu ja Juasep es sua tästigi selgess. Sõsar Mann es usu viil praegugi, et uavitsa kadumisegä õige lugu õli; kua kuulud Lubja Jass ise õma kõrvaga, ku Juasep üelnud: Ku mul sedä uavitsad enäm ei õles!

Nõnda naarimä ja naljatimä ja esimä panme keski tähele, ku pilv Punikvere puult naksi tõusma.

„Vuata, ku Annusse pulmalised tulevad," ütel Mihkli Peto, kes juba isägä Mustveden õli käänud ja sellepäräss enesess rohkem pidi, „vuata ike ku kihutavad. Matsi Juak õma mussa täkaga kõege eden!"

„Millal mia kua pulma suas!" õhas veike Kuusiku Leko kõrgemale kivi õtsa minnen.

„Mes siäl pulmal siis õige ärä ei õle. Kedägi. Vuata, ku sa kõrra Mustvette suas, vot kos one ilusad majad! Mia pulma ei tahagi," ütel Peto. Aga tämä ise õli eelä selle edess lõädä suanud, et isäst maha ei tas'tnud jäädä.

„Aga mia suan Juanipääväl pulma," ütel Leko, „tädi üelnud meie emäle, et Puapsi Mihkel tämälä kõsja lubanud tulla."

„Soo!" ütel Märdi Mann. Tä õli kõrra kuulu, ku õpetaja köögitüdrik nõnda saksa muadu „soo" õli üelnud ja tämä võt't kõhe nõuss kua nõnda „soo" üeldä. Pulmalised tulid ju õige ligidale.

Kõrraga ütel Juasep: „Mia sõedan orikuga nääle ratsa vassa!"

„Ärä sa jändä, kukud sia seljäst maha, suad haiged," ütel Peto.

Aga Juasep es pa tähelegi ja naksi jälle oma tempo tegemä. Kõrraga lasti pulmalistest mitu revolvrid lahti ja õegati: haihh, haihh, äi tuleb! haihh, haihh, äi tuleb! Orik ehmätäs ärä ja pist ku kuul juaskma. Juba natukese mua piäl kuksi Juasep maha ja sae niskuse matsu, mes mats õli. Ja ise naksi rüükmä ku eläjäs.

Kõrraga käis niske pikse laksak, et mua põrri, ja selle perrä naksi kangeste paukma, välku lüümä ja vihima valama. Meie tas'tsime kõik suure kivi kõrvale varju juosta, ku kõrraga välk kivi piäle lei ja kivi puruss jahuss katki läks. Juasep, sii õli kõege rohkem ärä ehmätänud. Ta pani käed rissi ja es luba enäm ilmangi koerust tehä, ku ta viil elämä jäeb: ei kurja vandu, ei emä voki paalu katki lõigata, kaljaassja naga edess ärä tõmmata egä isä kirvess ärä nüridä. Kõegepiält lubas ta uavitsa aeda rästäss ärä tuada.

Ühe kirjaniku päevaraamatust

(Tema enese loaga avaldatud)

15. oktoobril 1887.

Minust saab kirjamees. Nii kaugele, kui ma aga mäletan, on mul ikka tähtsad mõtted. Kui ma sündisin, olnud mul kolm pikka karva peas ja kange kisa suus ja eit öelnud, need olla suure mehe märgid. Ettekuulutus oli õige. Kui ma esimese neljarealise salmi riimisin ja „Taevapasuna" toimetusele saatsin, oli ilm mu anded leidnud. Toimetus tegi kaks viimast rida ümber ja laul ilmus pealkirja all „Et nuta, hing!" kõigele ilmale. Ma läksin lehega teistrale ja Jüts, kes on suur asjatundja, vaatas tähtsalt mu otsa ja ütles: Kõrge mõte! Ja-jah, väga imelikud mõtted keerlevad ikka mu peas. Oleksin ma neid juba varem hakanud üles kirjutama, mul oleks juba praegu ausammas püsti. Kui väga imestan ma, kui teised kooliõppijad, need igapäevased inimesed, endid rehkenduse ja sehkendusega vaevavad, kuna minu vaim sel ajal kõrgel tähtede juures lendab. Sellepärast pühendan ennast selle kooliaasta lõpul täiesti kirjandusele. Minge mu kaelast, te igavad koolmeistrid oma ladina keelega ja algebraga — minul on peas tähtsad mõtted!

3. jaanuaril 1888.

Oh missugune õndsalik tundmus! Nüüd olen mina kirjamees. See väike rahutempel on eilsest saadik minu elukohaks üüritud. Laual põleb lamp, ta jumalikud valgusekiired sätendavad härrandlikus ilus, hüpates mu uuematel salmidel; laua ees riiulil on kuulsate meeste kirjandus ja see joodab mind oma magusa vaimupiimaga. Jah, nüüd olen mina kirjamees! Alatu ilm, kas sa selle sõna tähendusest aru saad? Oh ei, sina ei tunne oma tähtsaid poegi. Sina lööd nad risti. Aga kannatust, kannatust siin ajalikus hädaorus planeetide ja pilvede all, kus inimesed nii igapäevased on. Järelsugu tunneb oma suured vaimud, ta saab ka mind tundma. Minu „Paradiisi nupukesed“, mida juba kahe aasta eest hakkasin luuletama, on varsti käsikirjas valmis ja mu näitemäng, mu tuleviku „Faust“ — „Taevaliku armastuse lein põrgu vägede saatuse all ehk Vaprus viib sihile ehk Ilma peata kangelane“ on jälle ühe vaatuse juurde saanud. Missugune rõõm on mul teid nähes, mu vaimu lapsed! Jah, sina ilm, ei mõista luuletaja rõõmudest midagi! Nad on taevalikud, taevalikud, taevalikud! Kui hea, et enam koolmeistrid mind segama ei saa!

9. jaanuaril.

„Paradiisi nupukesed“ on juba lõpetusel. Tuleval nädalal saab käsikiri valmis. Mu raha on paraku otsas. Mis on luuletaja silmis raha?

22. jaanuaril.

Ilmad on aga ka nüüd hirmus pakased. Minu toal on niisugune rumal ahi, et see kütmata sugugi sooja ei taha anda. Puid ei ole, raha ka ei ole. Eile käisin uisutamas ja rebisin katki oma teise saapa. Mis sest kõigest. Näitemäng läheb tublisti

edasi, „Paradiisi nupukesed" on valmis. Täna õhtul vaatan veel riimid korra läbi ja viin homme härra Omakasu raamatukauplusele, kes käsikirju ostab. Härra Omakasu on minu hea sõber, temast oleks häbi mööda minna. Vähemalt 100 rubla peaksin ma ikka saama. Luuletused on küll kümme korda enam väärt — nende väärtust mõõdan mina rahaga? — aga noh, olgu, raamatukauplejad on ahned kasuvõtjad.

Sellesama päeva õhtul.

Viimne riim on parandatud... Siin saadan ma sind maailma, homme lahkud sa minust nagu laps isast. Sinus, mu nupukesed, on mu õnned, valud, kõrged mõtted. Missugune jumalik tundmus tuleb sellele, kes inimesesoole ühe tähtsa töö on kinkinud, aga — mis veel enam — kui magus sa oled, oh sina kirjamehelik kuulsus! Näiteks. Juba mõni päev on linnas suur põnevus, et N. N. laulud ilmumas olla. Ühekorraga on nad väljas. Seal tuleb „Isamaa Käskjala" uuem number ja toob kriitika: Üks hiilgav täht on luuletaevas tõusnud. Härra N. N. sügav-haledad, leinavalulised kaebav-hull-naljakad laulud on kõige paremad — nad on nii head, et enam paremad ei või ollagi. Nad on luu eesti luust ja liha eesti lihast. Iseäranis ilusad on karikakardega ehitud kaaned, iseäranis ilus on paber, mis aga peaasi, kõige ilusamad on tähed, nimelt tähe nurgad. Ka trükimusta ei või sugugi laita. Maksab niisama palju kui poolteist pudelit õlut. Väga tähelepanemisväärt raamatukene! Ajaleht „Videvik", kes alati õigust ütleb, kirjutab koguni teisel toonil, koguni teisel viisil: Jälle on üks hiilgav täht luuletaevas tõusnud. Härra N. N. luuletused on liha eesti lihast ja luu eesti luust. Koguni tänuväärt kimbuke. Ajaleht „Magusad Unetunnid" hüüab vaimustusega: Liha eesti lihast ja luu eesti luust on see pööraselt ilus luulekimbukene, millega N. N. meie

kirjandust on rikastanud. Nad on veel üks kord liha eesti lihast ja luu eesti luust. Peaks meid luuletaja varsti ka „Paradiisi okastega“ tutvustama. Sellel noorel mehel on annet, ja meie kiidaksime teda veel rohkem, kui teaksime, et me ta oma kaastööliseks saaksime. Kuuleht „Maga-Magamas“, kes kriitika tegemises ikka omal jalal kõnnib, kirjutab ka sellevääriliselt: Meie peame ütlema, et see luulekimbukene liha eesti lihast ja luu eesti luust on, keda ükski ajahammas ega ajaleht ei näri. — Suur pikk luuletaja elulugu tuleb nüüd tagajärel. See on mu kuulsuse algus. Kui ma nüüd Kirjalaste Seltsi lähen, tõustakse mu auks püsti ja lauldakse „ta elagu“. Niisugune on kirjaniku kuulsus. Mu süda on õnne täis, aga — ah! — kõht on paraku tühi! Vaim, vaata tähtede poole! Kui härra Omakasu ei peaks trükkima, siis lähen härra Kiidubergi juurde.

23. jaanuaril.

Taevas ja maa, tulge appi, kas ma tõesti mitte und ei näe, kas see pea, mis mul otsas, on ikka veel minu pea! Või, või, oh, oh! Mitte üksi Omakasu ja Kiidubergi, vaid terve linna raamatukauplused ja trükikojad olen ma läbi jooksnud. Huuh — nagu oleks mulle tõrretäis külma vett kaela kallatud! Härra Omakasu pakkus „armu pärast“ kolm rubla, Kiiduberg ei võtnud — keegi juudas ka ei võtnud. Oh ilm, kui vähe tead sa kõrgeid vaimusid austada! Mis teab aga, kannatust, raamatukaupmees paleustest? Ja kuisugused need kaupmehed ise on. Mina lähen Kiidubergi juurde:

„Mis seal's teil on?“ küsib härra Kiiduberg.

„Luuletused.“

„Või jälle luuletused.“

Vanahärra silitab habet ja vaatab mind peast jaluni. Tema „jälle“ ei olnud mu meele järgi.

„Näidake neid!“ ütleb ta ja võtab mu raamatu.

„Hm — „Paradiisi nupukesed, iseenese südame kosutuseks luuletanud ja välja andnud Kandlela“ — hm, hm, väga kena pealkiri,“ ütleb härra Kiiduberg ja ta pilk langeb mu pea peale, nagu kardaks ta, et sealt herilased välja lendavad.

„Mis, te sooviksite seda trükki anda?“

„Ma nõuaksin ta eest 150 rubla.“

Härra Kiiduberg pidi peaaegu selili langema.

„Noormees, teie peaksite vahest — tohtriga kõnelema, teil on nii nagu — —“

Ta näitas näpuga oma otsaette.

Niisuguse karuga ei tahtnud ma enam pikemalt rääkida, vaid läksin härra Olgeheaks juurde, keda ma küll ei tundnud, aga kes kui päris lahkus ise pidada olema. Härra Olgeheaks võttis mind kõige lahkemalt vastu.

„Olge heaks, kallis sõber, soovisite raamatuid osta?“

„Olge heaks, soovisin müüa.“

„Käsikiri, olge heaks.“

„Olge heaks, luuletused.“

„Olge heaks, sõber, kahetsen väga, et ma praegu teie käsikirja ei või tarvitada. Olge heaks, vaadake, asi on nimelt nii, olge heaks, et minu arvustaja, kelle kohus on igat minu kulul ilmunud raamatut kiita, on ära jooksnud, nimelt sellepärast, et ma ta viimase kuu palga võlgu olen, ja üht teist ei ole ma veel saanud. Näete ise, olge heaks, et seesugusel korral trükkida ei tohi, sest vaadake ise, olge heaks, kui ma vana kriitiku palka välja tahaksin maksta, siis see niisama suur oleks, olge heaks, kui teie luuletustest oodatav kasu, olge heaks. Sellepärast, olge väga, väga heaks, see teeb mind õnnetuks, aga ma ei või tarvitada.“

Peale selle käisin veel tervelt kolmes kohas, aga need raamatukauplejad olid veel rumalamad. Üks nõudis veel pealegi minu käest trükikulu, teine ütles, tal ei olla enesel arvustajat, kolmas, et ta siis ehk trükiks, kui N. N. hea arvustuse kirjutaks, aga see olla temaga pahanduses, sellepärast ei olla seda loota. Muidu olla tema ikka valmis sooja südamega eesti kirjandust edendama. Nii siis ei leia ma trükkijat. Oh sa tänamatu maailm, kui vähe oskad sa suurte vaimuannetega meestest lugu pidada!

1. aprillil 1888.

Täna on esimene aprill, seda tundub sellest, et majaperemees, kingsepp, rätsep, passija ja kõigepealt mu kõht oma rehnungeid nõuavad. Kena aprillinali. Rahvas, sa ei tea, mida su paremad pojad kannatavad. Ma heidaksin meele ära, kui mulle praegu mitte ilus nõu ei oleks tulnud. Ma lasen oma „Paradiisi nupukesed“ järgukaupa ajalehtedes ilmuda, siis saab maailm mu suuri vaimuandeid näha. Ma tahaksin näha, missugused näod siis raamatukauplejad teevad, kes minust nii vähe lugu pidasid. Kannatust, kannatust!

4. aprillil 1888.

„Taevapasuna“ toimetaja viskas mu oma uksest välja, kui ma teist korda sinna läksin. Enne viskas ta minu, siis mu käsikirja ja käskis mind kus k.... mu nupukestega minna. Niisugune on maailma tänu!

14. aprillil 1888.

Võlglased nõuavad võlga ja ähvardavad vangistusega. Enese pärast ei karda ma midagi, aga viimati lähevad mu kallid käsikirjad haamri alla.

16. aprillil 1888.

Ometi olen ma oma käsikirja eest kord midagi saanud. Kohus mõistis „Taevapasuna“ toimetaja mulle valuraha maksma. — Nüüd võin mõni aeg läbi saada. „Une-tundide“ lehe laduja, kes ka ühtlasi lehte kirjutab, lubas mõne mu laulu trükki võtta. Ma ostsin talle selle eest pudeli õlut. Näib, et mul jutustuseks ja nimelt dramaatiliseks kunstiks suuremad anded on kui lüürilises luules. Sellepärast olgu mu püham püüd edaspidi selle põllu peale pööratud.

30. mail 1888.

Veel ikka ei saa mu töö kroonitud, veel ikka ei tunne meie kirjamehed ära, missugune pärl nende seas varjul on. Hing, looda ja kannata. Ükskord hõiskad seda rohkem.

1. juunil 1888.

Sagedasti kahetsen ma värskest rohust mööda tulles, et ma mitte härg ei ole. Mul ei ole enam pesu ega vesti, saapadki on panti pandud. Homme ähvardab mind majaperemees välja visata, kui ma kahe kuu üüri ära ei maksa. Aga just selle tõttu kirjutasin ma eile oma näitemängu kõige ilusama koha.

20. augustil.

Mis olen ma kõik vahepeal kannatanud! Eilsest saadik elan ühe juudi vanamoori kuuris. Teises seinas on ta kits kinni, teise ääres on minu kirjutuslaud ja olen mina. Raamatukogu on ühes lagunud ämbris.

5. dets.

Vahepeal olen ma suureks mõttetargaks saanud. Üks aasta võib aga hirmus palju inimest muuta; ta hakkab elu hoopis

tõetundja silmaga vaatama. Mis on elu? Mis on tõde? Ah mis kenad küsimused, õige tõesti. Vagunitäied raamatuid on selle üle kirjutatud, asja lõpp — igal mehel isetõde. Ma tahan õige ise need suured küsimused ära seletada. Elu on häda ja viletsus, viletsus ja häda, ja igaüks, kes seda ära tunneb, on ju luuletaja ning tõde on — tõde. Ja nüüd hakkan ma uusi mõtteteaduse põhilauseid kirja panema. Aristotelese, Plato, Descartes'i, Leibnitzi, Kant'i, Hegeli jne. süsteemid ei kõlba õieti mitte kuhugi. Hakkame peale:

M i n a m õ t l e n, n i i m i n a o l e n. Aastasajad, kas kuulete? Mina mõtlen — nii mina olen. Kui mina mõtlen, ju siis ma ka ikka olen, ja ma tahan seda põhilauset nüüd ka täiendada ja ümber luua: Mina mõtlen, nii mina olen, see on, mina olen, sina oled, tema on, meie oleme, teie olete jne. — taevalikud valguse kiired! Oota, katsume veel. Mina mõtlen, nii mina mõtlen. Mina olen seespool iseennast (pange tähele!), sellest selgub, et mina iseenese sees olen, väljaspool mind ei ole mind mitte. Jaa, kui ma olen, ei või parata, pean mina olema ja mõtlema sunnivad nad mind ka veel. Mina olen, see on selge, sest see selgub sellest, et mina olen. Kui ma näiteks unimütsi pähe panen — jumalapärast mitte värvimütsi —, siis on minu pea just unimütsi sees ning siis oleme meie mõlemad olemas, mina ja unimüts; mina olen seespool unimütsi ja unimüts on väljaspool mind. Ja mina mõtlen ja nii mina olen ja olen ja mõtlen ja — *ergo* — ei mõtle mitte midagi...

Ehk kui ma mõnikord midagi mõtlen, siis mõtlen ma seda, et igaüks *plebs* on, kes *alma mater*'i tiiva all ei ole „mina-olen" õppinud. Üksainus halb külg aga veel on sellel ülikoolilisel kuulsusel. Nad sunnivad mõtlema. Nagu mõtlemine mõni lastemäng oleks.

Mis elu on, see on nüüd kõigile selge. Teeme ka selgeks, mis tõde on. Tõde on üks niisugune asi, mis — mis — mis tõde on. Ta on üks tõendus, üks silmanähtav ja mõistusele arusaadav tõde, üks tõestus, mis teisiti ei saa olla, — üks — üks — üks . . .

. . . Ma olin tukkuma jäänud ja oma pähe vastu laua nurka suure pommi löönud. Nii on mul vähemalt üks tõde, mida ma käega katsuda võin. Tõde on siis üks pähe löödud pomm, esiteks sellepärast, et teda käega katsuda võib, teiseks, et ta valus on. Põhilause: Tõde on see, mida käega katsuda võib ja mis valus on.

15. juuli 18 . . .

. . . Vesi silmas! Tõesti, nii südamlikult ei ole ma veel naernud kui täna — õnne pärast. Midagi tähtsat on korraga sündinud, mu laitus on ülekohtune. Näe ometi. Tulen väljast, ostan ajalehe „Ükstapuha" uuema numbri ja loen: „Kõik, kes iial riimida oskavad, ärgaku üles isamaalisele tööle. Tulge kainuse kiituseks laulma naablimängudega ja neebali ja tuubali pasunakestega! Tulge ja laulge kainusele, siis kaob joomine, sest Eestimaal, kus luuletusi keegi enne ei ole lugenud, löövad kainuse laulud viina kohe maha. Tulge, tulge isamaa asja heaks ja hakake peale! Valmis riimid on ise ära tuua sealt ja sealt."

(Päevaraamatu väljaandja eritähendus: Vaene kainus!)

Hiinamaal saab iga kirjanik 300 kepihoopi jalatalla alla, kui ta tõendada julgeb, et inimene peaga mõtleb ja mitte südamega — hädakorral ka kõhuga. Paras nuhtlus niisuguse rumaluse eest. Hiina kirjatargad ja kirjatoimetajad on sellepärast kõik nii mõistlikuks harjunud, et nad südamega ja kõhuga mõtlemist päikeseselgelt usuvad ja seda jõhvipealt ilusasti ette seletavad, nii näiteks Ta-Tu ülikooli peal, ja nende kallitel

jalataldadel ei ole muud teha kui aina rõõmustada ja rasvasemaks minna. Ütle veel, et hiinlastel pikad patsid, aga lühikene aru on. Meil vaestel surelikel ei ole kasulikku kepinuhtlust karta ja tollest tulebki, et mõned õpetatud meeste kõhunägeluse (eesti keeli: teooria) õpetuse juures kahelda tohivad ja selle toimetuse au peale julgevad anda. Küll oleks siia natuke Hiinamaad tarvis!

23. sabakuul 1900.

Punktum, päevaraamatule teine lehekülg! Vahest on aeg enese kallile „isikule“ tagasi vaadata. Nagu teate, jäin ma sinna kohta pooleli, kus ma juudi kitsega korterit jagasin. Ohookene, missugused kirjamehelikud rõõmud mulle sestsaadik on osaks saanud! Ühest kohast kolivad mind naised kurikatega, teisest hoovipoisid sõnnikuharkidega välja, sest loomulikult ei ole mul kui kirjanikul tarvis üüriraha maksta. Mispärast ma inimesesoole siis head teen? Minu näitemängust ei saanud midagi, „Paradiisi nupukesed“ haisevad küll ajalehtede, aga — mitte paradiisi järele. Jajah, väga imelikult on mu käsi käinud. Ma hakkasin jutukirjanikuks, ja kuulge — õnnega! Kõik Berliini kalendrite sabad kirjutan ma eesti algupärasteks juttudeks kokku ja olen esimene „algupärane“ kirjanik Eestis. Oi, kui trehvavad on mu eesti iseloomud. Nõnda kiidab ajalehe „Ükstapuha“ toimetaja; „tema ei kirjuta mitte oma mõtet, tema kangelastel on tõesti elu sees,“ kirjutas ta veel viimati. Jah, nii ollakse kirjanik. Jutusse „Õlenooled“ pistsin ma kaks tervet Paul Heyse novelli, kolm Berliini ja viis Tallinna ning kaks Peterburi kalendrit, peatüki Hoffmannist ja 60 veergu saksa romaane. Kus iial midagi alpi liigub, seisab ikka mu peas. Paar Tallinna maakoolmeistrit kõrvetasin korvis jaanituleks, ühe Tartu onkli lasksin püksata raudteel üht vastas istuvat prouat kosida, Tartu päevavarastega käisime Emajõel

heeringapüügil ja magasime isamaa kasuks uulitsarennis ja tegime kõik, mis ainult minusugune kirjanik võib välja mõelda. Pagana elu siiski, et rätsepad ja jumal teab mis sepad rahu ei anna. Hädaga olen paadi põhja all olnud ja siit oma novelle ilma saatnud. Korra sõitsin ajaigavuse lahutuseks emand N-ga Balti raudteed kaudu jalutama, aga pagana isand N. sai meid kätte ja lõi mu teise jala maha. Ka ei taha ikka veel mu jutud nii palju sõpru leida kui tarvis, ehk ma küll elu ja inimesi — see on kalendrisabasid — just nii kujutan, nagu nad on, sest viimasel ajal olen ma kõige vaenlane, mis romantiline on. Minu kangelastel on ümmargused kõhud, katkised püksid — vaat' see tõmbab! Susi söögu neid eestlasi, et nad oma iseloomu-truusid töösid rohkem ei oska austada. Isegi pealkirjad nagu: Kuul silma! Pauk pauhti! Kael kapla! Üks sõrm jne. ei mõju veel küllalt. Tarvis korra ära Saksamaale joosta!

Selsamal aastasajal.

Käes, käes, uhti upsassa, käes ja mis on käes! Oh seda rõõmu, oh seda pidu, oh seda põlve, mis nüüd tuleb! Nüüd on saladuse sõlmed käes — oh ma oinas, oh ma hobune, oh ma härg, et mul enesel seda meelde ei tulnud! Nüüd saan mina kuulsaks ja kuidas kuulsaks? Rahvameheks, isamaa meheks, esimeheks ja jumal teab veel mis meheks. Ja see kallis saladus, mis mulle kuulsuse ja rikkuse võtmeks on saanud, on üks muinasjutt, mida kogemata juhtusin lugema. Jaa, see jutt on üks võti ja veel missugune võti! Jutt käib nii:

Vaga kannataja.

Ükskord oli üks inimene, see oli niisugune nagu muudki inimesed. Ta sõi, jõi ja mõtles nagu teised igapäevased inimesed ja tegi seda mis igapäevased inimesed, lühidalt, ta oli ise

ka igapäevane inimene. Ta elas üsna vagusi. Aga keegi igapäevane inimene ei taha just, et teda selleks peetakse, ja meie igapäevane inimene veel kõige vähem. Sõbrad, õpetas ta, et korra ka midagi uudist öelda, see on selge eksitus, et must värv must on, must ei ole õieti mitte must, vaid selge valge. Näe narri, ütlesid kuuljad, kes seda enne on kuulnud, et must valge on. Must-on ikka must ja valge on valge. Nad naersid teda ja üks neist nimetas teda totraks.

Meie igapäevane inimene sai sellest haavatud, väga haavatud. Vaadake, ütles ta, minu must on isamaaline must, sest mina olen isamaa poeg. Minu vastane teotab minu õpetust ja minu rumalust, seega teotab ta isamaad, saadab isamaa asjale kahju, on isamaa vaenlane, on äraandja, sest minu must on isamaaline nagu mu rumalus, sest... sest... vaatke...

Oh kui soe isamaaline süda temal on! ütlesid korraga kuuljad, ta on meie eestkostja, meie võitleja, ta on tõesti suurvaim! Meie igapäevane oli nüüd kuulus, oli nüüd haavamatu. Kõik, mis ta üle öeldi, lükkas ta isamaa vastaste kaela, kõik tema juures oli isamaaline, ja keda tema kiitis, oli kiidetud igavesti. Kui tal kana või muna puudus, hüüdis ta: Sõbrad, aidake, isamaa kõht on tühi. Oli ta sõbral vaat lehkavaid heeringaid seismas, kiitis ta: Sõbrad, ostke N. N. käest häid isamaa heeringaid, N. N. on tubli mees. Või jälle: Sõbrad, ta teotab isamaa kanu, ta teotab isamaa heeringaid!

Nad valasid rõõmu-silmavett, ta sõbrad, ja kahetsesid vastast, kes ei uskunud, et must isamaa kasuks valge on.

Soo! Kas paremat näpunäidet mulle veel vaja on. Ma teen enese isamaa eest kannatajaks. Mu jalg löödi maha — isamaa pärast; mu jutud laideti ära — isamaa pärast; kardavoi nõuab

üüriraha — isamaa pärast; veetakse rätsepa võlarehnungi pärast kohtusse — isamaa pärast; ma joon enese täis — isamaa pärast; ma kirjutan algupäraseid kalendrisabasid — isamaa pärast; mu jutud on täis alpisid ja kergatseid — isamaa pärast — elagu i s a m a a   p ä r a s t !

...nis, 15. okt. 19...

Minu uus juhtmõte on vilja kandnud. Minu tööd ujutavad eesti kirjandust, kõik välismaa uulitsa-novellid rändavad eesti halli vammusesse ja mul on juba hulk järeleahvijaid noori kirjanikke. Mina olen ühe uue ajapööraku eesti kauniskirjandusse toonud ja ühe kirjanduse osa isaks saanud, mille nimi on s o p a n d.

*

Oh sina, oh sina inimesesugu! Kui sa teaksid, kui kurjad kiusatused ühele süütule päevaraamatu avaldajale siin patuses ilmas võivad tulla, sinu süda läheks haledaks kui inglite sool. Pealegi kui avaldatav päevaraamat ühe teise oma on. Teine kord mina niisugust tööd enam enese peale ei võta. Päevaraamatu avaldaja vaene jääb kõikide viletsate ja osavate kirjanduseküttide märgilauaks, kellest esimesed mõistagi palju kurjemad on kui viimased; nad teevad ainult sääse piste piina ega too mitte surma, mis igale ausale sõjamehele soovitavam on kui sääsenokaline torkamine. Ühele olid päevaraamatu järgud liiga pikad, teisele liiga lühikesed, üks soovis, et asjadega mitte nii avalikult ümber ei käidaks, teine pahandas, et miks „Taevapasuna", „Unetundide" ja „Maga-Magamas" toimetuste aadressid üles pole antud. Head sõbrad andsid nõu niisugustele sõnadele lehe äärele iseäralikud seletused juurde lisada. Ka ei

tegevat sugugi kahju, kui suurte tähtsate kirjanikkude nimesid jutu jooksul ette tulla; need näidata, et päevaraamatu avaldaja ise ka ju midagi lugenud on, ja mis muud kõik veel. Teised targutavad, ma pole sedagi teatanud, mis juudi kitsest on saanud, kuhu Kandlela raamatuämber on jäänud, ja mis peaasi, mis puust see ämber oli, kust metsast ja millal see oli toodud, kes oli ämbri tegija, mis ta nimi, kelle poeg ja mis nägu ta oli; kas raamatud olid oina või hobuse nahka köidetud ja muid niisuguseid tähtsaid asju. Need seletused olla anderikka kirjaniku juures ikka ülemad asjad. Pangu mina seda tähele. Kolmandad ei jõua koguni andeks anda, miks päevaraamat nii hirmus harva ilmub, sest, ütlevad nad, ega ta mõni ajaleht ole, et tal õigus on nädalate kaupa seista. Neljandad arvavad aga koguni, et ta ju otsaski olla; mis sealt siis enam võib tulla. Teised aga, igapidi terasemad kui kõik esimesed, kolmandad ja neljandad kokku, tõendavad nipsakalt, päevaraamatu avaldaja mõttemagasin olla nii pisike, et ta sealt ennegi raasukesi ja neidki hulga ootamise järele nähtavale on võinud tuua.

Aga oh ilm, oh inimesed! Kõik need viperused ja aiandamised olid alles suurema tuleva hoobi eelkäijad. Kuulge ometi — kadunud sõber ise ei olnud päevaraamatuga rahul. Taevas teab, mispärast. Miks läinud mina — nii — nii erakondlikuks tema raamatu toimetamise juures. Armas aeg küll, inimene on inimene. Kes sel ajal mitte ahjul maganud pole, mil väikesed Jassid-Jussid koolionkli juures käisid, see teab, kui palju vaimusid ja võimusid õhus ja põhus, vees ja maas elab ja vaest inimest rahule ei jäta. Kord lähevad nad küll harjasloomade, aga teinekord inimese enese sisse, ja välja neid enam ei saa. Võib ju olla, et Beeltsebub, kui „Bub“-kunagi, mu sulepeasse, tindisse või suleotsasse läks ja seal „figureeris“? Kust tuleb

see, et mina, oma sõbra endine austaja, jah endine austaja, tema vastu olla astunud, nagu ta kaebab. Kulla sõber, ehk on sinul enesel kõige rohkem süüdi? Sinu kehatul vaimul on see harilik vaimude viis, et ta ühel silmapilgul New-Yorgis, teisel Pekingis, ühel silmapilgul põrmusel maapinnal, teisel üleval õhus aeleb, ja minu surelikud jalad ei jõua nii kiiresti järele. Ühest kohast jääb tükk välja, teise kohta tuleb juurde. Sinu „isikuga" ei taha ega tahtnud ma midagi tegemist teha, ainult su vaimuga, ja minu süü ei ole, kui su vaim endistele keha teedele varju heidab, et nagu sa ise seal päris isikuna viibiksid. Ja jälle ka mitte su vaimuga, sest su vaatekoht ei oleks halb, kui — kui tita mängud ja hilplemised sealt kaoksid, aga sinu vaimu poisikeseliku osaga, kes, nagu näha, oma mehisema poole käest midagi ei ole õppinud. Kõigest sellest ei näe mu sõber põrmugi tähele panevat — minul üksi olla süü. Mina, kes nüüd ei teadnud, kuhu pead panna, võisin niisuguse paugu peale ainult veel laulda: Juba käes on viimsed ajad jne. Aga ka ühe päevaraamatu avaldajagi vastu on saatus armuline. Kui juba viimne kannatus on katkemisel, saan sõbra käest järgmise kirja: „Armas või aus päevaraamatu avaldaja või mis sa oled. Mis olnud, ei või enam muuta. Kiusatakse, torgitakse, näpistatakse mind nõnda, et nahk juba liiga hell on. Oh sa tänamatu kuri ilm, kes sa oma suuri vaimusid veel ikka ära ei tunne! Vaga kannataja abinõu on ka mokas. Ei muud kui jätan patuse ilmaga jumalaga ja pašol teise ilma. Üks julge vaimujalgne hüpak, ja juba on mõni planeet mu elukoht — nutke siis, tänamatud! Sealt tahan ma siis oma päevaraamatut edasi avaldada. Oota siis, mil järg tuleb."

Et lugeja ise siit ära näeb, miks päevaraamatu järg nii kaua viibis, ei ole mul neile enam midagi seletust vaja teha, kes arvasid, et ta lõppenud on. Mina ise ootasin järge kõige roh-

kem. Juba arvasin ma, et mu sõbra vaim teise ilma teekonnal „halvale teele“ võis sattuda; ehk on ka siin kõrtse ja muid hüvi asju olemas. Korraga tuli mulle kopsakas käsikiri, mis lootust annab, et päevaraamat edaspidi korralikult ilmub. Siin ta on:

„Ühe teise ilma kodaniku kepijoonistused planeet Marsi peal ehk väga imelikud nähtused maa peal nägemata asjadest.“

Kolmatkümmend, pealkiri on küll natuke pikk, aga mina ei tohi muuta, nagu nägite. Seega on siis mu sõber Marsi peal kodupaika leidnud, ja kui tema nähtused tõesti imelikud on — seda parem. „Kirjad põrgust“ on juba eesti keeles ilmunud, ja kui meile nüüd reisikirjad — kui ka just mitte otseteed taevast, siis vähemalt Marsi pealt — tulevad, on kõik hea. Ega ju minul sellega midagi tegemist ole, mis need marslased seal norivad või teevad, mitte sugugi. „Oleviku“ lugejad ka vist seal ei ela, et ausad sõjatähelased vihastada võiksid. Kõik ilus ja tasane, kiri muudkui alaku. Ma ei tohiks õiguse pärast ka mitte eritähendusi teha, aga pealkirja kohta vähemalt on see ikka lubatud. Seega lahkun ma lugeja juurest ja päevaraamat hakkab jälle peale:

Planeet Marss, hotell Hommikumaa,
18. skp. 18 . . .

Oh, oh, oh inimesed! (Täh.: Natuke liialt ohkamisi, aga ehk on nendel see mood! Tähendused on küll keelatud, aga meie päevil lisatakse isegi telegrammidele „ohoh!“ ja „nonoh!“ juurde.) Kui te teaksite, mis siin kõik näha on või kuidas ma veel siia sain? Hähäh (juba naergi lahti!), küll oli see kena! Mina ja mõned teised, kes minuga ühel ajal selle ilma jumalaga jätsid, ei võinud, mõistagi, mitte raudteega teisale saada. Usaldasime sellepärast endid ühe puuduliku õhulaeva saatuse hooleks ja tee teise

ilma algas. Ka siin on oma jaamad. T u s a jaam on esimene, milleni kõik hästi läks, aga siit kuni K a n n a t u s e k a t k e m i s e jaamani läks juba sandisti. Kuni P a u k-jaamani saime õhulaevaga, siis ei olnud seda kõikuvat korvi enam tarviski, vaid meie tõusime kui eetri jaokesed kergelt üles ja võtsime tee varmalt ligemasse teise ilma, see on Marsi peale. — — —

„Kes teie olete?" küsisime meie imelikkude elukate käest, kui ühel hommikul haljal murul ärkasime. Imelikud karvased pool-inimese, pool-koera moodi elukad olid meie ümber kogunenud ja näitasid esimeste käppadega meie peale. Mõned olid koguni sabalised, aga mitte kõik. „Kes teie olete?" kordasime uuesti küsimust. — „Hu—hu—hu—hu!" vastasid nad. — „Mis te ütlete?" — „Hu—hu—hu!" Tohoo kamerunlased! Pagan teie hu—hu siis tähendab? Aga sabalised näitasid minu peale, nuusutasid mind, jooksid eemale, tulid kartlikult lähemale, nuuskisid jälle ja raputasid oma karvaseid lakkasid. Lähemal seisjad hakkasid kangesti aevastama. Pagan võtku, ega ma ometi ninatubakat maa pealt kaasa pole võtnud. Otsin taskud läbi, ei midagi. Ma tõendan seda neile kõigis Euroopa keeltes, aga ei, sabalised põgenevad, nagu kardaksid nad, et ma nende sabad ajalehte panen. Nüüd hulkusime mitmed Marsi külad läbi, aga ikka seesama lugu. Minu seltsilised leidsid viimaks ühe Marss-kadaka perekonnas vastuvõtmist, aga mind nuusutati igal pool nii kartlikult, et igaüks mu eest põgenes. Igavene juut Marsi peal, mõtlesin mina. Ja seda teevad need neetud marslaste koonud. Seitsmel seebil pesin ma ennast ja tuulutasin riideid, et mõnest marslastele kardetavast maapealsest haisust lahti saada. Viimaks jõudsin suurde linna. Ka Marsil on linnu. No väga kena! mõtlesin ma. Linn oli pealegi väga tore, tornid väga kõrged, ja mis veel kõige imelikum, seisid päris ilma tugedeta üleval. Suured saksad kõik väga sabalised, mõnel

on see ülearune liige seda, mõnel toda karva, mõnel pikk, mõnel lühike, mõnel koguni pikem kui terve keha. Ühe kui teisega katsun juttu, aga paraku — koon hakkab liikuma ja minu eest põgenetakse kui tule eest ja katsutakse aga sabasid varjata. Hädas vaatan ma ümber, kas ehk üht habemeajaja töötuba näeksin, kus ma enesele ka saba taha laseksin seada, et need pärdikud mind enam ei kardaks. Loen ühelt klaasukselt: „Habeme mahavõtmine liikumise seaduse teel!" Pagana pihta, see kõlab peaaegu eesti keele moodi, viimati ei ole siinsed kirjanikud ja ajakirjanikud rahva keelt veel niikaugele ära rikkunud, et temast aru ei võiks saada, nagu see kurja maakera peal on sündinud, mõtlen ma ja astun sisse saba tellima ja habet ajama. — Kõige imelikum asi, mis mulle silma torkab, on see, et habemeajaja, inimese moodi loom, mind sugugi ei karda ega nuusutagi. Tema koon on palju lühem ja saba ei ole olemaski.

„Mis teie soovide järelduse järje tagajärg on, mu härra?" küsib ta — taevakene, kaunis eesti keele moodi kõlavas keeles.

„Tahan habet lasta ajada."

„Ah habet maha võtta, noa ja käe, see on raua ja käe abinõude liikumise seaduse teel?"

„Jah, sellel teel," vastan mina ruttu.

„Tavalikult kõik habe maha võtta?" küsis marslane.

„T a v a l i k u l t kõik," vastan mina ja imestan isegi, kuidas ma selle maa keele nii ruttu selgeks sain.

Vagune kartlik loomake on varsti mu lõua paljaks teinud ja minul väriseb ihu tulevase sabaristimise pärast.

„Mis veel soovite, mu härra?" küsib karvavõtja.

„Tahan ka üht saba tellida."

„Saba?!"

„Saba neh."

„Saba tõesti?!"

„Nojah, siinpool on ju see mood."

„Vabandage, mu härra," vastab kunstnik häbelikult, mina olen erapooletu!"

„Kas siis saba mõni erakonna märk on?"

„Mu härra, kust teie olete?"

Ütlesin, et ma otseteed Saksamaalt tulen.

„Nojah, teie maakeralased arvate, saba on saba. Saba on meie juures kõik, või ei midagi. Mina olen erapooletu ja seega ei sabakunstnik ega sabakondlane."

„Aga mulle on saba iga hinna eest tarvis, mis siin, nagu näha, passi asemel on."

„Minge ülemarsilisse sabavalmistamise magasini. See on seal ja seal."

Pärgel teid küll — siunasin ma, pidin aga ometi nende kallist linnast läbi ratsutama, kuni toreda sajakordse lossi ees seisma jäin, mille väraval laua peal oli lugeda: „Ülemarsiline sabavabrik".

„Teie soovimine, härra?" küsis üks vastutulija sabasaks.

„Tahan saba tellida."

„Silmapilk, olge heaks, istuge!"

Ja nende sõnadega on tal põll ees, abilised jooksevad kääridega, kammidega ja taevas teab millega kõik talle appi.

„Missugust saba härrad soovivad?"

„Missugust?"

Pidin ütlema: Kas see ükskõik ei ole, aga õnneks tuli mu eksitus õigel ajal meelde ja ma küsisin:

„Missugused teil on?"

Sabaline vaatas nagu kahevahel olles või tunnistades minu peale (nii nagu ei oleks minu juures kõik korras), ütles aga siis:

„Meie kaupluses on, nagu ise teate, kõiksugu sabad, mis terve Marsi peal kantakse, kuidas neid ise tunnete (mu hambad

lõgisesid), nagu: seisuse järgi pikad, parajad ja lühikesed sabad, värvi järgi vanameelsed, vabameelsed, parasvanameelsed ja parasvabameelsed sabad, raasike vanameelsed ja raasike vabameelsed sabad, isamaalised sabad, erapooletuse sabad, kahepaikse sabad, mida kord järel, kord põues kantakse. Ehk olete vahest kirjanik? Nende tarvis on meil algupärased ja järeleaimamise sabad jne. Missugusega võin teid teenida?"

„Hädaabi saba!" vastasin ma, et aga ühte nimetada. Higi jooksis otsaeest.

Aga kohe toodi üks saba nähtavale.

„Teie sabakandmise lubatäht?"

„Pärgel võtku, kas ka siin lubatähte tarvis on?"

„Mu — mu härra, — kes te olete, — mis te käite, — mis te otsite, — kas, — kus?"

Hing kippus sabaseadjal kinni jääma.

„Ja kas siis teil ei olegi lubatähte?"

„Ei."

„Siduge, mässige! . . ."

Kes teab, mis oleks sündinud, aga õnneks võisin ma seletada, et maa pealt tulen ja nende sabaloogikas täitsa kahjuta võõras olen. See aitas. Minu küsimuse peale, mis siis nende kõikide mulle etteveeritud sabade tähendus on, kästi mind seda ülemarsilisest konversatsioonileksikonist ehk teaduste raamatust järele vaadata.

„Kust raamatupoest ma leksikoni saan?"

Marslane vahtis pärani silmil mu otsa.

„Leksikoni ühisus elab Viu-Vau uulitsas nr. 500."

„Sõnaraamat elab — teie tahtsite öelda, sõnaraamatut saab osta —," kogelesin ma hirmuga.

„Osta? Teie tahate inimesi osta?"

„Vabandage, mina ütlesin sõnaraamatut osta või vaadata."

„Aga mu härra, kes meist peast hull on, teie või mina? Teie sõidate sõnaraamatu ühisusse ja küsite, mis tarvis."

„Halastage, mina sõita raamatusse . . ."

Siin lõi marslane enesele otsaette ja saladuse sõlm nähti tal käes olevat.

„Teie, maakeralased, olete meist tuhat aastat taga, nagu näen. Tuhande aasta eest juba pandi Marsi peal surnud sõnaraamat Kolikambri Muuseumi luku taha ja elav teaduste ning tulevaste asjade nägija sõnaraamat ehk „Kõnekoda" seati joonde. Üks mees on A, teine B, kolmas C jne., see tähendab, üks on need asjad kätte õppinud, mis a all, teine, mis b all ette tulevad, jne., kuni terve sõnastik läbi on. Need annavad igale küsijale suusõnalised ja suupärased kostused. See ülemarsiline sõnastik ei ole muud midagi kui meie ülemarsiline ajalehe kõnekoda ja ülemarsiline kõnekoda ei ole jälle muud midagi kui meie ülemarsiline ajalehe toimetus ise. Meie juures ei trüki enam keegi ajalehte, igamees astub toimetusse, kuhu Marsilt ja maakeralt, tähtedelt ja planeetidelt kõik telegrammid tulevad, ja kuuleb siin, mis süda soovib. T o i m e t u s p e a b k õ i k t e a d m a, tema on k õ i k t e a d j a."

Mina kihutan voorimehega, kelle ilus sorusaba pukilt alla ripub, ülemarsilisse kõnekotta.

Siin on kui elu mesipuus. Elavad kirjatähed jooksevad välguna üksteisest läbi kümnetele küsijaile kostuseid andma. Kõnekoja ja ajalehe juhataja istub keskel pukis, närib oma isamaalikku saba ja hüüab „tähti" ja „lehekülgi" ette.

Üks vana emake astub sisse.

„Minu kirju põrssa kõht on haige. Mis rohi on hea?"

„Täht **p**, vaata p õ r s a s, astu ette!" hüüab juhataja.

Inimene, paberist kübarale trükitud: „**p**, vaata p õ r s a s!" astub ette.

„Kundsel-pandsel palsam hea rohi põrssa kõhule. Kui ei aita, ära tappa!"

Küsimine vastatud.

„Millal tuleb talv ja esimene lumi?" küsib üks voorimees kõnekotta astudes. Täht t, sõna t a l v astub ette ja kostab: „Kahe nädala pärast."

„Missugune on kõige parem linn?" — „Kes on kõige suurem kirjanik maailmas?" — „Palju juuksekarvu on igal inimesel peas?" — „Kes tegi esimese pajupilli?" — „Kas tuleval suvel rukkid kasvavad, mis päeval nad valmis saavad?" ... Nii ja teisiti sumisesid küsimused läbisegi ja kõik said ruttu õiged kostused.

Mina küsin, mis tähendab nende sabaregister üleüldse ja üksikud sabad iseäranis, ja saan järgmise seletuse:

„Kaua, kaua aja eest laastas meie isamaad õnnetu kodusõda. Rahvas ärkas, küsimine tõusis, kas saba paremal või pahemal pool rõngas kanda. Ühed olid pahempoolse, teised parempoolse rõnga poolt. Suur teadusemeeste komisjon võttis asja uurimisele, töö vältas kakskümmend aastat, siis anti pika ärakaalumise järele otsus pahempoolse rõnga heaks. Ja sellega nõus olid iseäranis pikasabalised. Need elasid Pikksaba kindluses ja sundisid ka paras- ja lühisabalisi rõngast pahemal pool kandma ning kasvatasid oma sabasid ikka pikemaks. Parassabalised ei jõudnud isamaa alandamist enam kauemini kanda, sõjatuluke lõi põlema ja saja-aastase heitlemise järel löödi otsuse lahing: Pikksaba kindlus tehti maatasa, kodanikkude sabad raiuti parajaks ja rõngas painutati paremale poole. Muudkui parassabalised ehitasid Pikksaba kindluse jälle üles ja kasvatasid oma sabad nüüd veel pikemaks, kui need enne nõndanimetatud pikksabadel' olid olnud. Jälle tõusis uus sabasõda ja

nüüd jäi pahempoolne rõngas võitjaks. Nii vaheldus sõjaõnn parem- ja pahempoolsete kahjuks-kasuks sinna-tänna, igaüks kiitis oma saba, riiul ei olnud lõppu, kuni viimati saba rõngas kandmine, olgu kus pool tahes, surmanuhtlusega ära keelati.

Praegused erakonnad:

Vaba- ja vanameelne erakond. Nende erakondade sünnitajaks oli see, et nad selle üle vaidlema läksid, kas heeringat peast peab hakkama sööma või sabast. Mõlemad pooled on praegugi ühekangused, võit ettenägematu. Esimesed kannavad kollast, viimased rohelist saba.

Isamaa saba ehk erakond. Seesama mis vabameelne sabagi, see on, nemad hoiavad heeringa peast peale algajate poole, on aga igapidi tulisemad ja jooksevad peaga — peast ei ole siin palju lugu, kui saba aga hea on — kas või müürist läbi. Sabavärv tumepunane.

Algupärane saba. Väga uhke, praegusel ajal igasugu hilpude ja helvetega ehitud, iga päev isevärvi. Selle erakonna tundemärk on, et ta kõiksugu rumalusi ja alpusi teeb, nõnda öelda — algupärast rumalust ehk sellenimelist jutukirjandust, millel ka tõesti algust ega pära ei ole ja seega tõesti algupärane on.

Järeleaimamise saba, ilma mingi värvita. See on algupärase erakonna poolvend, sest need aimavad ikka järele, kui nad teiste kirjatöid võtavad ja oma nime alla aimavad.

„Ja“ ja „ning“ erakond. Praegu väga perekad ja vaenulised erakonnad. Esimesed kannavad pikka rohelist, teised halli saba. Riidlevad selle üle, kas ja või ning õigem on kirjutada. Jaalased on ja, ninglased ning poolt.

Erapooletud. Ilma sabata, mida nad üksi põues kannavad. Neil on ükskõik, kas ja või ning kirjutatakse, mida nad ka mõlemat tarvitavad. Ilma suurema tähtsuseta.

Kahepaiksed. Käivad vahest sabaga, vahest sabata; elavad kuival maal ja vees. Kord on nad vaba-, kord vanameelsete, kord jaa-, kord ninglaste poolt. Ilma mingisuguse tähtsuseta."

Nii elav sõnaraamat. Tänu! Mina valisin pikema jututa isamaa saba, mille tarvis kohe luba anti.

Päikese peal, 32. skp
18...

Võtku neid ja nende isamaalisi ja muid sabasid! Ära tahtsid mind austusega lämmatada, niipea kui jala nende sekka pistsin. Mina ei tea, mis head ma neile tegin, ega nad isegi, mis eest nad mind austasid, aga kätel mind kanti, nagu oleks mu saba magneedist. Muudkui pea pööras tuul, kui nad nägid, et minust mingit sabapoliitika meest ei saanud. Meelepahaga sõitsin raudteega päikese peale — Marsi pealt läheb raudteeharu sinna — varjule. Ühtlasi tahtsin siit ka tähtsaid mõtteid kaasa võtta — tühjast ilmaruumist olla neid ikka leida, tõendavad laulikud.

Hotell Hommikumaa.
18...

Tagasi! Aga mõtted, mis ma sain, on kuldaväärt. Mina heidan algupärase sabaordu liikmeks, see on igapidi mu loomu kohasem. Maa peal olin selles asjas ju päris kuulsus ise, mind tunti kui tuttavat algupäraldajat igal pool. Homme on jaa- ja ninglaste koosolek, seda lähen ma vaatama.

Esimeses tuhinas ei osanud ma marslastest täit lugu pidada, aga nemad on tõesti meist tuhat aastat ees. Iseäranis õitsemas on kirjandus ja kunstid. Nii näiteks ei ole keegi kirjanik Marsi peal nii jõuetu ja kombevastane, et ta teise käest oma töö üle hakkab arvustust ootama. Astud üle koera, astu üle saba ka, ütleb Marsi kirjanik ja kirjutab ise oma töö üle kriitika. Mil-

lal meie maakera kirjanikud nii kaugele jõuaksid? Ainult pudel õlut, või kaks, või kolm, või terve korv maksab iga uus toode. Kuulsused on siin kõik, sest marslased oskavad kiita. Kui keegi kuidagi tuttav on, siis öeldakse: Meie kuulus see ja see, ja kui keegi juba terves kihelkonnas on tuntud, siis öeldakse: Meie ilmakuulus see ja see. Vaadake, maapealsed vennakesed, nii on asi algupärane, nii kaugele peaksime ka ükskord jõudma! Mind kiidavad nad püstijalu.

Hotell Hommikumaa.
Päev hiljem.

Koosolek oli väga tähtis. Härra esimees astus kõnetooli. „Austatud pikad, keskmised ja parassabad! Nüüd ükskord saab meie asi võidule ja j a kirjutamine kindlaks. Ninglased on laimajad, valetajad, kõlvatud ega tea midagi. Meie teadusemeeste komisjon on nüüd j a ja n i n g üle uurimise töö lõpetanud ja näitab kolme väga tähtsa põhjusega, et j a pool eluõigus on. Need põhjused, mis pimedalegi silma paistavad, on järgmised:

1) J a on õ i g e m kui n i n g; 2) j a on n i m e l t õigem kui n i n g ja 3) j a on nimelt ja i g a p i d i õigem kui n i n g."

„Õigus, esimees elagu!" hüüdsin mina ja minu järgi hüüdis terve koosolek, ja võit oli meie.

SISUKORD.

Vastutav ja tegevtoimetaja
Friedebert Tuglas

Redigeerinud
Elmar Elisto

Illustreerinud
Märt Laarman

Ladumisele antud 27. I 1945. Trükkimisele antud 16. X 1945. Paber 56:79 cm 1/16. Trükiarv 7200. Trükitähti trükipoognas 32 200. Trükipoognaid 18,25. Arvutuspoognaid 14,5. MB-04968. Trükikoda „Ühiselu", Tallinn, Pikk tänav 40/42. Tellimise nr. 204.

На эстонском языке.
Юхан Лийв. Избранные рассказы.

RBL. 6.—

